

श्रीगणाधिपतयः॥ अथताम्रशोधनं॥ शुक्लायामार्गकदली चारमस्ते नलोडितां तेन तद्यंता मयं धामं मुखगतं पु
नः॥ पञ्चकृत्वा प्रतिष्ठाप्य तद्वद्वामं पुनः पुनः॥ तवं सुसधा कुर्यात् तारस्याद्वयं॥ अथवा तस्य
पञ्चांगि सुतद्धानि निषेचयेत्। लोनादनात्मसंश्रुतं शतधा पूर्ववद्वेत्॥ पालाशमूलजं चारं फज्जि आह
पेषितं। आरपञ्चांगि संलिप्य दुवयेत् तत्र येत् पुनः॥ समुद्धंता लंकं स्रुतं सामुद्रलवणं सम। द्वियाममादयेत् ख
र्हं नवभांडगतं पचेत्॥ मंदगन्धैः चालयेत् तावत्तया वल्कलं भवेत् ततः। ततः सामुद्रलवणं स भूर्जयेत् पृथक् पृ
थक्। यावच्चिटि चिटी गृहो निवर्त्ते समाहरेत्॥ चूर्णितं मृन्मये यंत्रे लवणार्द्धं मधः क्षिपेत्। तत्पृष्ठे दृष्ट्वा तु
तं यंत्रं तत्पृष्ठे लवणार्द्धकं। लिप्त्वा मूलवर्णैः संधिं विधा चयेत्। यामद्वादशपर्यंतं भट्टी पृष्ठे दृष्ट्वाग्निनाः॥ तत्स
तं मृतसूतस्य मूर्द्धिलं समाहरेत्॥ रुद्रावस्त्रे यदंडाग्रे कुंतवेधं नियोजयेत्॥ वसांसेतु द्रुते तां मृणालं तद्व
धिगोमये॥ ता गार्धे न समावृत्त्यं खकुंदं दुसंनिभं॥ दत्त्वा वंगद्वयं नागाम् कांतलेष्टि भागकं। मूषायां दृष्ट्वा

लिप्तायां सर्वचूर्णद्वंद्वमेतत्तत्त्वोऽसमतारं एतद्वितंतारतां वजे ॥ ताम्रायका तरंगं च चूर्णितं पूर्ववद्वेत्
गातागर्धनसमावृत्य तारं भवति नो भनं ॥ तारं वंगं तथा कांसां समं द्वाव्यसटं कणं ॥ तस्य षोडश भागैकं त्रिभागं
शुद्धताम्रकं ॥ समावृत्य सकृद्वोऽसमतारं विमिश्रयेत् ॥ तत्तारं जायते शुभ्रं हिमकुंदं दुसन्निभं ॥ मुंड
लोहस्य चूर्णितं ग्राहयेद्भागपंचकं ॥ तद्भूमेतालसत्वं तु भागैकं तन्निवेद्यायेत् ॥ टंकणं श्वेतकाचं च पूर्व
दत्त्वा नुरोधयेत् ॥ ध्मातंताम्रं च चूर्णं च पुनसत्वं दद्यापयेत् ॥ काचं च टंकणं दत्त्वा मुख्यायां चाधितं धमेत् ॥
इत्येवं सप्तधा कुर्यात्सत्वं दत्त्वा पुनः पुनः ॥ एवं तुल्यं शुद्धतारं मृतात्पवंगभागकं ॥ त्रितयं तु समावृत्य
ताम्रं द्वावितं समं ॥ विधौ दशांशेन विजयादं प्रयोजयेत् ॥ तत्तारं जायते दिवांशुं षकुंदं दुसन्निभं ॥
शुद्धसूतं मृतं वंगं श्वेताष्टकं कणं समं ॥ तथा मुखकपाषाणं पंचानां च चतुर्गुणं ॥ येनैव बालकं शुद्धं सुहृ
र्कप्रयसं द्वंद्वं ॥ सर्वदिनत्रयं मर्द्यकाचकुण्यां निवेद्यायेत् ॥ सम्यग्मृद्वस्त्रलिप्तायां पापवेत्ततः ॥ स

ॐ देवालुकायं च दद्यात्तपितं पचेत्। सुकेद्वे मुखं रुद्रालोणमृत्तिकया दृढं ॥ ततो वंडाग्निना पा
यं यावत्सोदुत्तयामकं। स्वांगरी तं स मुधृत्योदयित्वा तु कुपिकां ॥ उद्धृतं तालसत्वं संग्राह्यं तेन
वेधयेत्। षोडशांशेन शुल्बं तु दालयेद्दधि गोमये ॥ ततः शुद्धेन तारेण समावृत्य समेन त्वा तत्तारं
जायते दिवा हिमकुंदं दुसंति नं ॥ तालं कंसा चुना तुल्यं पिष्ट्वा मर्द्ध्वा च परिवाल्मुकायं चेत ग्नीयावत्
कृष्णं धमेतु तत्। मृत्निष्का च कुप्यातः ॥ द्विद्वा तस्यां द्विपेत्युनः ॥ भर्जितं लवणं चैव तालकादशमां
शकं। पूर्ववद्दालुकायं चैव कासत्वं समाहरेत्। साचूली सत्वपादांशो दत्वा पिष्ट्वा चेत्युनः ॥ पूर्ववत्
यं चैव कुपिका मष्टयामकं तत्सत्वं तिलतैले च समांशं पेषितं पचेत्। चालयेत्सोहपात्रे तु तैलं यावत्तु
जीर्यते। इत्येवं सप्तधा पाच्यं समतैलं पुनः पुनः ॥ वतुः षष्टितमांशेन दुतं शुल्बमनेन वै। वेधयेत्कुं
तवेधेन प्रक्षाल्य दधि गोमये। पादांशं दापयेद्दीजं तारं भवति शोभनं ॥ टंकणं शुद्धतालस्य दशमांशं

नदापयेत्। मेषीक्षीरेस्तदाहोस्तुखल्लेमद्यदि न त्रयादि न मेरं डतैले न नर्घकुप्यं निवेनायेरापूर्वव
यं त्रैशुक्के द्वयानियोजयेत्। ग्राह्यं षोडशायामैकं सत्वं मृदुतरं महतरा षोडशां नो न ते नैव शुल्वं कुंते
न वेधयेत्॥ ताराद्धेनयुतं द्वयं शुद्धं भवति पूर्ववत्॥ गुंजाकार्या सन्निगृणां तैलमेकं सवं हरेत्। तस्मिन्
तैले दुतंता मंत्रं त्रिसप्तधा। षोडशां दापयेद्दीजं शुद्धं तारं भवेत्तु तत्॥ शिशुमूले प्रलिप्तायां मूषायां दावये
तु तत्॥ अथ स्फोटनिवारणं॥ अर्कोणामाग कि दत्ती भस्मं तोये न लेपयेत्। तद्वस्त्रं गालितं ग्राह्यं चूं तोये न
गालितं। शोधितं लवणं तस्मात्समादाय प्रयत्नतः। रौप्ये वा यदि वा स्वर्णे दाविते दशमांशतः। तदेव ये द्वयं
ढालयेत्तिल तैलके। इत्येवं त्रिविदं कुर्यात् अत्यंतं मृदुतां व्रजेत्॥ अथ गोमहिषीनां च घुरमृगसमाहरेत्॥
तच्चूर्णवापमात्रेण अत्यंतं मृदुतां व्रजेत्॥ गजदंतस्य चूर्णितु शुष्कं वायनृणां मलं। कटिने वापयेद्वायं भवे
न्मृदुतरं महत्॥ अथ निर्मलीकरणं॥ श्वेतं रक्तं तु वर्षाभूमूलं पिष्ट्वा मृणालकेः। पिथतरणं किंचित् १

ततः सप्रत्ययास्तत्र ज्वरघ्नाः कतिचिद्विदुः। लक्ष्मणं सन्निपातस्य चास्तत्र रसास्फुटाः॥ अ
वलेहोः ३ अन्नं न स्पृते लमुद्धतं न तथा। त्रयोदशानां प्रत्येकं पातानां लक्ष्मणं रसाः॥ ज्वरं
विषमानी च लक्ष्मणं सचिकित्सितम्॥ अतीसारनिदानोक्तिः पाचनशमनं रसाः॥ ततः संग्र
हणी रोगविकित्सा र्शो भवास्तथा। लक्ष्मणं किमि रोगाणां तेषां शान्तिप्रदा क्रिया॥ अजीर्णसूचिका वन्ति
हि मां द्य लक्ष्मणभाषणम्॥ चिकित्सा कथनं तद्वद्वक्तृपित्तचिकित्सितम् मिहानां लक्ष्मणं तेषां मुपचा
रः पृथक् ततः॥ मूत्रकृच्छ्राश्मरी रोगनिदानं च चिकित्सितम्। रोगराजनिदानं च चिकित्सास्वा
सकाशयोः॥ हिक्का वैश्वर्यकारे च क्षुर्दिस्तृक्षा चिकित्सितं॥ ततः पाण्डुनिदानं च चिकित्सापरिकी
र्तिता। गुल्मोदराणां रोगाणां पान्तिशूलाम्पित्तयोः॥ हृदोगस्य च चिह्नानि चिकित्सा च पृथक् ततः। वा
युरोगस्य कुष्ठानां कार्श्यानां सचिकित्सितम्॥ शिरोरोगोपचारश्च शस्त्रघातप्रतिक्रिया। श्लिषदप्रशमो

पायाः पादरोगचिकित्सितम् ॥ यो निरुत्तप्रतीकारो विषाध्यायमतः परं । अग्निदाहचिकित्सा च
मद्यस्य विषनाशनम् ॥ अपस्मारोपचारश्च तथोन्मादचिकित्सितम् ॥ अनन्तरं चिकित्सा च पु
ष्परोधातिरक्तयोः । गभसंधारणोपाया योगाबंधविधिस्तथा ॥ गर्भरक्षाविधानं च सुखप्रसव
कारणं । सूतिकारोगनाशः स्यात्ततो बालचिकित्सितं ॥ योनेः संकोचकरणं द्रावणं स्त्रीसुख
प्रदं । लिंगस्थूलिकरायोगास्ततः शुक्रनिरोधनं ॥ कामिनीसौखाजननं पंचकर्मविधिस्तत
ः ॥ धूमगण्डूषकवलरक्तस्त्रावविधिस्ततः । वाजीकरणयोगाश्च स्यादेभिर्ग्रन्थसंग्रहः ॥ ३
अथ सृष्टिक्रमः ॥ ॥ विश्वकारणभूतस्य सच्चिदानंदरूपिणः । ह्येव प्रकृतिर्निता पुरुषस्य
स्ति भास्वतः ॥ अचेतनाजगत्सर्वमकरोत्तस्य योगतः । स्वप्रमाणोपमंदुः सं कारणं स्वप्नभंगुर
म् ॥ अजीजननमवातः प्रकृतिर्बुद्धिमुत्तमां । अहंकारो भवतस्यासौः सत्त्वाद्यैर्गुणैस्त्रिधा ॥ त

नृ ष

तः सत्वरजो युक्तादिन्द्रियाणामवदृश। स्वातंत्र्यं च तानित्वं कृत्वा श्रोत्रजिह्वा च नासिका॥ पयूपस्थं
धिहस्ताख्या न्येतान्मादुर्बुधादृश॥ अथाभवदहंकारात्तमसत्वगुणाधिकारात्तन्मात्रपंचकं सं
स्पर्शरूपशब्दरसादिभिः॥ ज्ञातव्यमभवत्तस्माद्याश्रयो रूपपंचकम्। गंधवाद्यनतव्योमवारिवि
श्वं भरात्मकम्॥ बुद्धीन्द्रियाणां वाद्याद्याः पञ्चैव विषयमताः। कर्मेन्द्रियाणां विषया आनंदाद्याः प्रकी
र्तिताः॥ एवं सिद्धे देहे गृहे जीवात्मा वसति स्वयम्॥ स पापपुण्यसंबद्धो देहीति परिकीर्त्यते। मनः क
र्माणीन्द्रियाणिकामक्रोधादयस्तथा॥ भवति तस्य वन्धाय सोऽज्ञानात्परिमुह्यते। ज्ञानदीपप्रका
शेन भवश्चान्तोऽयमुच्यते॥ ॥ अथ शरीरकमः॥ अन्नपानादि राशिरात्पेरितः प्राणवायुना। माधु
र्यादिरसं फेणभावं च भजते ततः। विदग्धं पित्तापेन पाचकेनास्त्रतां गतः॥ समानवायुना नीतो ग्र
हणीमभिपद्यते। पक्वाकोष्ठाग्निना तद्वज्जायते कटुकोरसः॥ तस्मादपक्वादामसंभवः परिदृश्यते।

कृशानुतेजसापक्वःस्त्रैग्ध्यं प्राप्य रसो रसित्वान्न ॥ धातून्पूज्यात्पमृतवदपक्वो ह्येः कटूरसः ॥ विषभा
वांप्रकुरुते कुर्याद्द्वारोगसंततिम् ॥ रस आहारसारः स्यात्तद्वीनः स्यान्मत्तद्वः ॥ तद्वारिमूत्रतांजा
तिनीतंवस्तौ शिरागणैः ॥ पक्वा शयगतंतस्य किद्वं मलदतीरितः ॥ व्यापानवायुनानुचंपात्पतेविव
लीपथा ॥ प्रवाहिनीग्राहिकाचसर्जनीतिवलित्रयं ॥ ततः समानमरुता प्रापितो हृदयं रसः ॥ पित्तेन
पचितस्तत्र रंजितो याति रक्तताम् ॥ तदुक्तं सर्वदेहस्य जीवस्याधारबुद्धमः ॥ स्वादुस्त्रिग्ध्यंगुरुचलं वि
दग्धं पित्तवद्भवेत् ॥ रसाद्यधातवः सप्तपाचिताः पित्ततेजसा ॥ मासेन शुक्रतां याति तद्वत्स्त्रीणां रजो भवे ४
त् ॥ केचिद्वृत्तिमासाद्दोहोरात्रा तथा परे ॥ रसः शुक्रत्वमायाति वद्वेर्मन्त्रादिभेदतः ॥ सुरते स्त्री
पुरुषयोगे र्भः स्यादुक्तशुक्रजः ॥ शुक्राधिके पुमान्कन्या जायते शोणितेऽधिके ॥ नपुंसकं समत्वे
न भवेत्कर्मविशेषतः ॥ प्रथमे मासिकत्वं द्वितीये जायते घनं ॥ हस्तादीनां तृतीये स्यादंगभागश्च

हृत्कः। इन्द्रियार्थेष्वभिप्रायश्चतुर्थे मासि जायते ॥ मनः प्रबुद्धं भवति पंचमे मासि निश्चितम्। षष्ठे मा
सि भवेद्बुद्धिर्वाक्कांगानितुसप्तमे ॥ स्थिरमोजोऽष्टमे मासि तत्र जातो न जीवति। नवमे दशमे वा पित्तैर्क
दश शुद्धयोः ॥ प्रशवो जायते नार्यसंजातो वाल उच्यते। एवं विधे शरीरे स्मि क्रोध मोह निकेतने ॥ अस्मि
न सप्तकला ज्ञेयाः स्ति स्त्रोऽसृग्ना समेदसां। चतुर्थी स्यात्तृकृत्प्लीहोरं चाणां पंचमी मता ॥ षष्ठी वद्विधरा ज्ञेय
सप्तमी शुक्रधारिणी। आशयाः सप्तविज्ञेयाः हृदये स्यात्कफाशयः ॥ आमाशयो ह्यधस्तस्मान्नाभेरुपरिवाम
तः। अग्राशयः प्रविज्ञेयस्तिलनस्योपरि स्थितम् ॥ तस्याधोमारुतस्यानंतस्याधः स्यान्मलाशयः। मूत्रा
शयश्च वस्तिः स्यात्जीवरक्ताशयं ह्युरः ॥ पुंभ्योऽधिकास्त्रयः स्त्रीणां स्तनगर्भधराशयाः। रसाः अस्मृग्नां समेदो
स्त्विमज्जाशुक्राणि धातवः ॥ पित्तेन पाचिताः सर्वे जायन्तेऽन्योन्यतः क्रमात्। रसज्ञाने त्रगण्डानां वारिकर्णवि
दूमासस्य मलम् ॥ दन्तनेत्रनखवक्त्रोद्भवमेन्दौ मलं। नखपित्तंचरश्लेष्मं। दन्तकर्णदिज्ञाने च नखवक्त्रो

द्रुवंमलं॥ कृतव्याः पंडितैरेते सप्तधातु भवामलाः॥ रजः स्तन्यं च नीरीणां तेजः स्वेदो द्विजः कचाः। शुद्धमांस
ज्वस्नेह एते सप्तोपधातवः॥ सिध्मस्थानं त्वगाद्यास्थाद्वितीया त्वकजन्मभूः। तृतीया वर्मजस्थानं चतु
र्थी श्रित्रभूमिका। पञ्चमी कुष्ठजननी षष्ठी स्यादपची स्थितिः॥ सप्तमी विद्विस्थानं नामैतासां प्रकीर्ति
तं। अद्यावभासिनी ज्ञेया द्वितीया त्मोहितामता॥ स्वेता तृतीया विज्ञेया नामतो वर्णतोऽस्युदाः॥ वायुपि
त्रं कफो दोषा धातवश्च मलास्तथा। तनुं दधति पंचैते प्रत्येके वलवत्तरः॥ विभागकरणेषु बल
वान्मा रूतो मतः। रजोगुणमयो रूक्षः शीतसूक्ष्मो लघुश्च तनः॥ पीतमुल्लं द्रुवं नीलं पित्तं सत्वगुण
धिकं। कटुतिक्त रसं विद्याद्विदग्धं याति वा स्रता ॥ श्वेतः शीतो गुरुः स्निग्धस्तमो रूपकफः स्मृ
तः। तनौ मेदो स्थिमासानां स्त्रायुर्वधनमुच्यते॥ संधीनां बन्धनकराः धातुदोषवहाः शिराः। ध
मन्निषव नंदे हे धमन्य इति कीर्तिताः॥ स्युः पुसां दशरंध्रानि स्त्रीणां तानि त्रयोदश। नाशिकार्थे

त्रनेत्राणां मतरं धृदयं पृथक् ॥ मुखलिंगगुदानां तदेकैकं परिकीर्तितम् ॥ मूढि स्याद्दृशमं रध्रं गर्ज
माग्नेकुचद्वये ॥ वामकुक्षिस्थितप्लीहा रक्तवाहि शिरास्यदम् ॥ स्यान्नरञ्जकपित्तस्य जकृदक्त
स्य संश्रयः ॥ वारिवाहि शिरामूलं तृष्णाच्छादनकं तिलं ॥ ज्ञेयौ पुष्टिकरौ वृक्षौ जठरस्य मेदसः ॥ शु
कवाहि शिराधारौ मुखौ पुंभावसंभवौ ॥ मेहनं गर्भजननं वर्त्मस्य ॥ मूत्रशुक्रयोः ॥ वेतानानिलयं
स्नानमाश्रयं तेजसः परम् ॥ नाभिस्थितोज्जगत्प्राणः स्पृशद्भृत्कमलान्नरम् ॥ विनियोति वह्निः कण्ठा
त्पातुं व्योमस्थितां सुधाम् ॥ पित्वा गगनपीयूषं पुनरायाति वेगतः ॥ पीणयन्ति जठरं वह्निर्जीवं सर्वोत्त
नुंतथा ॥ आयुषमुच्यते यो गादित्यं प्राणशरीरयोः ॥ तद्वि योगाद्भवेन्मृत्युश्चिकित्सारोगनाशिनी ॥ रो
गायाप्यत्वमायान्नि साध्यायाप्यात्य साध्यताम् ॥ असाध्या जीवितं हन्ति न तस्यास्ति प्रतिक्रिया ॥ रक्ष
नीयमतो देहं यतो धर्मादि साधनम् ॥ शरीरं नाशयत्येते दोषधातुमत्तारसमाः ॥ समा सुखकरा

ज्ञेयावततेजोविबर्द्धनाः॥ स्नानमभ्यङ्गनं लेपो वसनं च न्दुरंजनम्। जन्मप्रवृत्तिकर्तव्यं न क्व
चित्प्रतिहन्यते॥ मैथुनं रेचनं नस्यं कवलेकारयेद्विषक। विंशतेः षोडशाद्वर्षादष्टमात्पञ्चमा
तथा॥ बाल्यवृद्धिः कुविर्मधात्वगृहृष्टिः शुक्रविक्रमौ। बुद्धिः कर्म्मन्दिन्यंतजो जीवितंदशतो
द्वसेत्॥ इति शारीरकमः॥ ॥ अथ प्रकृतितत्त्वणम्॥ रूतः कृशः स्वल्पकेशो बहुवाक्चलमानस
ः। स्वप्ने गगनसंचारी वातप्रकृतिकः पुमान्॥ बुद्धिमान्कोपनो गौरस्वेदी श्वेतशिरोरुहः। स्वप्ने तेजान्मि
यः पश्येत्सपित्तप्रकृतिः पुमान्॥ महावती स्निग्धकेशः सुप्रज्ञा स्थिरमानसः। स्वप्ने जलाशयालोकी ६
श्लेष्मप्रकृतिर्कोनरः॥ मिश्रैश्चिद्वैर्नराज्ञेया द्वन्द्वजाः सान्निपातिकाः॥ कफेन तमसानिद्रामूर्च्छापित्तत
मो भवा। रजःपित्तानिलैर्ब्रान्तिस्तन्दाश्लेष्मतमोऽनिलैः॥ भवेद्गुनिः श्रमादुःखादजीर्णतेजसः क्षय
त्। सामर्थ्ये सत्यनुत्साहो यस्तदात्मसमीरितम्॥ चैतन्यशिथिलश्चाद्यपीत्येकस्तासमुद्भूते। विदीर्ष

वदनः स्त्रोसः सा ज्ञापरिकीर्त्यते ॥ उदान प्राणयो रूढ्यो जा नौलिक फा अयात्र । शब्दः संजायते नाश
क्षुतंतत्कथ्यते बुधैः ॥ उदान कोपादाहारसुस्थितत्वाच्च यद्भवेत् । पवनस्यो रूढ्यगमनंतमुद्गारं प्रवक्षते ॥
अल्पवारिदुमो देशो जंगलास्तत्प्रातः कृत् । बहुवारिदुमो नूपः समः साधारणो मतः ॥ ॥ अथ वैद्यल
क्षणम् ॥ शुद्धशयः शुचिर्द्विजः कुशलो गुरुसन्निधौ । शुद्धचित्तो मन्त्रपरः कृपालुः शास्त्रतत्परः ॥ शस्त्र
दाहादिकर्मज्ञो वैद्यः स्याद्भोगनाशनं मोजनाभ्यंजनस्वेदछेदकृत् शूलवाग्मनाः ॥ अश्वस्तु आ
द्वकृद्द्वैद्यः पृष्ठं सिद्धिपरो न हि ॥ ॥ अथ दूतलक्षणम् ॥ रक्तवस्त्रो नेत्रहीनो मुण्डी कर्दमवर्जितः ।
कणवमदीर्घश्च श्रुतवाक् मुक्तमूर्धनः ॥ काष्ठलोष्टतृणग्राही न दूतः शुभकृद्भवेत् ॥ ॥ अथ शकु
नाः ॥ वैद्यस्य सौमशकुनाः शस्ता दीप्तानशोभनाः । प्रतिक्रियामातुरस्य यातुः कारयितुं पथि ॥ वै
द्याह्वानाय दूतस्य विपरीताः शुभावहाः ॥ ॥ अथ रोगितलक्षणम् ॥ वैद्यभक्तः सत्त्वयुक्तो बर्षेदि

यवलेयुतः। रोगीचिकित्सोभिषजाधार्मिकश्रुतितन्द्रियः॥ ॥ अथदीपनादिगुणोक्तिविधिः क
थ्यते॥ अपक्वामंषावककृद्यत्तदीपनमुच्यते। कुर्यान्नैव द्विमा मांयत्पचेत्तत्पाचनं मतम्॥ न शोष
यतियदोषान्नद्वेष्टिकुरुते समान्। शमनेतद्विज्ञानीयादनुलोमन उच्यते॥ तद्वंशभेदनं कृत्वा मर्ल
न्यक्वान्नयत्पक्षः। मलाद्यपक्वपक्वतत्संस्वनं यन्नयत्पक्षः॥ अथो नयतियद्वद्वमवद्वं भेदनं हितम्। म
लंपक्वमपक्वं यदि दावयति रेचनम्॥ उद्धं पित्तकफं यच्च नयेत्तद्वमनं मतम्। उन्मूलयति सस्त्रिष्ट
न्यदोषान्नच्छेदनं हितम्॥ यदि शोषामलान्धातून् लेखयेत्लेखनं च तत्। पाचनं सद्वानां यच्छोषकं या २
हितद्रवेत्॥ लघुपाकात्कषायत्वाद्भवेद्यत्तुस्तमनं हितम्। रसायनं तदुद्देशं जरावाधिविनाशि यत्॥ द
द्येनयेन हृषीकेश्यास्त्रीषु वाङ्गीकरं हितम्। शुकप्रवर्तिनीयोषाक्षुदाशुकस्यारेचिनी॥ तत्तत्प्रकृज्जाति
फलं कालिगतत्तन्नयत्प्रदम्। तनुच्छिदेषु सूक्ष्मेषु विशेषात्सूक्ष्ममुच्यते॥ तद्ववायितनुं व्याप्य पूर्वयत्

दि

कतां वृजेत् ॥ विकारितद्यत्करोतिबंधान् संस्थितान् श्रुत्वा न । हस्तपादौ शिथिलयन् भवेद्विश्लेषित न्मस
म ॥ यद्वुद्धिनाशनेदत्तमदकारितदुच्यते । वीर्येण दोषान् श्रोतोभ्योऽन्यत्करोति प्रमाथितम् ॥ रुणद्धि गौर
वा इव सैगंध्यादसवहाशिराः । कलेवरे गुरुत्वं यत्तेभिषादित न्मतम् ॥ उदाहरणमेतेषां क्रामाद्वोण
वद्भाते । दीपनश्चित्रको ज्ञेयः पाचनं नागकेशरम् ॥ गुदूची शमनी ज्ञेया हरीतक्यनुलोमनी । संस्व
नः कृतमालः स्पाद्वेदिनी कदुरोहिणी ॥ रेवती त्रिवृता ज्ञेया वामनं माद नं फलम् । चूदनं सलिलं ह्रीं
इंग्राहिः स्पात्तीरकं जगत् ॥ सप्तमनोवत्सको ज्ञेयो गुग्गुलुः स्पादसायनम् । वाङ्गीकरं पयोमाषा
ः तालमूली शतावरी ॥ सैधवं मधुसूदं स्पादहिपे नोव वायि च । विश्लेषिकमुकं ज्ञेयं मदकारि सुरादि
कम् ॥ योगवाहिविषं ज्ञेयं प्रमाथिमरि चं स्मृतं । दध्यभिषान्दिविज्ञेयं शिरसरणिरोधनात् ॥ ॥ अ
थ स्वरसकल्पना ॥ तस्मिन् नृणे यदानीतं द्रव्यं ह्युणसमुद्भवः । वाससापीडितो यश्च स्वरसः प्रो

अते बुधैः॥ अथ वा कुडवंदवां चूर्णितं द्विगुणे जले। द्विसंस्थितमद्वेष्टं तमपि स्वरसंज्ञगुः॥ शुं
शुं कंदं व्यंसमादायं जले त्वष्टगुणे पचेत्। पादशेषं जलं ग्राह्यं स्वरसंज्ञा नाम संभवे॥ स्वरस्य तु
यामात्रासागुर्व्यर्द्धपलामता। सोषितस्याग्निमिद्वस्वरसंपलमितं पिवेत्॥ शर्करालवणद्वारा न
जाजीमात्रिकं गुडं घृतं तैलं तथा चूर्णं रसे शानद्वयं त्रिपेत्॥ पुटवत्पचते कल्कः पुटपाकस्त
ः स्मृतः। तस्य पाकस्य कालो यं यावत्तैपोरुणो भवेत्॥ तैपोऽगुष्ठमितो कार्यो वटपत्रादिवेनां त
स्यमात्रापलमिता तत्राहं मात्रिकं त्रिपेत्॥ देयाः स्वरसवत्कल्कचूर्णतैलद्वयादयः॥ ॥ अर्क
थकल्पना॥ हृषे पलमिते द्वयो जले प्रस्थं नियोजयेत्। मूर्त्तिकारचिते पात्रे काथमष्टावशेषि
तम्॥ पाययेत्तज्जलं कोहं निषक्मृद्वग्नि साधितम्। षोडशाष्टचतुर्थ्यं शैः काथेमधुविनिहि
येत्॥ वातपित्तकफोदके विपरीता शिला स्मृता। व्योषं शिलाजतु द्वारं लवनं हिं गुजीरकं॥ द्वि

त्रिपेदं कमितं काये तैलं नीरं घृतं गुडे । चूर्णं कल्कादिकं योज्यं काये कर्षप्रमाणतः ॥ ॥ अथ
पांशादिकल्पना ॥ आठकप्रमिते नीरे पलं द्वयं हि साधयेत् । अर्द्धविशेषितं दद्यात्पाने भक्तादि
सम्बिधौ ॥ एतत्पदं गपानीयं ज्वरतृष्णादिनाशनम् । चतुर्थे नाशे शेषेण अष्टमे नाशे केनवा ॥
सिद्धमुल्लोदकं पेयं केवलं कथनेनवा । द्रव्यादष्टगुणं दुग्धं दुग्धाद्वारिचतुर्गुणं ॥ त्रीशवशेषि
तं पेयमाशूले सुदारुणे ॥ ॥ अथ कल्ककल्पना ॥ आठद्वयं दृष्ट्विष्टं शुष्कं वा सजलं पिबेत् ।
हेपकाचापकल्कां मात्रां कर्षमिताजगुः ॥ मधुसर्पिर्द्विगुणितं गुडश्चेत्तौ समांश्चिपेत् । कुटवं मूर्ति
कापात्रे ततस्तु आवयेत्पटात् ॥ तस्य फांठ इति ख्यातिरन्मात्राद्विपत्नोन्मिता । शितामधुगुडाद्यास्तु
काथवत्तत्र निश्चिपेत् ॥ ॥ अथ हिमकल्पना ॥ षड्विधैरिपत्तैर्युक्तं पलं द्वयं सुकुट्टितम् । त्रयो
षितं हिमः स स्यात्तथा शीतकषायकः ॥ तन्मानं फांठवत् स्नेयं सर्वत्रैवैष विनिश्चयः ॥ ॥ अथ चू

एककल्पना॥ इव यदतिशुष्कं तच्चूर्णितं वस्त्रगालितं स्यात्तच्चूर्णं रजः श्लेष्मन्मात्राकर्षसंमिता॥ शर्करा
शुद्धिगुणदेया चूर्णितुल्यगुडः स्मृतः॥ दातव्यं भर्जितं हिं गुद्धिगुणैश्च द्रवैर्लिहेत्॥ चतुर्गुणैर्द्रवैः पेयम
नुपानं प्रकल्पितैः॥ इवेणयावता चूर्णं प्लुतं स्यात्सा हि भावना॥ ॥ अथ वठककल्पना॥ वटिकांकार
ये द्वे द्योमात्रिके न इवेणवा। कुर्याद्वा वटिना सिद्धं गुग्गुलादिविनिर्मिताम्॥ शिता चतुर्गुण देया व
टीषु द्विगुणैर्गुडः॥ गुग्गुलुश्चूर्णितुल्यः स्यान्मधुतुल्यं द्रवोद्विशः॥ यथा वलं यथा योग्यं तन्मात्राकर्षस
मिता॥ ॥ अथ अवलेहकल्पना॥ कायस्य यत्पुनः पाकाद्वनत्वं सेवते ह कः॥ पलप्रमाणं तन्मात्रा
शिता स्याच्चतुर्गुणा॥ इवश्चूर्णं देयश्चूर्णद्विगुणितो गुडः॥ ॥ अथ घृततैलयोः कल्पना कृत्वा च
तुर्गुणं कल्पा तैलं वा घृतमेव वा। इवे चतुर्गुणे साध्यं मात्रा तस्य पलोन्मिता॥ इवो चतुर्गुणं वारिनिः
क्षिप्य कथयेत्ततः॥ गृहित्वा पादशिष्टं च तेन स्नेहं विषाचयेत्॥ तोयं चतुर्गुणं द्रवो मृदु न्यष्टगुणं

दृढे। तद्वच्चमध्यमद्वयोतिदृढे षोडशं शिकं॥ अत्रादितः पलं यावद्योऽयं षोडशिकं जलं। तदूर्ध्वं कुडवं
यावद्योऽयं मष्टगुणं पयः॥ प्रस्थादितः त्रिपेत्नी रं खारी यावच्चतुर्गुणं मारसकाथजलैर्यत्र प्रत्येकं स्नेहसं
धनम्॥ अष्टषष्टचतुर्गुणं शैः कल्कं तत्र प्रदापयेत्। तत्र केदुग्धे रसे दक्षिण कल्को देयो ष्टमांशकः॥ अत्र क
ल्कस्य पाका र्थं त्रिपेत्नी यं चतुर्गुणं। द्वयो न केवलं नैव पाकस्नेहस्य जायते॥ तत्रां दुग्धि कल्कः स्याद
त्रवारि चतुर्गुणम्। केवलं नैव पाको भवति काथेन पुरितो यदि॥ काथद्वय कल्को पित्तत्रस्नेहे प्रयोज
येत्। कल्के नहीनो यः स्नेहः स साध्यः केवलं द्वयैः॥ यः स्नेहः पुष्पकल्कः स्यात्तत्रवारि चतुर्गुणं स्ने
हस्य वा ष्टमांशेन पुष्पकल्कः प्रयुज्यते॥ स्नेहकल्को वर्तिवत् स्याद्यदांगुल्या विवर्तितः। वद्वै। त्रिपे
तद्वच्चमध्यमद्वयोतिदृढे षोडशं शिकं॥ अत्रादितः पलं यावद्योऽयं षोडशिकं जलं। तदूर्ध्वं कुडवं
यावद्योऽयं मष्टगुणं पयः॥ प्रस्थादितः त्रिपेत्नी रं खारी यावच्चतुर्गुणं मारसकाथजलैर्यत्र प्रत्येकं स्नेहसं
धनम्॥ अष्टषष्टचतुर्गुणं शैः कल्कं तत्र प्रदापयेत्। तत्र केदुग्धे रसे दक्षिण कल्को देयो ष्टमांशकः॥ अत्र क
ल्कस्य पाका र्थं त्रिपेत्नी यं चतुर्गुणं। द्वयो न केवलं नैव पाकस्नेहस्य जायते॥ तत्रां दुग्धि कल्कः स्याद
त्रवारि चतुर्गुणम्। केवलं नैव पाको भवति काथेन पुरितो यदि॥ काथद्वय कल्को पित्तत्रस्नेहे प्रयोज
येत्। कल्के नहीनो यः स्नेहः स साध्यः केवलं द्वयैः॥ यः स्नेहः पुष्पकल्कः स्यात्तत्रवारि चतुर्गुणं स्ने
हस्य वा ष्टमांशेन पुष्पकल्कः प्रयुज्यते॥ स्नेहकल्को वर्तिवत् स्याद्यदांगुल्या विवर्तितः। वद्वै। त्रिपे
तद्वच्चमध्यमद्वयोतिदृढे षोडशं शिकं॥ अत्रादितः पलं यावद्योऽयं षोडशिकं जलं। तदूर्ध्वं कुडवं
यावद्योऽयं मष्टगुणं पयः॥ प्रस्थादितः त्रिपेत्नी रं खारी यावच्चतुर्गुणं मारसकाथजलैर्यत्र प्रत्येकं स्नेहसं
धनम्॥ अष्टषष्टचतुर्गुणं शैः कल्कं तत्र प्रदापयेत्। तत्र केदुग्धे रसे दक्षिण कल्को देयो ष्टमांशकः॥ अत्र क
ल्कस्य पाका र्थं त्रिपेत्नी यं चतुर्गुणं। द्वयो न केवलं नैव पाकस्नेहस्य जायते॥ तत्रां दुग्धि कल्कः स्याद
त्रवारि चतुर्गुणम्। केवलं नैव पाको भवति काथेन पुरितो यदि॥ काथद्वय कल्को पित्तत्रस्नेहे प्रयोज
येत्। कल्के नहीनो यः स्नेहः स साध्यः केवलं द्वयैः॥ यः स्नेहः पुष्पकल्कः स्यात्तत्रवारि चतुर्गुणं स्ने
हस्य वा ष्टमांशेन पुष्पकल्कः प्रयुज्यते॥ स्नेहकल्को वर्तिवत् स्याद्यदांगुल्या विवर्तितः। वद्वै। त्रिपे

प्रवरैः॥ घृततैलगुडाद्याश्चनकुर्पादेकवासरे। एतेप्रकुर्वन्त्युषितागुणसंदोहमुत्तमम्॥ ॥ अथा
सवादिकल्पना॥ अपक्वौषधवारिभ्यांसिद्धं मद्यं स आसवः। नोक्तमानेष्वरिष्वेष्टुदवाटोणस्तुलांगु
डात्॥ गुडादं माह्निकं युंज्यात्तत्रैकं स्याद् शाशिकम्। परिपक्वं सुमधुरे सिद्धं सीधुर्द्वैः स्मृतः॥ प
क्वान्नसंधानं भवांसुरासाकीर्तितावुधैः। संधितातालखर्जूररसैः सा वारुणीमता॥ लवणस्नेहसं
युक्तकंदमूलफलोद्भवं तत्सुष्कं कीर्तितं वैद्यैरस्रंतच्चक्रमुच्यते॥ फलशाकगुडस्नेहतोयैरस्रंतं
मागतम्। गुडसुष्कंतदुद्दिष्टमेवंद्राक्षेक्षुसंभवम्॥ यवैर्विदलितैरामैः संधितं तुषवारितः। पक्वैः
यवैः साधितं यत्सौवीरतरुप्रकीर्तितम्॥ सर्षपाद्यैर्मूलकैः स्यात्सुडाकीं संधितामता॥ ॥ अथमान
परिभाषा॥ युक्तिर्मनं विना न स्यात्तस्य संख्या धुनोच्यते। राजिकावितयेनैव सर्षपः प्रोच्यते यवः॥ तै
रष्टमिश्रतुर्भिस्तैः प्रोच्यते राजिकावुधैः। षडुद्भाको भवेन्माषः शानः स्यात्तच्चतुष्टयात्॥ स एव ध

रणष्टंकः कोलस्तद्विनयेन च। अक्षः कोलद्वयेनैव स प्रोक्तः कर्षति न्युक्तौ। चतुः कर्षपलं प्रोक्तं
प्रसृतिद्विपलामता॥ चतुःपलंतुक्तं दुः कुडवः कुडवाभ्यां शरावकः। सशवाभ्यां भवेत्प्रस्तुः चतुः
प्रस्तुस्तथाष्टकः॥ चतुर्भिर्गठकैः दुः दोणो दोणाभ्यां सूर्यकोमतः। ताभ्यां द्वाभ्यां भवेदोणीवाहो
गोणी च सा स्मृता॥ गोणी चतुष्टयं खारी मानविद्धिः प्रकीर्तिता। ज्ञेया तुलनापलशतं स्याद्वालो
विंशतिस्तुला॥ धानको धरणः कर्षः प्रकुंचः कुडवस्तथा। प्रस्काढकौ कुं भगणौ खारी वेदगुणः क्र
मात्॥ ॥ इव्याणि नूतनान्येव ग्राह्या णखिलकर्मसु। कृमिशत्रुकणधान्यगुडाज्यद्वौ द्वौ केर्वि
ना॥ कूष्माण्डं कुटजो वा साहयगंधा शतावरी। शतपुष्पा सहचरो गुडूची च प्रसारिणी॥ एतानका
यी द्विगुणाः सद्ववा योजयेत्सदा॥ अं अनुक्तभ्रांशे समतानुक्ते पात्रे मृदु दुग्धम॥ अनुक्ते वयवे मू
लं कालानुक्तौ प्रभातकर्म॥ एकस्मिन्नेव योगे यद्द्व्यं द्विः परिगीयते। तन्मानतः स्याद्द्विगुणं वर्षा

दूर्ध्वतु निर्गुणम् ॥ प्राप्नुयाद्दीनवीर्यत्वं चूर्णमासद्वयादनु । घृतैलेचतुर्मासा इट्टीलेहो समात्परांगु
णप्रदाः स्युः सुतरां पुराणधातवोरसाः ॥ तत्तत्प्रयोक्तव्यमपि व्याधेर्दुष्टं परित्यजेत् । योगानुक्तं हि
तं व्याधेर्योऽपि युक्तं मनीषिभिः ॥ शुचिः प्रातः सुनक्षत्रे मौनीद्युमणिसंमुखः ॥ महादेवं हृदि ध्यात्वा
गृहीयादौषधीः शुभा ॥ ग्राह्या सर्वेषु योगेषु विटपानां जटा शुभा । न्यग्राधवीजताली शत्रिफलं
नां क्रमात्त्वचः ॥ योज्यासान्यश्च पत्राणि फलानि ति विनिश्चयः ॥ ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमहर्षिना
द्यविरचिते वैद्यकल्पतरौ शरीरसूत्रक्रमकथनं नाम प्रथमं कुसुमम् ॥ ॥ कर्करीर्कसंक्रमादाशि ॥
युग्मे वर्षद्वयः क्रमात् । भवन्ति ऋतवस्ते शुवातादीनां विशेषतः ॥ दोषाणां संशयः कोपः समः
स्यादजितात्मनाम् । वातपित्तकफानां तु ग्रीष्मवर्षादिमादिषु ॥ चयः प्रकोपप्रशमा भवन्ति ऋतु
षु त्रिषु व्यायामतिक्तकटुककषायाद्युपसेवनात् ॥ संधारणदनाहारादुच्चभाषणजागरात् । व

ष त्रैवायुकोपः स्याद्वायव्यभयशोकतः॥ मद्योक्ष्मादाहतीक्ष्मासूकटु कोष्ठातपानितैः॥ शुष्कशार्कै
स्तथातीक्ष्णान्नारैः अमाजीर्णतिभोजनैः॥ जलदेहपगतेपित्तप्रकोपमुपजातिच॥ दिवास्वापान्मत्स्य
मांसगुरुक्षीरविकारतः॥ मिष्टामतिशीतलस्रैर्हर्त्तवन्नोदकपानकैः॥ वसन्तेरुलेष्माणः कोपंप्रसभं मंस
तेनरः॥ संकोचनंतोदशूलौ स्पंदनंगात्रसुप्ततापारुष्यं शीतलत्वंच शोफजृंभांगपीडनं॥ वेपनं
स्फुटनं विद्यान्मारुतस्य विवेष्टितम्॥ स्वेददाहौ अमोरागः स्नेहमूर्च्छाभ्रमास्तथा॥ वैगन्ध्यकोप
पीतत्वप्रलापः पित्तजागुणः॥ आलस्यगौरवक्षुर्द्विस्तैमित्परन्ध्ररोधनं॥ हृदयेति वायास्वप्नेर्व
रिपूरनिरीक्षणम्॥ प्रादुःश्लेष्मप्रकोपस्य लक्षणा निमनीषिणः॥ तैलांगमर्दनस्नानकौसेयवसनानि
निव॥ कुंकुमागुरुकस्तूरीपंचाचितकलेवरः॥ गोधूमक्षीरविकृतीरसांस्त्रिगुधां सुशोभनान्॥
धुञ्जीततूलिकारचितं शयनं भजेत्॥ सुवेषवस्त्राभरणैः पीवरोरुकुचाः स्त्रियः॥ अनेन विधि
वस्त्र

नासमाकसेवतःपवनोद्भवाः।विकारःप्रशमंयाति यथापापंशिवस्मृतेः॥ द्वात्रेषुखर्जरूपलेर्न
रिकेलजलैःशुभैः।शालिमुकुटतन्वीरैःसशितैर्भोजनैस्तथा॥रसालशालपुंनागनागकेशवं
जुलैः।कोकिलालापशुभगैर्मन्दमारुतसेवितैः॥कासारैसारसाशवमुषरैःकमलांकितैः।मधुप्र
तपधूरूपासंपातातिमनोहरैः॥नृत्यवादित्रगीताद्यैर्वनोपवनसेवनैः।हरिणीनेत्रसौभाग्य
हारिणीतरुणीप्रिया॥पीनातुंगकुचाभोगभरालसविहारिणी।मंदमंदस्मितप्रोतवचनामृतवा
हिनी॥नितम्बिनीतथातस्याकटाक्षांचलैर्वीक्ष्यैः।चन्द्रचंदनशीतांबुलेपनैःकुसुमैस्तथा॥गुणैरे १२
वंविधैःपितृप्रशमंयातिनिश्चितम्।नस्यजागरधृद्यस्त्रीवातिरेचनलंघनैः॥व्यायामस्वदतीक्ष्ण
द्यैर्दृश्यतेश्लेषाणःशमः॥ ॥अथनाडीपरिज्ञाः॥व्यायामशमयुक्तस्यसद्यःसिद्धाकथयितुः।चूचःसौ
द्रोक्तनाद्यस्यधमनीनैषबुध्यते॥मारुतस्यप्रकोपेनसरीमृपजलौकयोः।धमनीगमनंधत्तेपितृ

मएदुककाकयोः॥ कपोतहंसयोर्लीलाधनेऽप्यप्रकोपतः॥ विदोषेधमनीधने गतिं तित्तिताव
योः॥ इंद्रे जे स्यात्तदुतामन्दा स्यान् भ्रष्टापि नामयेत्। अतिसूक्ष्मात्तद्धीताचनराणां मारयेदशूना॥
अतितप्ता भवेन्नाडी ज्वरोद्वेकेदुता भवेत्। धातुद्धीणस्य धमनी सुतरां मंदगामिनी॥ मन्दग्रे श्रुत
थादी सवद्वेगे वती भवेत्। स्थिरावलिङ्गा सुस्थि न तृप्तस्य च पत्ना कुक्षि॥ रक्तपूर्णं भवेद्गुर्वीसा
मू माकोष्ण गरीयसी॥ ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमहर्षिनाथविरचिते वैद्यकल्पतरोदोषोत्पत्तिदोषो
पशमधमनीलहणकथनं नाम द्वितीयं कुसुमम्॥ ॥ जयति शिवतनूजः प्रसूदित्यतेजः प्रकटि
तधनपुंजः कीर्तिवह्नी निकुंजः। अभिमततरुवीजः सेवनादोगभंजः स्मरभरसुखराजः कामि
नीमानवण्डः॥ यो मूर्च्छामर्धिगम्य रोगनिवहं स्वामिच्छुयन् प्रोढतामाधने धनसंततिं वितनुते प्रा
प्य स्वयं बन्धतमायातंतन्मरणं यदी शक्यं यामर्त्या तदानिर्जरा नूकुर्वन् भातिसकामवैरितनयः

: कारुण्यसिंधूरसः॥ भूदेवगोहननपापसमूहजातकुशादिदेहभवरोगकदंबकंयः॥ संसेव
कात्प्रकुरुतेवित्तयंसतीतंसंसेव्यतांप्रथमनाथसुतंवरं एवम॥ जननं सुकृतेतावत्पुण्यसमूह
तःफलम्। तस्मिन्सुबुद्धिस्तत्रापि सूपयुक्तं धनं वदु॥ अनिंद्यास्तत्फलं भोगास्ते देहे नीरुजे सति।
श्च तत्रेश्वरमतः सर्वं वृथापुंसं सुबुद्धिता॥ यतमीयं प्रयत्नेन मोक्षज्ञानं विना न सः। तदभ्यासात्सदेहे
स्मिन्स्थिते स्तेर्यो कृद्दसः॥ ज्वरादिदोषरहितं जगमरणवर्जितम्। को वा कर्तुं समर्थः स्याच्छरीरं
पारदादृते॥ वर्षैः षोडशतिवर्तितो युवाविषयलंपठः। वृद्धः काशादिर्व्यर्थाद्दः कथं मुक्तो भवेन्नरः १३
॥ कृपाकटाक्षविज्ञेयादुमाकाक्षस्य मानवः। चिद्रूपस्फुरणं प्राप्य किं करोति विना तनुम्॥ देहे स्मि
न्सति चिद्रूपध्यानेपीयूषसेवनम्। भवेत्तन्त्रस्वरं यस्मात्तदुर्लभं नराः॥ तस्माद्देहस्य संसिद्धिं मि
थुतामनुजापुरः। कार्यादिव्यातनुः शीघ्रं सूतगंधाभ्रयोगतः॥ विधाता दोषनिर्मुक्तः केशवाम्
तस्मात्

३६ नि॥

क्षितः स्वयम्। स्यादुद्ररूपः समृतः शिवो वदः स्वयं स्मृतः॥ जानीयात्पारदे दोषा न सप्त नादिका नूकमा
त्र। नागवंगौ गिरिवद्विष्टा वल्यं च विषमलं॥ एतेरुगादि कुर्वन्ति घृति प्राणं न संशयः। देहे ज्ञेयं
उतथा गन्धनागः प्रकुरुते तशम्॥ वंगः कुष्ठं तथा रोगं गिरिः स्फोटकदं वकं। चां चल्पा द्वीय
नाशः स्यान्मरणं विषदोषतः॥ रोगानीकं मलं कुर्याद्विद्विः प्रज्वालयेत्तनुम्॥ तस्माद्दोषविनाशाय र
सशुद्धिं समाचरेत्॥ रसोग्राह्यः सुनृत्वे चन्द्रताशवलेति। आत्मनः सिद्धमन्त्रेण रक्षितं गुरुयुक्ते
क्षितः॥ कुमारी वरुके शं च पूजयित्वा यथा वसु। खल्वे निधाय रसतः षोडशांशेन योजयेत्॥ राजि
का सैंधवं वीषं मूलका र्दकं चित्रकान्। मर्दयित्वा हृदे वसे वधातं स्वेदयेत्त्राहम्॥ काञ्चिकैर्दो
लिका यंत्रे ते नैव न्नालयेत्ततः। धूमसारनिघासिंधुदग्धोर्नागुदराजिकाः॥ इष्टका सहिताः सू
त षोडशांशेन योजिताः। मर्दयेत्काञ्चिकैर्नैव त्रिदि नं हृद मुष्टिना॥ ततः प्रक्षाल्य सूते दं सप्तकं

कंचुकवर्जितम्। पातयेन्नागशंकायां यच्चेदु मरुके बुधः॥ रविचूर्णैरसेदुस्य चतुर्थीशे न योजयेत्
 । यामेव यं दृढं खल्वेनीवुनीरेण मर्दयेत्॥ स्थापयेत्पिठरी मध्ये न वनीत निभंततः॥ खटी खदि
 रनिर्यासौ चूर्ययित्वा विमर्दयेत्॥ अंबुना तुलिकां कृत्वा समं तापीठरी मुखे। विन्यस्यान्यं च पि
 ठरीं लिपेन्मृत्कप्यैः खिभिः॥ उपरिष्ठां कृत्वा धारं कारयेद्दोमयादिभिः। तत्र स्थितं जलं कोक्षं
 त्याज्यं तद्वाससा मुहुः॥ एवं रसश्चातुर्यमात्सत्ये वनसंशयः॥ ॥ अन्योन्यमतम्॥ राजिकाशिशुमू
 षायां त्रिह्वासूतं विवंधयेत्॥ वसनैर्दोलिकायं च सौरे स्वेदयेत्त्राहम्॥ मर्दयेद्दिनमेकं च कुमा
 रीरसतो दिनम्। बद्धिकायैः काचमावीरसैः सूतं विमर्दयेत्॥ तथा फलत्रयकायैः सूतो मद्यः प्र
 यत्नतः। कृत्वा तेभ्यः पृथक् सूतं काञ्चिकैः चालयेद्बुधः॥ पूर्ववत्पातयेत्पश्चात् शृंगवेररसेदि
 नम्। स्वेदयेद्दोलिकायं चेदि नैकं सैंधवे जले॥ संपर्पेन्नाभृंगविंची वध्या कर्कोटकीरसे। स्वेदये

लित्ता यो ध्या

दिनमेकं च काये चित्रक संभवे ॥ चतुर्भिः कर्माभिः पूर्वमेभिः कुर्यादसंस्तिरम् । ततस्तु च याद्वागी
क्षीरशिग्रुसैंधवकोलकान् ॥ सौवीरे षोडशं शो न योजयेत्सेदयेद्दिनम् । कुर्यादेवं मुखं सूते जारयेत्स
र्षगंधकौ ॥ अथ वा पंचतवनं यवद्वारकटुत्रयम् । शौभांजनं राजिकां च रसोननवसारकौ ॥ तुल्यां
शैः पारदादेतैस्ततः खल्वेष्टुं भिषक् । मर्दयेन्निम्बुनीरेण भवेत्सर्षवरं मुखम् ॥ अथ वा विडुयोगे
न शिखिपिच्छेन लेपिते । चरेत्सुवर्णसराट् तप्तखल्वेयथा सुखं ॥ एतेन विधिना सूतश्चतुःषष्ट्यंशकं
दिना । द्वात्रिंशत् षोडशं शो न चारयेत्क्रमेण कंबुधः ॥ ॥ अथ विडुयोगकथनम् ॥ गुंजाटं कनसिंधू
निशिग्रुमूलरसैर्दिनम् । भावयेदातपेतीव्रदिनं काये सुवर्चलम् ॥ उन्मत्ता जस्पमूत्रेण चाल्लयेत्तौ
हवदुना । वासरेकंधूमसारं निम्बुनीरेण भावयेत् ॥ दिनैकं रविदुग्धेन शंखचूर्णं विभावयेत् । सर्वमे
कं चतुल्यां शं निम्बुनीरेण भावयेत् ॥ तद्दोलकं भिषक् ज्ञात्वा स्थापयेद्यत्नरक्षितम् ॥ ॥ अथ गंध

जंधकर नीव

कजारणम्॥ मृत्कुण्डे शैलिले त्रिधा तन्मध्ये तत्सरावकम्। अन्तर्मेष्ठितया युक्तं स्थापयेत्त्रिष्वर्ण
कम्॥ तदन्तः पारदं कृत्वा तस्योपरिवर्त्ते रजः। दत्त्वा समं समुपरि सरवेण पिधापयेत्॥ तद्युना भस्म
नो मुद्रां समं तात्साधुदापयेत्। पुटे दरण्यकुसुमैश्चतुर्भिर्मतिमान्निषक्॥ दत्त्वादत्त्वा पुनर्गन्धं मेवं
षड्गुणज्जारणम्॥ ॥ अथ हिङ्गुला दसा कृष्टिः॥ पौरि भद्रसेनैव हिङ्गुलं याममात्रकम्। मर्दयित्वा पार
दवत्पातयेत्पूर्वयुक्तितः॥ ततः शुद्धं रसं योगे जारितं योजयेद्दुधः। अथवा निंबुनीरेण निम्बपत्ररसे
नवा॥ यामं संमर्द्य रसवत्पातयेत्पूर्वयुक्तितः। योजयेत्सर्वयोगेषु सप्तकंचुकवर्जितम्॥ ॥ अथर १५
समारणम्॥ काकोदुंबरपंचांगकायैः सूतं विमर्दयेत्। यामंतद्गुग्धसंघृष्टः हिङ्गुमूषायुगे निषक्॥
विन्यस्य भस्मनो मुद्रां दत्त्वा मृत्संपुटे धिके। धृत्वा तं गोतकं मृत्स्ना वसनैवेष्टयेन्मुहुः॥ पुटे भस्म
भवेत्सूतो यथा पापं शिवस्मृतेः। मूषाद्वयं पृथक् कुर्यादपामाणी स्पवीजकैः॥ तत्र सूतं फल्लुदुग्ध

कोठाद्वरि

कदर

मिश्रं कृत्वा परिहिषेत्। द्रोणपुष्पी प्रसूनानि द्वैरिमे दो विडुंगकः॥ अधोर्द्ध्वं मेतच्चूर्णं च दत्वा मुद्रां प्रदाप
 येत्। कृत्वा मृत्संपुटे गोलं कुर्यान्मृदुखवेष्टितम्॥ पुटे गजपुटे नैव सूतो यात्येव भस्मतां। भुजंगव
 ह्नी नीरेण मर्दितः पारदो दृढं॥ कर्कोटी कंद मृत्सूषा संपुटं पुटे कृजात्। भस्मतद्योगवाही सौ
 सर्वकर्मसु योजयेत्॥ ॥ अथ सिंदूरीकरणम्॥ अनारतं दृढे खल्वेयावत्ते सप्तसमं रसं। तत्समं
 गंधकं कृत्वा मर्दयेद्भुतसंभ्रमः॥ एवंपरसंतया गंधं यथात्ना भं मुदुर्मुदुः॥ दत्वा दत्वा भिषक्कु
 र्यात्पिष्टं रजतसन्निभम्॥ गन्धं दत्वा चतुर्थी शं मुदयेदं धर्मप्रया। खनि त्वाष्टांगुलं मृषां स्थापयित्वा
 मृदोपरि॥ समीकृत्य त्रिदिवं सकाष्ठाग्निं ज्वालयेत्तद्यु। स्वां गशीतं समुद्रुत्पदत्वा द्वैर्गंधकं पुनः॥ खा
 तेषु दंगुले कृत्वा कुर्याद्भुद्भिश्च पूर्ववत्। ततः समुद्रुत्पदत्वा वैलिसमभागेन योजयेत्। कृत्वा वेदांगुले
 खाने पूर्ववज्ज्ञातवेदसम॥ प्रज्वाल्य स्वां गशीता हं समुद्रुत्पदत्वा रसोत्तमम्। रससिंदूरनामानं जगामर

गंधकर

एनाशनम॥ त्रययोगत्रयकरं सर्वयोगेषु योजयेत्॥ ॥ पृथक्समंसमंकृत्वा पारदंगन्धकंतथा। नरसा
 रंधूमसारं फटि किं याममात्रकम्॥ निंबूनीरेणसमर्द्यकांचकुप्यां विनिहिषेत्। मुखेपाषाणखटिकांद
 त्वा मुद्रां प्रदापयेत्॥ सप्तभिर्मृत्तिकावस्त्रैः पृथक्संशोषयेत्॥ सस्त्रिंश्यामृदस्तात्पांकूपिकां
 तां निवेशयेत्॥ पूरयेत्सिकतापूरैरागलंमतिमान्निषक्। निवेशयुद्गांदहनंमन्दंमध्यंस्वरंक्रमे
 त्॥ प्रज्वाल्यद्वादशायामंस्त्रांगशीतांसमुद्धरेत्। स्फोटयित्वाथयुक्तातामूर्द्ध्वतमं वलितं त्यजेत्॥ अथ
 स्पंरससिंदूरं सर्वयोगेषु योजयेत्॥ ॥ अथवा पारदसमंगन्धकंकज्जलीतयोः। कुर्यात्स्निग्धांच १६
 तुर्थांशं हि स्वाद्येतः शिलां शुभां॥ रक्तापामार्गमूलत्वक्चूर्णिका चस्पभाजने। कज्जलीर्द्धमधोदत्वा
 मुखे मुद्रां प्रदापयेत्॥ मृदस्त्रैः पूर्ववत्कूपीमातपेपरिशोषयेत्। यं वै सैकतके सूर्ययामं मन्दादिवद्रितः॥
 पचेत्स्वभावशीतान्नां भित्वा सिंदूरसूतकम्। युञ्ज्यात्तत्सर्वयोगेषु वलीपलितनाशनम्॥ अनेन विधिना

गंधदत्तादत्तायुतः पुनः॥ त्रिवारं पाचयेद्यत्नाद्वातुकायं त्रयमध्यगम्॥ षट्पिंडं शत्यहरं पश्चादवतार्य रसो
त्तममागृहीयात्कूपिकांतस्थं रसं सिंदूरमुत्तमम्॥ देहलोहैकसिद्धयर्थमेवं कार्यो रसोत्तमः॥ पारदोमारि
तः समग मरी कुरुते तनुम्॥ मूर्च्छितो रोगसंहातघातं कुर्यादतन्द्रितः॥ रसेन्द्रः सर्वरोगघ्नः पुष्ट्या
युष्मावत्तपदः॥ रुच्योगुरुः कषायश्च वद्धः सर्वार्थसिद्धिदः॥ ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमह्विनाथविरचि
ते वैद्यकल्पतरौ रसशोधनपातनजारणसिंदूरीकरणंतृतीयं कुसुमम्॥ ३ ॥ अथ गंधकाद्यपरसानां
शोधनमारणमुच्यते॥ गंधकं वज्रगगनं वज्रवैकान्ततालकम्॥ रसकंतुत्यविमलास्वर्णमौक्तिकहिं
गुलम्॥ वराहं कांतपाषाणं कौसी संश्रवणं कनं शिला शिलाया निर्यासकं कुष्ठं ह्मां सरीसृपं॥ माय्या
द्राव्यास्तथा शोधादशाष्टोपरसाः स्फुटम्॥ ॥ तत्रादौ गंधकशोधनम्॥ नांडस्य घृतलिप्तस्य मुखं व
स्त्रेण बंधयेत्॥ तन्मध्ये गन्धकं हि स्वाश्रावेण पिधापयेत्॥ अल्पमृदादिलिप्पाथभूमेरत्तगत्ता

केचुं आ ३

वधि। कृत्वा परिपुटे सुष्येद्दृशनिर्वनसंभवैः॥ विदुतं न्नीरमध्यस्थं गंधं योगेषु योजयेत्। अथ
 वा सर्षपं तैलं कौसुमं वापि लोहजे॥ पात्रे कृत्वा गंधसमं तस्मै तस्मिन् वले रजः। निह्वातं विदुतं ज्ञात्वा
 शीघ्रं दुग्धे विनिक्षिपेत्॥ तस्मादुधृत्य रसैः पिष्ट्वा यत्पूर्ववत्। द्रावयित्वा वलिं शुद्धं सर्वयोगेषु योज
 येत्॥ ॥ अथ गंधतैलकथनम्॥ न्नीरैर्वज्रकैर्जैर्बुधैर्भावयेन्मुनि संख्याया। नवनीतसमं गंधं पिष्ट्वा
 तद्वस्त्रलेपनं॥ कुर्याद्दृशांततोः कृत्वा ज्वलितं तामधोमुखीम्। धृत्वा पतेदधस्तैलं सर्वमर्मेके सुयोज
 येत्॥ ॥ अथ च शोधनं मारणम्॥ अभ्रं चतुर्विधं ज्ञेयं पिनाकं भुजगं तथा। ददुरं कुलिशं चेतितेषु
 वज्रं प्रशस्यते॥ ध्यातं वद्भौदलचयं पिनाकं विसृज्य तपलम्। फुत्कारं भुजगं कुर्याद्ददुरं नेकशब्द
 वत्॥ यत्कानरं हितं वद्भौवज्रं मभ्रं जरापहं। वज्राभ्रकं समादाय दृढमृषागतं धमेत्॥ न्नीरैरपि सेच्य
 त्यश्वात् कृत्वा निन्नदलं ततः। भावयेद्दसुयामंतं मुस्तानि वृभवै रसैः॥ पुनर्नवाजहानीरैस्तथा मेघधै

१७

ववश ३१

॥

निर्द्वैतैः। मर्दयित्वा चतुर्यामपुटे द्वा पुटे न च॥ पुनश्चिवा भवेद्युक्त्वा पुटे स्मरणं जैरथा। द्वैरभ्युज्जै
देयं पृथक् गजपुटे बुधः॥ कुमार्यास्त्रिपुटे देयं काशमर्द्वैस्तथा। त्रैफलेन कषायेन पृथक् देयं
पुटत्रयं॥ तथा वटजटाकायैः संपुटे त्यक्तैः संख्याया। षट्पुटे निंबुनीरेण गोक्षीरेण पुटत्रयम्॥
पुटे सूर्यदत्तैर्वैष्णवं संपुटे वासरावयोः। एवमभ्युज्जैस्मृतिश्रुतं योगवाहकम्॥ ॥ अथान्यप्रकी
रः॥ आदौ ध्यानं भक्तं कृत्वा शोषयेदातपेदृते। अथवा वदरी काये ध्यातमभ्युज्जैः त्रिपित॥ मर्दितं
पाणि सुखं ध्यानं आदतिरिच्यते। वासराधिपतिक्षीरैर्वीसरं मर्दयेत्ततः॥ सूक्ष्मचक्रं निभं कृत्वा वेष्ट
येत्सूर्यपत्रकैः॥ पंचेकजपुटे रेवं सदाभिः पुर्वयुक्तितः॥ न्यग्राधकं तलकायैर्दद्यात्तद्वत्पुटत्रयम्। तं
कलेर्निंबुनीरेण पुटे द्वारत्रयं बुधः॥ निशुन्यं जायते व्योम सर्वयोगेषु योजयेत्॥ अथवा ध्यानं गगनं
मुक्त्वा कायैः पुटत्रयम्। तद्वत्पुनर्नवान्नीरैः काशमर्द्वैस्तथा॥ नागवल्ली जलैः सूर्यक्षीरैर्देयं पृथक्

कसौजी।

पृथक्। दिनं दिनं मर्दयित्वा कायैर्वटजटोद्भवैः॥ दत्त्वा पुटत्रयं पश्चाच्चिःपुटे मुञ्चतीज्जलेः। त्रिर्गो-
नुरकषायेनै त्रिःपुटे हानरीरसैः॥ मोचाकंदरसैः पाच्यं त्रिवारं कोकिलान्नजैः। रसैः पुटे ततो धेनु-
नीशदेकं पुटे मृदु॥ दध्ना घृतेन मधुना स्वच्छया शितया तथा। एकमेकं पुटं दद्याद् अस्मै वंमृतिर्भ-
वेत्॥ सर्वरोगहरं वोमजायते योगवाहकम्। कामिनीमददर्पघ्नं शस्त्रं पुंस्त्वापमानिनाम्॥ वृषमा-
युः करं शुक्रवृद्धिसंतानकारकम्॥ ॥ अथान्यः प्रकारः॥ धान्याभ्रं नवनीताभ्रं शुकं जंवीरनीरत-
ः। पादांशं कनं दत्त्वा वासरं मर्दयेद्दृढं॥ ततो मूषागतं कृत्वा धमेद्यामद्वयं बुधः। उद्धृत्य त्रिफलाका-
यैर्मर्दयित्वा पुटे स्त्रिभिः॥ गजार्खेस्त्रिवत्नाकायैस्तथा सूरणजटुवैः। ततो नागवत्नामूलकायैर्यामं-
विमर्दयेत्॥ पुटे झुजपुटे नैव पुनर्यामं विमर्दयेत्। चत्वारिंशत्पुटान्येवं दद्यात्पुष्टिसुखार्थिनाम्॥ त-
दभ्रं कान्तिजननं कान्तासंगसुखप्रदम्। कामसंदीपनं कायरोगघातनिवारणम्॥ काननं सुखजाती-

नां कारणं नेत्रे जसः। कासस्वासरं वृष्यं कालवंचनकारकम्॥ ॥ अथ वज्रमारणम्॥ वज्रं चतुर्धा
विज्ञेयं वर्णतो वर्णतस्तथा। विप्रोरसायने प्रोक्तं त्रिविधं रोगनाशने॥ वादादौ वैश्वजातीयो वयस्त
सुतुरीयकः। वंध्या कर्कोट कौकदे वज्रं दत्वा मिमुदयेत्॥ माहिषेण पुरीषेण लेपयित्वा करीषजे॥
त्रिविधं मंदहने पाच्यं तप्तं तुरगमूत्रतः॥ सेचयेत्पाचयेदेवं सप्तधा शुद्धिमाप्नुयात्॥ ॥ अथ वामुदये
त्पूर्वकं नृस्यं वज्रमुत्तमम्॥ मृत्स्नालिं संपुटे दृष्ट्वा मानं तत्समुद्धरेत्। सेचयेद्द्वज्जपयसा वज्रमे
वं विशुध्यति॥ कर्कोटस्यास्थिभिर्द्वीचकालपिपलमाद्विकम्। समभागं स्नुही न्नीरैः पिष्ट्वा गोले प्र
कल्पयेत्॥ वज्रानि विप्रजातीनि संवाप्येनस्ततस्ततः। पचेद्द्वज्जपुटे रुद्ध्वा विप्रवज्रं मृतं भवेत्॥ द्विगु
ले करवीरं च मेघशृंगमुदुं वरं समभागं रविनीरैः पिष्ट्वा तद्गोलके नृपं॥ संयोज्य पाचयेद्दीमान् पूर्ववन्म
रणं व्रजेत्॥ कूर्मः कुल्यंतथा गंधं वलायुगं पृथक् समं। न्नीरणे तैरवारुणाः पेषयेत्पूर्वमुक्तितः॥

मेढदूधी।

वेप

वासोदेषी स्तथा काशी तथा ५ व जो मरणं व्रजेत् ॥ कुनटी लासु न कन्दं शंखश्चैतत् पृथक् समम् । नृ
शोधपयसा शृंगे तुरीयं सुमृतिं व्रजेत् ॥ ॥ अथ समुदाये नवज्जमारणम् ॥ त्रैवार्षिकी नागवह्नी का
पी स च त्रिवार्षिकम् । पेषयेद्दुग्धं गन्धं तन्मूषाया सप्तधा पुटेत् ॥ सत्तं भवेद्दुग्धं भस्मदेन्यं शं भुस्मृ
तेर्यथा ॥ सिंधु युक्तं सरित् शुक्ति शकले कुलिशं मुहुः । सुहृर्को नमत्त कन्या नां हीरदावेन वासर
म् ॥ भाव्या सितस्य मांसेन कुलीरस्य विवेष्टयेत् । भूनागमूत्रस्यो ध्यातं यामं भस्मत्वमाप्नुयात् ॥ कांश्च
पात्रं सुभेकस्य मूत्रे वज्रं समापयेत् । त्रिसप्त कृत्वः संतप्तं वज्रमेवं मृतं भवेत् ॥ ॥ अथ वैक्रान्तमारणम् ॥ १८
म् ॥ वैक्रान्तं पूर्ववत्साध्यं मेषदुग्धी समुद्भवे । पंचांग गोतले केहि स्वातन्मूषा संपुटे पुनः ॥ रुध्रागजपु
टे पचात्सप्तधा सुमृतं भवेत् ॥ अथोत्तरवारुणाः पंचांगे गोतले केहि पेटे । तन्मूषा संपुटे कृत्वा पुटे
दुद्भृत्य गोतले ॥ पुनः कृत्वा पुटे देवं सप्तता भस्मतां व्रजेत् ॥ ॥ अथ तालकशुद्धिः ॥ तालकस्य दश

श्रनटं कनं निम्बुनीरतः। मर्दयेत्त्वा तये तेन सौवीरेण ततः परम्॥ प्रहिण्य चूर्णं सौवीरे किंचित्
 दचत्नोत्तयेत्। दोलिकासंज्ञितेयं चैव द्वावस्त्रेण पाचयेत्॥ ग्रहरंशात्मलीतोये तथा कुष्माण्डजे
 रसे। तालकं शुद्धिमायाति यथा मर्त्तः शिवस्मृतेः॥ अथ वा कणशस्तालं कृत्वा वस्त्रे विवन्धयेत्
 त्रिफलासुसिया मैकंदोलायं चैव पाचयेत्॥ तिलतैले पचेद्यामंतालकं शुद्धिमाप्नुयात्॥ ॥ अथ
 रसकशुद्धिः॥ षण्णरं नरमूत्रेण सप्ताहं पाचयेत्ततः। गोमूत्रेण तथा पक्वदोलिकायां विशुध्यति॥ ॥
 अथ तुल्यकं शुद्धिः॥ विडालपाशवतयोः पुरीषेण विमर्दयेत्। दशांशं टंकणं दत्वा पुटेत्तुल्यं मृदुक्ति
 तः॥ दध्नाथमधुना देयं पुटं तेन विशुध्यति॥ अथ वा दोलिकायां चैव तुल्यं नौदेण पाचयेत्। यामंतेन
 विशुद्धिः स्यात्सर्वयोगेषु योजयेत्॥ ॥ अथ विमलाशुद्धिः॥ कदलीस्वरसे यामं पाचयेद्विमलैः
 शुभाः॥ अम्लवेतसनीरेण छागीमूत्रेण शुद्धिमाप्नुयात्॥ धान्यं बुनापचेदेवं त्रियामं शुद्धिमाप्नुयात्॥

कांजिक।

तालपात्रिक २

निम्बुनीरेणसंमर्द्यकक्कीटीमेषशृंगिकाम्। तद्वै भवियेत्तद्यर्मेविमलाशुद्धतां व्रजेत् ॥ ॥
अथसुवर्णमाह्निकशोधनम् ॥ सिंधूमेदुस्य भागे कंचिभागं माह्निकस्य च। कृत्वा तदायसे
पात्रे लोहद्वयीव चालयेत् ॥ सिंदूरं भवेद्यावत्तावन्मृदुगिनापचेत्। विशुद्धं माह्निकं वि
द्यात्सर्वयोगेषु योजयेत् ॥ केनाप्यस्त्रेन संपेष्य मुस्तापाषाणैरेदिनी। तन्मध्ये माह्निकं कनांश्चि
ह्वातद्गोलकं शुभम् ॥ दोलाय चैतत्पात्रं कायकैलित्यजेदिनम्। युज्यात्तत्रोक्तलोहानां मारणे
माह्निकं शुभम् ॥ माह्निकस्य चतुर्थ्यां शंदत्वा गंधं विमर्दयेत्। इरुवृकस्य तैलेन ततः कार्यं सुव
क्रिका ॥ शरावसंपुटे नैव पुटे द्रुजपुटे न च। सिंदूरं भवेद्द्रुममाह्निकस्य न संशयः ॥ ॥ अथ
हिगुलशुद्धिः ॥ अजादुग्धेन दरदं सप्तधा घर्मभावितं। नीवूनीरेण तद्द्वारं शुद्धिं प्राप्नोति निश्चयम् ॥
॥ अथ वराहशुद्धिः ॥ शालयेन्निंबुनीरेणामंतत्रैव रक्षयेत्। अस्रवर्गं युता तेन दिनं घर्मं वि

भावयेत्॥ तद्वैदोलिकायत्रे दिवसं पाचयेत्सुधीः॥ सौवीरं कनं शंखं कंकुष्टं गैरिकं तथा॥ एते वरा व
त्रशुद्धाः भवेयुर्दोषवर्जिताः॥ ॥ अथ शिलाशुद्धिः॥ जयन्ती श्वरसेपाद्या दोलायत्रे मनःशिला॥ दिवसं शु
वि द्विमासातिवीर्ति होत्रे सती यथा॥ ॥ अन्यप्रकारः॥ मेषी मूत्रे चादं दोलायत्रे चेतःशिलां पचेत्॥ तत्पित्रे
भाविता घर्मसमृद्धा शुद्धिमिच्छति॥ ॥ अथ शिलाजतुशुद्धिः॥ बह्वैर्निधूमितां मेति बुद्धुदाकारतां बुद्धे
त्रापाषाणजं तृतीयादं धंगो मूत्रसंनिभम्॥ कृत्वा तदायसेपात्रे कवोक्षं जलमावयेत्॥ तस्मात्परि य
दायाति पात्रोन्मत्तायसे शुभे॥ कृत्वा तत्रापि शालिले पूर्वपात्राजलं निषेत्॥ एवं पात्रान्तरे कार्यं यावत्स्या
द्वारि निर्मलम्॥ शुद्धं शिलाजतु ग्राह्यं भावांतत्रैफले जले॥ दशमूलकषायेण तथा चिन्नेद्भवारसैः॥
हं मधुकस्य कषायेन गोदुग्धेन च भावयेत्॥ एतेषां भावनातिशुः प्रत्येकं तस्मादापयेत्॥ श्लेष्मदस्मानि
र्यासंप्रमेहाक्षकरं परम्॥ कामिनी मददर्पघ्ना तु वर्द्धनही वनम्॥ सामान्ययोगयोगार्थं त्रिवारत्रि

= ह्राड ३

फलाजलम् ॥ त्रिभुंगनीरेशुद्धं स्यात् प्रावसाजतु नाभाषितम् । कांतपाषाणवं शुद्धं भूनागं योगयुग्मवेत् ॥
 ॥ अथाथ्रकसत्त्वनिर्गमनप्रकारः ॥ महिषाक्षंतथात्वात्वाद्गुडमीनागुडोमधु । गुंजोर्ण्टंकं कंशतः
 शशकस्य चकीकैः ॥ पिण्णकं सर्पिरेतानितुल्यानि परिषेधयेत् । मिषीदुग्धेन सर्वस्य समं स्याद्वा
 न्यमम्वरम् ॥ कांतपाषाणचूर्णं स्यात् । माभूद्वा नागमूत्रिका । संयोज्य महिषीन्दीरदध्याज्यमलमूत्रकैः
 ॥ मर्दयित्वा तन्मर्यादां च कीकृत्वा च शोषयेत् । वेष्टीयत्रेधमेद्वाढमंगारैः खदिरोद्भवैः ॥ त्रिवारं
 धमनादेवं सत्त्वं पतति निर्मलम् ॥ ॥ अथ तात्तलसत्त्वनिर्गमः ॥ तिलतात्वाद्गुडं शिगुटं कनंल २१
 वणं पटु । समानितात्तकडूनि चूर्णयेन्मृसृणानि च ॥ सत्त्वं पात्तात्तयंत्रेण पतत्येष विनिश्चयः ॥ मु
 जंगाद्याथवा दुग्ध्यामूलकैश्च विमर्दयेत् । पूर्ववद्विद्वोधेन सत्त्वं मुञ्चति तात्तकम् ॥ शिलसत्त्वं तात्त
 कवत्तग्राह्यं ते रैव भेषजैः । तुल्याद्दुटंकं नंदत्वाध्यातं सत्त्वं विमुञ्चति ॥ ॥ अथ मादिकसत्त्वनिर्गम

॥ उरुवृक्षस्य तैलेन वज्री नीरेण भावयेत् । गोदुग्धेन दिनधर्ममर्दितं वटकीकृतम् ॥ पूर्ववद्धमना
त्सत्वं माद्विकमुंचति स्युः ॥ ॥ अथ खर्परसत्वनिर्गमः ॥ खर्परस्य चतुर्थी शंखिफलाटंकनंगुदुः ।
जयहीरुनीचेति पिष्ट्वा मूषाप्लेपयेत् ॥ नलिकासंपुटं वक्ष्योषयेदातपे दृढं । ग्राह्यं पातालनयने
एधमने पुटेन वा ॥ ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमहोदयविरचिते वैद्यकस्य तस्यै उपधातुशोधनसत्वं
निर्गमनप्रकारकथनं नाम चतुर्थं कुसुमम् ॥ ॥ अथ गन्धकाद्युपरसानां दोषगुणमाह ॥ असुद्धोगं
धकः कुर्यात्कुष्ठं तापं भ्रमं रुजम् । शूलधातुं तथा काहितं नाशयेन्नात्र संशयः ॥ शोधितोः सुरराजः स्यात्
जरा मृत्युरुजापहः ॥ अग्निं संदीपनः श्रेष्ठो वीर्यवृद्धिं करोषु कृतः ॥ ॥ असुद्धमभ्रमायुधं वातश्लेष्मविव
र्द्धनम् । कुर्यान्मंदग्निमत्राणां छेदनं न सुमारितम् ॥ निश्चुंदं मारितं व्योमरूपं वीर्यं दृढांतनुम् । कुरुते ना
शयेन्मृत्युजरां रोगकदम्बकम् ॥ ॥ पांडुरोगं पाश्वर्षीडां किल्बासं दाहसंततिम् । रोगनीनीकं गुरुत्वं च ध

त्वेवञ्जमशोधितम्॥ आयुष्यं सौख्यजनकं वलदं रूपदत्तं चारोगघ्नं हरणं वञ्जभस्मवत्फलम्॥ ॥ अ
 शोधिते शोधिते च ये गुणवञ्जभस्मनि ज्ञेयास्त एव वै का त्वेवञ्जस्थाने नियोजिते॥ ॥ असुदन्तालकं
 विद्यादायुघ्नं कफमेहकृत्॥ वातरोगांगसंकोचशोफतापविवर्द्धनम्॥ तालकः शोधितो ज्ञेयः कुष्ठमृत्यु
 जरापहः॥ आयुर्वीजं वलं रूपं वर्द्धयेद्योगवाहकः॥ ॥ मंदाग्निमूत्रदोषं च मूत्रकृच्छ्रं भ्रमं तथा॥ मलवर्ध
 शिला कुर्यादशुद्धाशोधयेत्ततः॥ एतानि वञ्जयेद्भोगात् शुद्धाविषविकारानुरा॥ सर्वरोगविनाशाय शोधि
 तः स्थान्मनः शिला॥ ॥ वलहानिवह्नि सादं विष्टं भनयनामयम्॥ असुद्धो मातृकः कुर्यान्मृत्युं पिच्छक
 संततिम्॥ अश्मरीपाण्डुतामेहं भ्रान्तिं कुष्ठं कृमिं वमिं॥ राजरोगं तथा शुद्धो नाशयेद्देहमातृकः॥ ॥ मुक्ताफ
 लं हिमं स्यादुवीर्यवृद्धिकरं परम्॥ कान्तिप्रदं लघु हिमं दृष्टिपुष्टिग्निवर्द्धनम्॥ मधुरं नेदि विषजितं हयं
 रोगानि कृत्तनम्॥ मौक्तिकस्य गुणयस्युः सिंधुश्च कौएव च॥ सापरं पक्तिशूलघ्नी स्वयंदी प्रातुदीपनी॥

स्फि

॥ वराहोदीपनो वातश्लेष्मरोगनिवारणः । सर्वत्रामयं हृत्पंचगुल्येषु प्रशस्यते ॥ ॥ वीर्यवृद्धौ तथा पुष्टौ
यस्येष्टा वर्तते ररा । विदुमं शोधितं तेन सेवनीयं गुणप्रदम् ॥ ॥ कंकुष्ठं कफपित्तघ्नं दीपनीयं विशेषतः
ः लेखनं मेदि गुल्मा र्शः प्रकोपशमनं परम् ॥ विषतिन्दुज्वरहरं श्लेष्मवातापनोदनम् । उपयुक्तं हित
करं विशेषादामवातिनाम् ॥ गैरिकं रक्तदाहानां नाशनं नेत्रकान्तिकृतम् । श्लेष्मपित्तामयस्यैषात्यपी
नसानाप्रतर्जनम् ॥ नीलाञ्जनं पित्तहरं नेत्रनैर्मल्यवर्द्धनम् ॥ पित्तकृतापहन्तुं विषसंभ्रम
भंजनम् । सर्वरोगहरं वृष्यं स्फिक्पित्ताविनाशनम् ॥ आयुष्यं पुष्टिजनकं शिलाकृतुरसायनम् ॥
विषंचतुर्द्वाविज्ञेयं गुणदं वडुवर्णवत् । गुंजाद्विद्वत्तद्विद्वत्सूतयोगेन रोगहितम् ॥ ॥ हिं गुलं कुमिकु
ष्ठं घृतं पुनेत्रमदापहम् । मायापित्तकफघ्नं स्यात्संदिग्धलोहोत्पत्तिकारणम् ॥ द्रावणं कनोनेदीज
रातिविषरोषहृत् । शंखः कपर्दवत्तद्विज्ञेयः संग्राही दीपनोत्सकृत् ॥ ॥ इति श्रीमंगनायसुतमहर्षिना

धविरचिते वैद्य कल्पतरौ उपरसादि गुणगुणकथनं नाम पंचमं कुसुमम् ॥ ॥ अथ सर्वलोहानां शोध
 नमाराणामाह ॥ सुवर्णं कृतं तांशुं वंगं नागं च तीक्ष्णकम् ॥ लोहं मुण्डं इति ज्ञेया धातवो ह्ये रसायणौ ॥
 ॥ रीतिकं स्पृशेत्तथा द्योषं धातुसंकरजं त्रिधा ॥ उपलोहं द्वयं प्रोक्तं मण्डु रोहो ह किट्टकम् ॥ एतेषां शो
 धितानां च कुर्यान्माराणामुत्तमम् ॥ ॥ तत्रादौ शोधनप्रकारः ॥ तत्रैतैर्लोहानां मूत्रेकाधे कौलित्ये
 त्रिधा ॥ सप्तधातापनिघातश्च शुध्यन्ने सर्वधातवः ॥ नागवंगौ च गलितौ रविदुग्धे निषेचयेत् ॥ त्रि
 वारं शुद्धिमायातः सच्छिदे हं टिकांतरे ॥ कृत्वा कंठकवेधीनि स्वर्णपत्राणि शोधयेत् ॥ चतुर्गुणेन
 सूते नमर्दयेत् निबुनीरतः ॥ नवनीतनिर्भ्रं पिष्टं कृत्वा तां वलिना सह ॥ तुल्येन मर्दयेत् शुष्कां स
 मां कनकमाह्निकैः ॥ गाढखल्वे विमर्द्या थरसैः कांचनवैरिणः ॥ सशवसंपुटे कृत्वा पुटे दष्टाद
 शोत्पलैः ॥ कांचनरातिमूलानां पुनर्नारेण मर्दयेत् ॥ पूर्ववत् संपुटे कृत्वा सप्तविंशतिरुत्पलैः ॥

कचनार
 ऊयासा

कांचनारतिमूलानांपुनर्नारिणमर्दयेत्। पूर्ववत्संपुटेकृत्वासप्तत्रिंशतिरुत्पलैः॥ कार्यकाननपुष्प
णांवृद्धिरेवेपुटेपुटे। यावद्द्वैरिकवर्णभ्रंस्वर्णभ्रमप्रकायते॥ तोलितेयदिवृद्धिः स्यात्पुनःपाकं स
मावधि। एवंचतुर्दशपुटैर्निरुत्पन्नभ्रमप्रकायते॥ ॥ अथान्यप्रकारः॥ कांचनारिरसैर्घृष्टं हेमगंध
रसैर्युतम्। चतुर्दशपुटैः पक्वं हेमभ्रमभवेद्बुधम्॥ ॥ अन्यमतम्॥ गलितस्य सुवर्णस्य षोडशं शेन
त्रीशकं। योजयित्वासमुद्रुत्पन्निबूनीरेणमर्दयेत्॥ तद्गोलकसमं गंधं चूर्णं दद्यादधोपरि। शरावसंपु
टेकृत्वापुटे द्विंशतिरुत्पलैः॥ एवंमुनिपुटैर्हेमनोत्थानं लभते पुनः॥ अन्यच्च॥ सूतगंधौ सुवर्णस्य
समौ कांचनवारिणा। संमर्द्यमसृणं ताभ्यां स्वर्णपत्राणिलेपयेत्॥ तानिकांचनवृक्षत्वक्मूषायुग्मेनि
धाय च। मृन्मूषेसंपुटेकृत्वापुटे कोकिलकैर्दृष्टैः॥ एवंपुटत्रयंदद्यान्निरुत्पन्नभ्रमप्रकायते॥ अन्यमत
म्॥ शोषिताशोषिताहेममाक्षिकं स्याद्विभागिकम्। द्वौ भागौ पारदस्यापि निम्बुनीरेणमर्दयेत्॥ हे

मपत्रस्य भागैकं लिख्येन विमर्दयेत् । त्रियामं पातनायं त्रेहठा तंगोलकं पचेत् ॥ शरावसंपुटे कृत्वा
पुटे द्विंशतिरुत्पलैः ॥ पुनरस्त्रेन संमर्द्य स्यादेवं दशधा मृतिः ॥ ॥ शैष्य भस्ममाह ॥ भागैकं शुद्धताल
स्य स्त्रेन मस्त्रेन मर्दयेत् । त्रिभागं तारपत्राणिलेपयित्वा च शोषयेत् ॥ मृन्मूखा संपुटांतस्थं पुटे द्विंश
द्विंशतिरुत्पलैः ॥ चतुर्दश पुटैरेवं तालं दत्वा पुनः पुनः ॥ तारं भस्मत्वमायातियथा पुन्यं परस्त्रिया ॥ वज्री
दुग्धेन संपेषमाक्षिकं तेन लेपयेत् । पूर्वैस्त्रेन प्रकारेण शैष्यं भस्मत्वमाप्नुयात् ॥ भागैकं सुमृतं
वंगं भागैकं शुद्धगंधकम् ॥ निंबुनीरेण संमर्द्य तारपत्राणिलेपयेत् ॥ चतुर्भागानि मूषायां रुध्यात् २४
पाच्यात् पुटैस्त्रिभिः ॥ गन्धं पुनः पुनर्दत्वा पंचविंशतिरुत्पलैः ॥ रजतं मरणं जातिद्विजद्विष्टमानवो
यथा ॥ ॥ अथ ताम्रशोधनमारणम् ॥ कृत्वा कंठकवेधी नितामुपत्राणिलेपयेत् । सूर्यवज्रीपयो
युक्तं काञ्चिकापिष्टसिंधुना ॥ तप्ततप्तानि निगुंटीरसे निर्वपयेन्मुहुः ॥ एवं द्वादशवारं तत्तत् शु

द्वं स्याद्वांति दोषनुत् ॥ अथ वातकसौ वीर निर्गुणदीनीरपेषित । खटिका लवणं तेन ताम्रपत्राणि ले
पयेत् । तस्मान्निसेचयेत् द्वावेषद्वारं पूर्वसाधिते ॥ योजयेन्मारणेतान् शुद्धं भ्रांत्वा दिवर्जितम् ॥
अन्यः प्रकारः ॥ निंबुरसारणा लाभां गोमूत्रेणाथ वापयेत् । शुध्यते नात्र संदेहः स्त्रिया मंदह
वर्द्धिना ॥ अकृत्वा मुविधिं पूर्वयस्तान् मारयेद्दिषक । वांति भ्रात्यादिदोषाणां मूर्त्तिरेव न संशय
यः ॥ ॥ अथ ताम्रमारणम् ॥ सूक्ष्माणां ताम्रपत्राणां पादांशं पारदं वलिम् । केनाप्यस्त्रेन यामंतम्
द्वयित्वा विलेपयेत् ॥ बालुका पूरितं कृत्वा मुखे मुद्रां प्रदापयेत् । कमवृद्धाग्निना तु त्वं पचेद्या
मचतुष्टयम् ॥ स्वभावशीतलं ग्राह्यं वांति भ्रातिविवर्जितम् । भवेत्तां मुक्रमैरेवं करोति न कदा
चन ॥ ॥ अन्यः प्रकारः ॥ गंधं ताम्रसमं केनाप्यस्त्रेन परिपेषयेत् । ताम्रपत्राणि सूक्ष्माणि लेपयि
त्वा धमेदनु ॥ पुटित्वा सम्यगुधृत्य दद्यात्तत्पादगंधकं । केनाप्यस्त्रेन संपेष्य पचेद्दुष्टं पुटैस्त्रिभिः ॥

निंबुनीरेण तत्पिष्टा पुटमेकं प्रदापयेत् । मृद्वग्निना पुटे तत्र च पंचासृतरसैः पृथक् ॥ वाय्वादिवाऽऽ
 ज्जितं शुल्बं जायते नात्र संशयः ॥ ॥ अन्नाच्च ॥ चतुर्गुणेन सूतेन शुल्बपत्राणि पेषयेत् । निंबु
 नीरेण पिष्टितां मूषायां स्थापयेद्विषकः ॥ तास्रतुल्यं गंधधूलिं धूर्त्तपत्रे निधाय च । पिष्टितस्या
 त्वरेदत्वा पूर्वतुल्यं बलिं हि पित ॥ उन्मत्तपत्रेण रुद्धा पुटे गरुपुटे पचेत् । स्वभावशीतलं तास्रमृतं
 प्रवृत्तिनिश्चितम् ॥ अन्यमतम् ॥ चतुर्थ्यं शेन सूतेन तास्रपत्राणि लेपयेत् । अस्त्रपिष्टद्विगुणि
 तमधोर्द्ध्वापयेद्वलिम् ॥ चांगेरी गर्भकल्कं गर्भतडां डेयामं पचेद्दृढम् । नरसी भूतं तास्रपत्रं स
 र्वयोगेषु योजयेत् ॥ ॥ अथ वंगमारणमाह ॥ मल्लिकाभस्मसे द्वादशीरेण परिभावयेत् । यावद्
 श्मत्वमायाति तत्तुल्यं तालकं ततः ॥ अर्कहीरेण चास्त्रेन पुटे नलघुना पचेत् । पुनस्तद्दशमांशे
 न पूर्वदावेण महितं ॥ पुटे देवं भवेद्द्वंगमृतिर्द्वादशपंचभिः ॥ अथ वा वंगपादेन सूतेन परिते

पयेत् ॥ अतस्त्वचंचिचिकायातंडुलैःपरिपेषयेत् । तत्पिण्डमध्येवंगस्यपत्राणिपरिमिश्रयेत् ॥ रुक्षावि-
 शतिसंख्याकैर्लघुभिर्मिश्रितेपुटेः ॥ ॥ अन्यच्च ॥ अन्नंभस्मात्कंतोयपिष्टंतेनविलेपयेत् । वंकपत्राणि
 पिण्डाकैर्द्विस्वारुक्षापुटेःपचेत् ॥ यद्येत्तरेस्त्रिंशतिभिर्वंगभस्मभवेद्भुवम् ॥ अथवाहंडिकामध्येवंगंवि-
 द्वाव्यचात्तयेत् ॥ अपामार्गस्यमूलानांचतुर्थंशेभस्मना । चतुर्थमंडं व ह्रींवंगभस्मभवेत्तदुचिः ॥ शूल्मा-
 णिवंगपत्रानिगोणिकादृढपट्टके । पिण्डाकंवंगपत्राणियवानीमुत्तरोत्तरम् ॥ एवंकृत्वापुटेत्तदुचिः ॥ वं-
 गंभस्मप्रजायते ॥ शुक्लंकुर्त्तीरमादायपिष्ट्वा मूषायुगंकुरु । तद्वंगपत्रैरापूर्यपुटेद्वजपुटेनच ॥ स्वां-
 गशीतंसमुद्धृत्यशुभ्रंस्पाद्वंगभस्मकम् ॥ आभीरंशोधयेदादौद्रावयेद्वंडिकांतरे । अपामार्गंचतुर्थं
 शंचूर्णितंमेलयेत्ततः ॥ स्थूलाग्रह्यालोहदार्वाश्चतैस्तदवत्तात्तयेत् । यावद्भस्मत्वमायातिसावन्म-
 र्द्यसिपूर्ववत् ॥ ततएकीकृतंसर्वंभजेद्वंगार्वर्णताम् । नूतनेनसरावेनरोधयेदन्तरेभिषक् ॥ प

चेतीवाग्निनापक्कं वंगं भस्म भवेद्बुधम् ॥ सीरा कस्यापि मरणं मेवं दृष्टं गुरुनक्तिः ॥ ॥ अथ नागमारण
 माह ॥ पूर्ववत् शोधयेन्नागं गालितं लोहभाजने । अश्वत्थरूपां चतुर्थीं न मेतयेत् ॥ या
 वद्भस्म त्वमायाति चालयेद्ब्रह्म वदुना । तदद्वैतं गंधकं दत्वा तदद्वैतमनः शिला ॥ केन्यप्यत्येन सं
 पेक्ष्य रुद्धात्तद्युपुटे पचेत् ॥ विंशत्यंशं शिलां दत्वा जंवीरेण विमर्दयेत् ॥ रुद्धा रुद्धा पचेदेवं षष्टिभि
 र्मरणं व्रजेत् ॥ ॥ अन्यच्च ॥ चूर्णित्वा निनागस्य सूक्ष्मपत्राणि खपरि । तच्च अग्निना पचेद्यामंता भूतिं
 क्रिनीरतः ॥ भर्जयेदायसे पात्रे दंष्ट्रेना म्बुनसारिणा । पुनः पुनर्द्वंद्वं दत्वा कलायामं पचेत्सनेष्ट ॥ २६
 ॥ उद्धृत्य मर्दयेत्काथमेवं गोठामृतिर्भवेत् ॥ अन्यप्रकारः ॥ भूभुजंगममृत्तिचपि श्वापत्रं पलेप
 येत् ॥ तत्र संविदुते नागे वासापा मार्गं संभवम् ॥ द्वारं विमिश्रयेत्तत्र चतुर्थीं गुरुनक्तिः प्र
 हरं भर्जयेच्चुद्धां वासादद्यावद्यद्वितम् ॥ तत उद्धृत्य तच्चूर्णं सौवोनीरेण मर्दयेत् ॥ पुटे पुनः

चर्च

समुद्र तपते नैव परिमर्दयेत् ॥ एवं सप्तपुटान्नागं सिंदूरं जायते ध्रुवम् ॥ ॥ अथ लोह मारणम् ॥
 काकोदुम्बरिका नीरे लोह पत्राणि सेचयेत् । तप्ततप्तानि षड्वारं कुट्टयेत् तदुलूखले ॥ तत्पंचमां
 सेंद्रुदे । त्रिह्यासर्वं विमर्दयेत् । कुमारी नीरतः स्रज्ज्वा पुटे द्वाज पुटे न च ॥ त्रिवारं त्रिफला क्राथेत तस्य
 ख्या केरतं दितः ॥ एवं चतुर्दश पुटे लोहं वारितं भवेत् ॥ अन्यः प्रकारः ॥ लोह चूर्णं दृढं खल्वेपा ताल
 गरुडी रसेः । मर्दयित्वा पुटे देवं तत उद्धरेत् ॥ त्रिवारं कन्या कानी रे कुठार छिन्निकार सैः । षट्पुटे स्त्री ह्णम
 रणं जायते नात्र संशयः ॥ अन्यच्च ॥ द्वादशं शो नद रदं ती ह्ण चूर्णं स्प मेतयेत् । कन्या नीरे
 ण संमर्दयाम युग्मं ततः पुटेत् ॥ पुटे देवं लोह चूर्णं सप्तधा मरणं व्रजेत् ॥ अन्यच्च ॥ रसतो
 द्विगुणं गंधं दत्वा काय्या च कद्रुती । तत्समानं लोह चूर्णं कन्या नीरे ण मर्दयेत् ॥ यामर्द
 यंततः कुर्यात्पिडितं ताम्रपात्रके । स्थापयित्वा रुक्मं स्पृष्ट्वा दयेदातपे त्रिषक ॥ यामर्

(धिरुला गव्य मूत्रं लक्षणं कांजिकं तवा + सफधमग्निदाहं च लोहमानलमूलं म॥

द्वितां धान्यराशौ सरावाद्यादितां न्यशेत् । दिनत्रयात्समुद्रतपि स्वातद्वस्त्रगातितम् ॥ एवंवारि
 तरंतो हं जायते सर्वयोगयुक् ॥ धातूनि स्वर्णमुखा नि सर्वाण्येवं विमारयेत् ॥ परिचानि
 शिला रात्रिमाह्निकं समभागकीर्णं युनीरेण संमर्द्य लोहपत्राणिते पयेत् ॥ सप्तधा विफला
 काथेत सप्तधा निसेचयेत् । प्रज्वाल्य लोहदण्डेन कुट्टयेत् पेषयेदथ ॥ विफलानीरतस्तस्य
 षोडशांशेन माह्निकम् । शिलां च दत्वा ह्यस्त्रेन पिस्वात् झोलकीकृतम् ॥ रुधागजपुटे पत्क
 निरुत्यं भस्म जायते ॥ अन्यच्च ॥ खड्गतीव्रात्पेलित्वा सत्तिंदुफलमज्जया । धृत्वा तत्कांसा २७
 पात्रांतदि नैकेन स्फुटत्यतम् ॥ कृत्वा मुहुर्मुहुर्लेपं दिनांते तत्प्रपेषयेत् । वराकषाय सहितं
 मृतं लोहं भवेद्दिनात् ॥ एतत्सर्वं लोहभस्म मित्रपंचकसंयुतं । ध्यातं यदि निरुत्यं स्यात्से
 वनीयं च नान्यथा ॥ मृतोत्स्यतीक्ष्णस्य गंधकं समभागतः । मर्दयेत्कन्यकाद्रावेद्दि रुधा

स्थि
 गुडगुग्गुलुसौभाग्यलाह्वामधुभिरीरितं । मिषदिलोहधमने प्रसस्तं मित्रपंचकम् ॥ २

पुटं पचेत् ॥ सर्वस्यैव निरुत्थानं लोहस्य कुरुता रधुवम् ॥ ॥ अथासृतीकरणम् ॥ घृततुल्यं मृतं लो
हं लोहपात्रे विपाचयेत् ॥ घृते लोहं समादाय योगवाहेषु योजयेत् ॥ ॥ अथोपरसंशोधनमारण
माह ॥ त्रिह्वारं पंचस्तवनं सप्तधा स्नेन भावयेत् ॥ कास्थारद्योषपत्राणितेन कल्केन लेपयेत् ॥ रूक्षा
गजपुटे पक्काशुद्धिमायान्तिना न्यथा ॥ तासु वन्मारणं तेषां कृत्वा सर्वत्र योजयेत् ॥ वद्भौतद्रुज्जितं
किट्टं जायते सर्वयोगयुक् ॥ ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमस्त्रिथायविरचिते वैद्यकल्पतरौ धातु
शोधनमारणकथनं नाम षष्ठकुसुमम् ॥ ॥ अथ धातुगुणदोषकथनम् ॥ असुद्धं कनकं कुर्य
दोग्धातमनेकधा ॥ हृत्ति सौख्यावत्तं वीर्यं तस्मात् सुद्धं समारयेत् ॥ सुवर्णं तिक्तमधुरं कषायं
लेखनं गुरु ॥ बुद्धिकातिप्रदं स्निग्धं पुण्ययत्ननिवर्हणम् ॥ वयः स्केर्यकरं मेधास्मृतिदं वाग्बि
लासकृत् ॥ रसायनं परं वृषं मृदून्मादग राहजित् ॥ ॥ अशुद्धं रजतं कुर्यात्तापं विद्वंध संतति

म। आयुर्वेदं तथा शुक्रं कान्तिं हृत्ति न संशयः॥ तारं शीतं कषायाम्भुमधुरं वातपित्तजित्। व
 यसः स्थापनं सिग्धं मेहजि ह्निखनं सरम्॥ ॥ अशुद्धं भासुरंधत्वे वातिमूच्छं भ्रमं मदम्
 । शूलकुष्ठादिकान् रोगान्वात्वायुः शुक्रकान्तिनुर॥ तिक्तोष्णमधुरं ताम्रं लेखनं कफपित्त
 जित्। कषायं रोपणं शीतं सरं पांडुत्वातिजित्॥ अशीसिपान्ति शूलं च मन्दाग्निं च विनाशये
 त्। रसायनं वातहरं मेहं गुल्मं कृमिं जयेत्॥ ॥ अशोधितौ वंगनागौ पाकहीनौ रुजाकरो। गुल्म
 मेहोरं देपाण्डुं कुक्षीते कफमारुते॥ दाहहृत्पांडुमेहघ्नं कृमिरोगनिवारकैः। धातुपुष्टिकरः प्री २८
 तिप्रदो वंगो न संशयः॥ नागः कुर्यात्वीर्यवृद्धिं वातहं किंचिदुल्लसकृत्। दुर्णमव्रणरोघ्नं गेसेवित्
 नात्र संशयः॥ ॥ धत्ते शुद्धं लोहजातं हृत्पीडां रोगसंकरं। तस्मात्तशोध्यं प्रयत्नेन लोहं ग्रंथ
 गुरुकृतः। मृतं लोहं हरेत्पाण्डुं स्पौल्यार्शोग्रहणी ज्वरान्॥ प्रीहगुल्मविषह्नीणसोफमेहस

क

मीरणान्नरक्तपित्तमयं हृत्तिकफजिह्वंतुरोगनुत्तरं ॥ चक्षुस्वांकुष्ठजिह्वं वद्विमांश्च हंगुरु।
यज्ञोदं यज्ञां प्रोक्तं तत्किं मपित्तदुग्मम् ॥ ॥ कांश्चिदष्टिप्रदं रूक्षकफपित्तापहंसरं। कषा
यमुल्लंतिर्क्तं चलेखनं देहदादिकृत् ॥ ॥ रीतिकायुगलंतिर्क्तं पांडुवातविकारनुत्तरं। आयु
वीर्यं बलधत्ते तवणं भेदिशोभनं ॥ ॥ ये गुणमारिते मुण्डे ते गुणालौहकिट्टके। तस्मात्सर्व
त्रमादूरं रोगशक्तौ नियोजयेत् ॥ किं दृष्टं शगुणं मुण्डं मुंडात्तीक्ष्णं शताधिकमातीक्ष्णं ह्यत्र गु
णं काचं भक्ष्यं कुरुते गुणम् ॥ तस्मात्कान्तं सदा सेव्यं जगमृत्युहरं वरम् ॥ ॥ इति श्रीमंगनाथ
सुतमहिनाथविरचिते वैद्यकल्पतरौ धातुदोषगुणकथनं नाम सप्तमं कुसुमम् ॥ ॥ नम
स्तस्मै जगद्बीजमूलवृक्षाय शंभवे। यदंगे भाति गिलिजा वामे हैमी वपुत्रिका ॥ सवधूकमद
ह्वितो भागे सज्जलं मूर्ध्नि सानलं तलाटे। सशीतांशुकलं शिखानिवद्धे हृदये वस्तुममाविर

स्तुतौ वम॥ तुंगस्तनं भृंगवित्तासिकैश्चरं गंतरं गोह्वसद्विद्युग्मम॥ स्वांते सुशांते कलये नितान्ते दु
मौलेर्दयितं दयात्नु॥ शोणं गरागं नयनातिदीर्घं कृशोदरं कमुखाभिरामं॥ सेवेन गन्नाटकसूत्रधा
रं महः परं शंकरं शंकरं तत्॥ ॥ निदानं पूर्व रूपाणि रूपाण्युपशयस्तथा॥ संप्राप्तिश्चेति विज्ञानं रोगा
णां पंचधा स्मृतम्॥ सर्वेषामेव रोगाणां निदानं कुपिता मत्ता॥ तत्पुकोपस्य तु प्रोक्तं विविधाहितसे
वनम्॥ प्रायशः सर्वरोगेषु ह्यतन्तं प्रसभं च त्वान्ज्वरः॥ तस्मादादौ ज्वरस्येह चिकित्सा त्रिविधा
यते॥ मिथ्याहारविहारभां दोषाह्यामाशयाश्रयाः॥ वह्निर्निरस्य कोष्ठाग्निं ज्वरदाः सूरसानुगाः॥ २८
स्वेदावरोधः संतापः सर्वो गग्रहणं भवेत्॥ युगपद्यत्रोत्तु सज्वरो यद्यदि श्यते॥ जंभां गमदी गुरु
तारो महर्षोरुचिस्तमः॥ अप्रहर्षश्च शीतं च भवत्युत्पत्स्यति ज्वरे॥ सामान्यतो विषास्तु जंभा त्वर्ध
समीरणत्॥ पित्तान्नयनयोर्दीहः कफान्नानाभिर्नंदनम्॥ वेपथुर्विषमो वेगः कंठोष्ठपरि

शोषणम्। निद्रानाशः। नवस्तभोगात्राणां रौक्षमेव च॥ शिरोहृद्गच्छरूक्वक्ववैरसंगाढविद्वतांश्च
श्रुताध्मानेजुंभणं च भवत्यनित्तकेज्वरे॥ ॥ किराताद्यामृताव्याघ्रीनागरं कंठकारिका। उदीचा
गोक्षुरवेषां क्वाथो वातज्वरापहः॥ रेणुकंशतपुष्पाचरूपा मारुता कणा तथा। क्वाथो गुडानुपाने
नवातज्वरहरः परः॥ गंधकंदरदंसूतं खल्वेतुल्यं विमर्दयेत्। भावयेद्दार्दकरसैः सप्तधा पिप्पली
जलैः॥ मरिचस्य कषाये एबिजया स्वरसेन वा। कृष्णधतूरनीरेण प्रत्येकं सप्त भावनाः॥ पिप्पली मधु
ना देषो वह्नो वातज्वरापहः॥ वातज्वरारिना मायं प्रयुक्तोरससागरे। दंती क्वाथगुडाभ्यां वापय्या वि
श्वगुडैश्च वा॥ युंज्या नवज्वरां मेषां स्तंभयेत्सर्ववातजान्॥ वातज्वरारिः॥ वेगस्तीक्ष्णो॥ तिसारश्च निद्रा
त्तस्य तथा वमिः। कंठौष्ठमुखनासानां पाकस्वेदश्च जायते॥ प्रलापो वक्त्रकटुता मूर्च्छा दाहो मदस्तृषा
पीतविडूचने च त्वं पैत्तिके भ्रम एव च॥ ॥ उदीचां चंदनं मुस्ता शंठी पप्यं कंसमं। क्वथिताया च नंद

द्यात्पित्तज्वरनिवारणम्॥ कटुकीकटुलंघाठाममृदंचकालिंगकंपिवेत्सशर्करंकाथंपाचनंपैत्तिकेज्व
 रे॥ मृद्वीकाकटुकीमुस्तशिवापप्यठनिर्मितम्। सराजवृक्षंप्रपिवेत्पित्तज्वरमयशांतये॥ उदीचांधान्यकंवा
 साचंदनंमधुयष्टिका। अमृतामुस्तकयुतःशर्कराक्षौद्रसंयुतः॥ काथःपित्तज्वरस्तृष्णारक्तपित्तंजये
 तद्वाणार॥ चन्दनोशीरविश्वामेघपप्यठसाधितम्। देयंतत्तरीतलंवारितृष्णादाहापनुत्तये॥ वासी
 भूनिंवकटुकीश्यामावत्सकपप्यठैः। काथःस्मितायुतःपीतोरक्तपित्तज्वरंजयेत्॥ श्रीचंदनंति
 लाश्यामाहयारेःसुमनांसिवा। आरणालेनसंपिष्टःतृष्णाहन्तिमुदुस्तगम्॥ कणालोक्षंप्रियंगु
 अशिवादाक्षीनिशातया। तेजोह्यामधुसंयुक्तामुखधावनमुत्तमम्॥ मुखशोषःकटुकदायाति
 वक्त्रंविशुध्यति। मुद्गयूषःशितायुक्तःजीर्णःश्यालोदोहितः॥ पल्लैकंपारदंशुद्धंगंधकंच
 पल्लोन्मितम्। मर्दितंकज्जलाभंतत्तत्त्रिपेत्ताम्रस्यसंपुटे॥ कृत्वातंपिठरीमध्येशरावेणपिष्टा

पयेत्। संधिलेपततः कृत्वा भस्मना परिपूरयेत्॥ मन्दादिवह्निना यामषट्कृतद्विपचेत्सुधी
धीः। स्वांगश्रीतंसमुद्रुत्पत्ताईवलिना दृढं॥ मर्दयित्वा शुकिकायाः स्वरसेन विभावयेत्।
तत्रैणमर्दितं किंचित्स्वेदयेत्तत्र शनैः शनैः॥ भावयेत्तुलसीनीरैर्दशवारं प्रयत्नतः॥ त्रिनीगव
ह्वीरसतो भावितः सिद्धिमाप्नुयात्॥ नागवह्वीरसेनैव त्रिगुंजासंमितो ज्वरे। जन्तोर्जीर्णज्वरे दे
यः पथ्यमुद्गोदनंहितम्॥ शूलं मन्दानलं गुल्ममतीसारंगुदांकुरान्। कासं श्वासं जयेत्तृतीयं तत्र
दोगानुपानतः॥ ज्वरं सैवैरेनामायं निर्मितोरससागरे॥ ज्वरं चैवः॥ त्रिः सप्तकृत्वोरसकं भाव
येन्निंबुनीरतः॥ तद्द्वारं नवनीतेन भावयेन्मतिमान्निषक। वह्नद्वयं सितायुक्तं दापयेत्तु नवज्व
रे॥ मुद्गयूषेण पथ्यां स्थान्नवज्वरनिवारणम्॥ नवज्वरमुगारि॥ बोषत्रिकां वह्नमिति श्रुतया शि
व वषया सह। दद्यादुक्षेण नीरेण दीर्घतापेन च ज्वरे॥ कर्पूरागुरुकस्तूरी चंदनालेपनंहितम्। प

थ्यंपूर्वोदितंकु र्यात्तयातिशामद्वयात्स्वरः॥ सर्वज्वरहरः॥ पारदंगंधकंताम्रविषंतुल्यंविमर्दयेत्।
सेफालिकास्वरसतोभावयेदातयेदृढे॥ शृंगवेराम्बुनास्तद्वद्रावितासिद्धिमाप्नुयात्। गुंजैकांसशि
तंदद्या शृंगवेराम्बुनाभिषक्॥ अभ्यांगस्तित्तैलेनकृत्वास्नानहिमोदकैः। पित्तुरोगेन्यथोक्षेण
विदध्यात्प्रयसाततः॥ तृष्णायांतत्रपानंस्थाद्रुद्धीतमथितेनतम्। चंदचंदनकस्तूरीलेपनंता
पनाशनम्॥ अतितापोऽमेकु र्याद्वाडिमीवीवीजसेवनम्। यामद्वयाद्दूरःशान्तिंप्राप्नोत्येषविनि
श्रयः॥ तत्रद्वेगानुपानेनशूलसंग्रहणीर्जयेत्॥ स्त्रीकोपौसाहसंस्नेहंवायामंदधिवर्जयेत्॥ 31
चिताशोकंतथायानंयावन्नवत्नवान्नवेत्॥ ज्वरेभसिंहनामायंशंभुनानिर्मितःपुणः॥ ज्वरेभ
सिंहः॥ शुद्धरसंगंधकनागहेमवीजंसंकोत्तकणाजगद्भिः। दिनत्रयंमर्द्यमतःशनैःशनैर्ज
वीरनिम्बार्द्रकवारिणासत्॥ वह्नश्चितार्द्रसेनदेयःसर्वज्वरान्नाशयतिहृणन। सर्वेषुरोगे

अथ संनिपासे दध्योद नोस्मिन् खलु पथ्य हेतुः ॥ ज्वरपंचाननः ॥ इति पित्तज्वराधिकारः ॥ ॥ स्ते
मित्यंस्तिमितो वेगः आलस्यमधुरास्यता ॥ शुक्लमुत्रपुरीषत्वं संभतृप्तिरथापि च ॥ गौरवशीतमू
त्रं क्रेदोरोमहर्षेति निद्रता ॥ स्रोतोरोधोरुगत्यात्वं प्रसेको बहुमूत्रता ॥ नात्युष्णगात्रता चूर्द्धित्वात्नाश्र
वो विपाकता ॥ प्रतिश्यायो रुचिंकासः कफज्वरोश्च शुक्लता ॥ ॥ दुरालंभाजगमेघक्षुद्रया पाचनं
हितम् ॥ घोढश्लेष्मज्वरो देकं पीतं जयति वेगतः ॥ चपला चपलामूलं च वाचि च जगद्विषातिक्ता
मधुरसा पाठारेणुका हिं ग्वजाजिका ॥ किमिशत्रुत्रुटिर्भागी सिद्धीर्थेन्द्रियबोषणम् ॥ एषां कषायः
कफजिह्वीप्लज्वरविकारनुत् ॥ वासामुर्ध्वमृतानि मधुमज्जिह्वाधन्वयासकैः ॥ पिवेत्सातिविषं क्वायं
कफज्वरनिवृत्तये ॥ अंभोदं पौष्करं शृंगीकदूलं कटुकं सठी ॥ समानि स्लक्ष्णचूर्णानि भावयेद्दार्द्रक
डवैः ॥ लिह्यात्समाह्विकं श्लेष्मविकारस्य प्रशान्तये ॥ काशश्वासज्वरचूर्द्धियक्ष्माशूलारुचिर्जयेत् ॥

अपरसः॥हिं गुल्मतामुविषगंधकतुल्य भागंधस्वाद्ध माड करसेनधनं जयेन।मर्द्या शुभावित
 मुनीश्वरसंज्ञवा रात्मीनाग्निनातदनुभावितमेकवारं॥निबूजलेनयवमात्रकपाज्वरादौदा
 हेभवेद्यदितदाकुरुवारिसेका।कात्ताकटाक्षपरिभाविततालवृत्तमन्दानिलेननितरांकुस्सी
 ह्यमाणम्॥वृताकतक्रदधिभोजनतक्रपानात्सद्योज्वराद्वयतिमृत्युनिवारणाय॥मेच्छे
 स्पभागाश्रुत्वा रो जैपालस्यत्रयोमतः।द्वौ नागौ टंकनस्यैव भागैकममृतस्य च॥तत्सर्वं म
 र्दयेत्सूक्ष्मं शुष्कं यामभिषग्वरः।गृंगवेरां वुनादेवो व्याषचि चकसैंधवैः॥यवद्वयमितस्ता
 पहरत्येष विनिश्चयः।द्यनसारससारेण चंदनेन विलेपनम्॥पिदध्वात्कां रूपपात्रेर्वा जये
 दोगिनंभिषका शाल्यन्नंत कसहितं भोजयेद्विल्वसंयुतम्॥मैथुनं वज्जमेत्तावद्यावन्नव
 लवाच्चवेत्।संनिपाते महाद्योरेत्रिदोषे विषमज्वरे॥आमवाते वातशूले गुल्मे प्लीहि ज्वले

इंगुर

32

नाभौ

दरे । शीतपूर्वेदाहपूर्वेविषमेस्ततज्वरे ॥ अग्निमाद्ये महावाते प्रयुक्तोऽयं रसोत्तमः । मृतसंजीवनद
तिप्रख्यातो रससागरैः ॥ मृतसंजीवनः ॥ शुद्धसूतंतथा गंधं मृताभ्रं विषसंयुतः । समंतन्मर्दयेत्ता
मूलीनीरैश्चाहं बुधः ॥ पूरयेत्कूपिकां तेन मुद्रयित्वा घृशोषयेत् । सप्तभिर्मृत्तिकवस्त्रैर्वेष्टयि
त्वा च नैः शोषयेत् ॥ पुटे कुंभप्रमाणेन स्वांगं शीतं समुद्धरेत् । मर्दयेत्कूपिका मुक्कं दिनं शुद्धं भि
षग्वरः ॥ अज्जात्री चित्रकं हिं गुस्त्रिज्जिकाटं कनं जगत् । गुग्गुलुः पंचतलवणं यवद्वारो यवानि
का ॥ मरिचं पिप्पली चैव प्रत्येकं रसमानतः । एषां कषायेण पुनर्भावयेत्सप्तधा तपे ॥ नागवल्ली
दल युतं पंचगुंजरसे श्वरं । दद्यान्नवज्वरे तीव्रे सोऽस्त्ववारिपिवेदनु ॥ प्राणे श्वरो रसे नाम सन्नि
पातगिरेः पविः । शीतज्वरे दाहपूर्वे गुल्मे शूले विदाषजे ॥ वांछितं भोजनं दद्यात्कुर्याच्चंदनले
पनम् । तापो देकस्य शमनं वात्नाभाषणं गायत्रैः ॥ भवेत्तन्नात्र संदेहः स्वास्थ्यं च भजते त्वरां

मोथाप

राम् ॥ प्राणेश्वरः ॥ ॥ भ्रमोदाहः स्वप्ननाशस्तृष्णामूच्छी शिरोरुजा । कंठास्य शोषो वमथूरो महर्षेः
 विस्तमः ॥ पर्वभेदश्चूर्णभाचवातपित्तज्वराकृतिः ॥ ॥ रास्नाठरूपविफला शात्मली राजवृद्धकैः
 काथो मधुयुतः पीतो वातपित्तज्वरं हरेत् ॥ गुडूची विश्वभूनिवपंचमूलसमायुतैः । कषायो नाश
 येदाशुवातपित्तं भवं ज्वरम् ॥ किरातनागरं मेघं गुडूची पृष्यतथा । वातपित्तज्वरं क्षिप्रं नाशयेत्
 च भद्रकम् ॥ अंभोटमधुकंदारु हरिद्राश्रेयसी जलं । कटुकीपिचुमर्दश्च यत्नोत्तारुवधः समं ॥ ए
 भिसुसाधितः काथो वातपित्तज्वरं जयेत् ॥ पारदं गंधकं ताम्रं जैपालं तृवृतं कणा । नैलिकां कटु
 कीपथ्यां विषतिन्दुकवीजकम् ॥ समभागं समादाय सूक्ष्मचूर्णं चकारयेत् । वज्रीक्षीरेण मर्द्येत
 तपश्चादुन्मत्तवारिणा ॥ आद्रकस्पर्शे नैव श्लेष्मो गुग्गुचतुष्टयः । नवज्वरे प्रयोक्तव्यो ज्वरधां
 तदिवाकरः ॥ आमांतशोधनात्पश्चात्पथ्यं मुद्गोदनं हितम् ॥ ज्वरधांतदिवाकरः ॥ शुद्धसूतं

कुटप

उ३

तथा गंधं तोहंता म्रवसी शकं । मरिचं पिप्पली विश्वं समभागेन चूर्णयेत् ॥ अर्द्धभागं विषंदर्त
महयेद्वासरद्वयम् । शृंगवेणुपानेन दद्याद्गुंजाद्वयं मिषकम् ॥ नवज्वरे महाद्योरेवाते संग्र
हणी गदे । नवज्वरे भसिंहोयं सर्वरोगे प्रयुज्यते ॥ नवज्वरभसिंहः ॥ ॥ स्तैमित्यं पर्वण्ये
दो निद्रा गौरवमेव च । शिरोग्रहः प्रतिश्यायः काशस्वेदाप्रवर्त्तनम् ॥ संतापो मध्यवेगश्च वातस्ते
षा ज्वराकृतिः ॥ ॥ दुग्धामृताजगद्वाधिपाचनं फले ज्वरे । श्वासेषा श्वरुजिवकासे दोषत्रये पि
वा ॥ देवदारु शिमुस्तैर्भागीना गरपपटैः । वचा कटुकान्धा न्याकैः काथो वातकफज्वरे ॥ वा
हीकं त्रैदसहितं स्वेदश्वासकफान्नृजयेत् । दशमूलैः कण्ठयुक्तौ जयेद्वातकफज्वरम् ॥ अ
मृताधान्याकं निवः पद्मकरं च चन्दनम् । उदन्यान्नुर्दिदाहादीन् जयेद्दूरहरो गणः ॥
रसं गंधकं चूषणं नागकुष्ठं वरमुक्तमादौ जया जीवनेन । सुमर्द्यनगैर्भा वितं भृंगनीरैः

वटीमुद्रमानाविधेयाभिषद्भिः॥ जयेदग्निमाद्यंकुरंगश्रुतापंकफवातमुन्मत्तभावतस्तुनेन
। समस्तदुरुग्बृन्दमन्त्रिप्रवाहं समुत्कीरसाद्यौ सुरूपेतिनाम्ना॥ शुद्धरससमंगन्धंकुर्यात्क
ज्जलिकोतयोः। तांलोहपात्रमध्यास्यादापयेद्यात्सयेन्मुहुः॥ तन्मध्येप्राक्ष्येताम्रंभस्मकज्ज
लिकासमं। दालयेत्कदलीपत्रेतेनैवचपिधापयेत्॥ गुडाईकरसाभ्यांवावातश्लेष्मज्वरेनरे। सा
र्द्धं बह्मद्वयंदद्यान्मृतसंजीवनं बुधः॥ मृतसंजीवनः॥ पादैरेमरिचंसीसंशंखभस्मविषं समं। जै
पालंचतथागंधं त्रिभागंमर्दयेद्दिनम्॥ जयायाः स्वरसेनैवसर्पबह्वीरसेनच। दंडाणिकार्यं ३४
नीरेणकनकस्वरसेनवा॥ शृंगवेणुनाभावांप्रत्येकंसप्तधाबुधैः। नागबह्वीरसेनैवद
द्याद्गुंजाद्वयंरसान्॥ कफवातज्वरंतीव्रहृन्नादेतच्चतुर्हनात्। हृद्दोग्गमासवातंचशूलं चैवज्ज
रंहृद्म॥ विसृचिकामग्निमाद्यं जयेद्दोग्गानुपानतः। यथादनुजवृंदां नरसिंहोभयाबहूः॥

तद्वत् ज्वरे भसिंहोयं ज्ववातनिवारणः॥ ज्वरे भसिंहः॥ लिप्ततिक्तास्यतातन्द्रा मोहः कासोरु
चिस्तृष्णा मुहुर्दाहो मुहुः शीतं श्लेष्मपित्तज्वराकृतिः॥ गुडूची नागरं मुस्तं चन्दनं कटुरोहिणी
कुटजस्य च वीजानि पटोलं पित्तुमन्दकम्॥ एषां कायः कण चूर्णयुक्तः पित्तकफज्वरम् निह
नितित्वणादेव पराशं यमराडिव॥ गुडूचादिः॥ भार्गवी शंठी घनं वाघी पत्नी नृद्रात्रिकं ठकम्
मूलं पुष्करसंवाथे कुर्यात्सर्वं समं बुधः॥ एषां कायः प्रशमये पित्तश्लेष्मज्वरं गुरुम् श्वासकाश
प्रतिश्यायपाश्वशूलान् रुचिर्जयेत्॥ भार्गवादिः॥ उदीच्याममुदं षष्ठी राजवृद्धौ निशाद्वयम् ए
षां कायः पीतः सन् पित्तश्लेष्मजरजयेत्॥ उदीच्यादिः॥ रसः प्रक्रिया॥ रसेन्दुं गंधकं वीषं
वद्विस्फटिकं ठकणं फलमारुक्करं भृंगजैपालं च समां सकं॥ भागद्वयं विषं वा त्रदत्वा सर्वं
विमर्दयेत्॥ भावयेन्माकृवरैः सप्तधारवितापतः॥ शर्कराईकनीराभ्यां दद्याद्गुं जाद्वयमि

भिषक्॥ सामंज्यं ज्वरं जीर्णं विकसं कफपित्तजम् । वह्निमाद्यंतथा शूलं ज्वरे दोगानुपानत
ः॥ ॥ फलं जैपालकुष्ठस्य सप्तधा भावितं रसैः । दद्यात् ज्वरे निशामाख्यै कफफले कामलासुच॥
दध्नीद नं सितामिश्रं तापे पथ्यहितं मतं । ज्वरं भैरवनामायं भैरवेन विनिर्मितः॥ ज्वरभैरव॥
राजवृद्धकणामूलशिवातिक्तां बुभिः शृतः । क्वाथः सामंज्यं हन्यात् समूलं कफवातजम्॥ कटु
कीनागरं रास्नाचित्रकविफलाकणा । दन्तीमूलयुतः क्वाथः सामंज्यं विनाशनः॥ यवसूक
वरीरस्नाविश्वभेषजमाधिका । कषायः समये तसामंज्यं तीव्रमपि नृणां॥ शुद्धं संसमं गं
धं सूतत्रिगुणं कं नमः । चूर्णं तु एंवराचूर्णं त्रिगुणं यवसूकं॥ दरदं द्विगुणं सूर्यभागं जैपा
लमुत्तमम् । सप्तभागं त्रिकटुकं त्रिभागं चोरसंज्ञकम्॥ नलिकायाः त्रयो भागास्तृप्तश्चतथैव
च । एतत्सर्वं राजवृद्धमूलक्वाथेन मर्दयेत्॥ सप्तधामतिमान् ब्रह्मवज्री क्षीरेण भावयेत् । शृंगवे

रजयावद्भि भृंगोत्थैर्भवयेदसैः॥ नागवल्लीदत्ताक्षस्थंस्वेदयेद्दूधरेशानैः॥ नागवल्लीदत्तयुतंस्व
ल्लेकृतं ह्नां विमर्दयेत्॥ वल्लद्वयं मितां मात्रांददीतादं कनीरतः॥ सामज्वरे प्रयोक्तो यं रेचयेत्तत्र
मात्रतः॥ गोतक सहितं पथ्यं दद्याद्यामद्वयादनु॥ वरविश्वगुडूचीभिः पाचनं प्राक्प्रदापयेत्॥ च
एककाश सहितं दद्याद्वा शालिभक्तकम्॥ सामज्वरहरः॥ ॥ शुद्धसूतं तथा गंधं टंकणं मरिचं स
मां मर्दयित्वादिनं शुष्कं मीनपित्तेन भावयेत्॥ सप्तवारं ततः शुष्कं स्थापयेद्दंतभाजने॥ शर्कराद्व
कनीराभां वल्लयुग्मं प्रदापयेत्॥ प्रवर्तेत ततो घर्माया माज्वरविनाशनः॥ तक्रोदनं सर्वं ता
कं पथ्यमात्रसमाचरेत्॥ अनेन विधिना यस्तु सेवयेदसमुत्तममजहातितं ज्वरं शीघ्रं रते वी
डां यथांगना॥ सप्रत्ययो यं भिषजां नवज्वरगजां कुशः॥ नवज्वरगजां कुशः॥ सुवर्णरजतं ता
मं नागं लोहमृतं तथा॥ कमवृद्धा समादाय भावयेन्मीनवद्भिना॥ सप्तधा भाविते घर्मे द

द्योद्वहद्वयंभिषक्। सशिताईकनीरेणसर्वज्वरविनाशनः॥ वह्निं सिंधुत्रिकटुकैः शंगवे
 गम्बुलातिनैः॥ पंचामृतः॥ तैलादिना नागवंगौशोधितौदावितौसमौ। तत्रैकभागंसूतंदं
 हिह्वासमवतारयेत्॥ कुमारीवटुके शानंपूजयित्वावतारयेत्। सैरेतुत्यंविषंशुद्धंमेतनयित्वा
 विमर्दयेत्॥ कज्जला भंडिनंखलेस्थापयेदंतभाजने। आर्द्रकसारसेनैवगुंजनूनंज्वरापहं
 ॥ अतीसारे सन्निपाते विहितोयंरसोत्तमः। मुहुर्तद्वितीयातीब्रंज्वरं नाशयति स्फुटम्॥ एक
 यामात्रयात्राहिंभायातियदिशोगराहू। तदाद्वितीयादातव्यापूर्वोक्तदनुपानतः॥ एवंज्वर
 सानुन्नस्पप्रशमोदशपतेपरः॥ ज्वरपंचाननोनामनवज्वरविनाशनः॥ ॥ नृणेदाहः नृणे
 शीतमस्थिसन्धिशिरोरुजा। साश्रावेकतुखेरक्तेनिर्भुग्नेचापिलोचने॥ सखनौसरुजौक
 र्णौकंठसूकैरिवावृतः। तद्रामोदपत्तापश्चकासस्वाशोरुचिभ्रमः॥ तद्वक्ष्येतिमहानिदादि

वाजागराणि निशि॥ सदा वा नैव वा निद्रामहास्ये दोति नैव च॥ गीत नर्तन हास्यादि विकृते हाप्रव
र्तनम्॥ परिदिग्धा खरस्य शीर्जिह्वा स्त्रस्तां गता परः॥ शीवनं रक्तपित्तस्य कफेनोन्मिश्रितस्य च॥
शिरसो लोठनां तृष्णानिद्रा नाशो हृदि व्याधा॥ स्वेतमूत्रपुरीषाणां चिरार्द्रशं नमस्त्यशः॥ कृशत्वं नाति
गात्राणां प्रततं कंठकूजनम्॥ कोठानां रूपावरक्तानां मंदलानां च दर्शनं॥ मूकत्वं श्रोतसां पाको
गुरुत्वमुदरस्य च॥ चिरात्पाकस्य दोषाणां सन्निपातज्वराकृतिः॥ दोषे विवृद्धे नष्टे ग्नौ सर्वसंपूर्णलक्षणः॥ स
न्निपातज्वरो रसाध्याः कृच्छुसाधो स्तथो न्यथा॥ ॥ उदीच्यां नागरं या सममुदं कटुरोहिणी॥ कथितं सन्नि
पातोत्पंज्वरं पीतं नियच्छति॥ व्याधिकच्चूरभूनिष्ठनागरं भोदसाधितं॥ कषायं प्रपिबेदोषत्रयोत्प
ज्वरशान्तये॥ अमृता नागरं व्याधुं यासा पुष्करमूलकम्॥ रास्ना शीटी शिवा भार्गी च पला कटुरोहि
णी॥ गोलोमी देवकाष्ठं च त्रायमाणं त्रिकंठकं॥ पर्पटश्च समांशे न पीतः॥ कायस्थिदोषनुत्॥ आस्य

शेषतः षोडशैर्दोकांशं स्वप्रविपर्यायं। श्वासैस्तद्वां प्रशमयेत्तज्ज्ञानी वभ्रवसंततिम्॥ दशमूलजगद्वाचक
लिंगे भ्रुकणामुभिः। दारुभूनिवतिक्ताभिः कृतः काथः त्रिदोषनुत्॥ सन्निपातज्वरं कांशं स्वास
हिकावमिर्जयेत्। मारीचचूर्णसंयुक्तसूर्यमूलकषायतः। सन्निपातज्वरं शैत्यं विलयं याति नि
श्चितम्॥ कणैन्द्राणीलसुनजः कषायः सन्निपातजे। सैत्यस्वेदौ प्रशमयेद्यथाध्यातं दिवाकरः॥
संभृष्टचनकोद्भूतचूर्णेषु दुर्धिकारजः। जयेद्भुष्टकुलित्यानां चूर्णं वास्वेदसंभवः॥ नागरं कोल
कंकृत्सात्रिवालोष्ठं सषुष्करं। किराततिक्तं व्याधिं च तित्तां कचूरवासकम्। समभागमिदं चूर्णम्
धिर्मर्दनकर्मणाम्। प्रस्वेदे कंठरोधे च सत्यं दोषत्रयोद्भवे॥ करंजबीजं मधुकबीजं मरिचाधिपेने।
रुद्रान्नसौवर्चलसैधवानि न्नारोयवानां च समानिकुर्यात्। विभाव्यनिचूरसतः प्रयुज्यान्नस्यं
जने विस्मृतिनाशनाय॥ हृद्वात्रिकाधूर्तफले द्विविभागे विमर्द्य च। तिलतैलं कलाभागं स

बं
चमिकत्रपाचयेत्। असकृत्मर्दनंतस्य स्वेत्तीत्यनिवारणम्॥ पिप्पलीमरिचं शुठी सैंधवं च समांश
कम्। शृंगवेरां वुना कंठे धारयेदसकृद्दुधः। हृदि लीनेऽपि निर्यातिकफः कवत्तसेवनात्। सन्नि
पातभवा रोगाः सर्वे नश्यन्ति वेगतः। अमुमेव विधिं कुर्याद्दसकृत्संनिपातिनाम्॥ सुवर्णद्वन्द्वं
ताम्रं शीशकं माद्विकं विषं। लोहं वंगं शिलां सूतं तालमभ्रं वल्लिंसमं॥ मर्दयेन्मुशलीवारिचि
वारं तेन भावयेत्। दहनस्य कषायेण मार्कवस्य रसेन च॥ त्रिवारं भावयित्वा च कारयेद्द्वि
कांभिषक्। ताभिः कूपी समापूर्य वेष्टयेन्मृतिकपटैः॥ सप्तभिः शोषयित्वा तां पुटेन लघुपुटेत्।
स्ववशीतत्वां कूपी चूर्णयित्वा च भावयेत्॥ ज्वा मुष्णास्तथा वद्वेः मार्मार्कवस्य विडस्य च। अपा मार्ग
स्य निवस्य सामुद्रस्य विषस्य च॥ तथा वैवाजमोदायाः धूर्तस्य रुचकस्य च। कषायेण रसेनापि प्रत्येक
रसभावना॥ देयास्तद्वत्पंचपित्तैः प्रत्येकं सप्तभावना। समेन विषधूपेन धूपयेद्गुरुयुक्तितः॥ कु

मारीवदुक्केशानं पूजयित्वा विधानतः। आत्मनः सिद्धमन्त्रेण रक्षयेत्कृपिकांतरे॥ मन्त्राय रोगिणे दद्या
सन्निपातसुरीत्यते। गुंजाद्वंशं गवेरस्य घर्षयित्वा जलेन वा॥ त्रयोदशसुद्योरेषु सन्निपातेषु श
स्यते। मन्त्रेण मंत्रयित्वा यसेवयेत्कलश्रीतलैः॥ यावत्कंपः प्रवर्तते रोगिनः स्वकर्परे। ततस्तस्य
पये मध्ये शितैर्वस्त्रैः पिधापयेत्॥ सन्निपाति शये कार्या निवाते शीतला क्रिया। पथ्योदथ्योदना
देयः पाने तत्र संजीरकं॥ दाहैर्दुःखं रूक्षफलैर्दाडिमी शर्करा जलैः। कृणुत्कं कनवा चालकामि
नीकरपल्लवैः॥ वीज्यमानं कुरुतरां वीणाया यन भ्राषणैः। पुण्यश्लोकपुराणार्थे शान्तिस्तपस्पर्ज
यते॥ अशीतिवति रोगेषु प्लीहगुल्मेषु शस्यते। त्रैलोक्यकीर्तिना मायं सन्निपातकुलांतकः॥ त्रैलो
क्यकीर्तिः॥ समुद्रफलरुद्राहो मरिचं नागरं कणा। गोलोमी वृहती वीजं सैधवं तसुनंतथा॥ मधूक
सारंतुल्यांशं वस्तु मूत्रेण मर्दयेत्। सन्निपातं प्रशमयेत् भैरवोक्तं रसायनम्॥ ॥ निंबूफलं समुत्कृ

तजैपालंमरिचं द्विपेत् । वध्नीयाद्भूमसहिते स्थाने मासद्वयावधि ॥ ततो निंबूरसैर्घृष्टा वटिकां रच
 येद्दिषक ॥ आर्द्रनिंबूजलैश्च लघूणां विमर्द्य नयनेन जयेत् ॥ उन्मीदं सन्निपातं च अपस्मारं विसूचिकां ।
 शैत्यस्त्रेदौ प्रशमयेत्सर्पदंष्ट्रचर्वाधयेत् ॥ ॥ अपामार्गमूलानां चूर्णं चित्रकमूलजैः । वल्कलैर्मर्द
 यित्वा थरसंनिःपीड्य रक्षयेत् ॥ तेन सूतं समं गंधमभ्रकंदरदं विषं । टंकनं तालकं चैव र्दमेयेद्दिनसप्त
 कं ॥ त्रिदिनं मुशलीनीरैर्भावयेद्दुर्मरिचं तं । मूषां च गोस्तनाकारमापूर्य परिमुदयेत् ॥ सप्तभिर्मृत्ति
 कावसैर्वैष्णवशोषा पुटे ह्यग्न्या सतुल्यं तारभस्मतामुवंशमयस्तथा ॥ मधूकसारजलदौरोमकंगुग्गुः
 शिलापावेयं समांशं स्याद्भागाद्वैशेषितं विषं ॥ तत्सर्वं मर्दयेत्खले भावयेद्दिपनीरतः । आतपे सप्तर्ध
 तीव्रे मर्दयेद्दुटिकाद्वयं ॥ कटुत्रयकषायेण कनकस्पर्सेन वा हृद्भात्रिका कषायेन मुनिवृक्षरसे
 न वा ॥ समुद्रफलनीरेण विजयापर्णवारिणा । चित्रकस्या कषायेण ज्वाला मुष्णारसेन वा ॥ प्रत्येकं सप्त

धाभावांतद्वित्वैर्विभावयेत्। सर्वस्य समभागेन विशेषेण परिधूययेत्॥ विमर्शमत्रयित्वा चरन्त्येकू
पिकांतरे। गुञ्जैकां वद्विनीरेण शृंगवेरसेन वा॥ ददीतरे गिणेतीव्रमौह्यविस्मृतिशान्तये। शस्त्रेण
तात्तुमाहृत्य घर्षयेदादनीरतः॥ नोद्धृतं ते यदा दंतस्तदा कुर्यादमुं विधिं। सेचयेन्मत्रयित्वा तं वा
रात्कुंभशतैर्मुहुः॥ भोजने च्छायदा तस्य जायते रोगिनः पशुदध्योदनं सितायुक्तं दद्यात्तत्रं स
जीरकम्॥ पाने पानशिता जातं यदीच्छति ददीत तत्। एवं कृते न शान्तिः स्यात्तापस्परसजस्य चे
त्॥ सचंद्रचंदनरसात्तेपनं कुरु शीतलं तूतिकामह्निका जातिपुं नागवकुलावृताम्॥ विधाय
स्वापयेत्तत्र लेपयेच्चंद्रनं मुहुः। ह्यवभाववित्ना सोक्ति कठात्तां चलवी च्छरौः॥ पीनोत्तुंगकुचोत्पी
डैः कामिनीपरिरंभणैः। रम्भावीणानि दोनो ह्यगायनैः श्रवणामृतैः॥ पुण्यश्लोकपुराणार्थकथा
संभाषणैः शुभैः। एभिः प्रकारैस्तपस्वजायते शमनतराम्॥ वज्जीये नैथुनं तावद्यावन्नवलवान् भवे

तदद्याद्वातेषुसर्घेषुसिंधुगुग्गुलुवद्रिभिः॥दद्यात्कणमात्रिकाभ्यांकामलाक्षयपाण्डुषुतत्तद्दोगानु
पानेनसर्वरोगेप्रयोजयेत्॥अयंप्रतापलंकेश्वरःसन्निपातेषुशस्यते॥प्रतापलंकेश्वरः॥अथत्रयोद
शानांसन्निपातानांप्रत्येकंलक्षणाधिकित्सेनिरूप्येते॥संधिगस्तांदिकश्चैवतथावैचित्रविभ्रमः॥कंठद्वेः
कर्णिकश्चरुग्दाहोद्विहकस्तथा॥अत्रकोभग्ननेत्रश्चरुक्छीवीप्रतापकः॥श्रीतांगश्चअभिन्नासःसन्नि
तोपोअमीस्मृताः॥साध्याश्चकृकुसाध्याःस्युरसाध्याश्चयथोत्तरम्॥शुद्धसूतंसमंगंधंमभ्रकंमारितंसमं
द्वारत्रयंत्रिकटुकंजीरकंलवणनिच॥फलत्रिकंसमंचैतन्मर्दयेद्विनीरतः॥दिवसमर्दयेत्स्नानपं
चगुञ्जामितंरसं॥सन्धिगारिकंलक्ष्मीद्वयुक्तंदद्याद्विषकवरः॥पिवेदुस्मोदकंपश्चात्कवोस्त्रिकिचिदेव
हि॥संधिगारिः॥क्रमस्तापोतिसारस्तृप्त्वासतंदाज्वरोरतिः॥श्यामास्पृत्तारसज्ञाचकंदूःकंठेकफसृ
तिः॥तांदिकेसन्निपातेस्युरेवंचिद्वातुदारुणे॥रसभ्रश्चसमंगंधंचतुर्थीशमनःशिलापृथक्चैवशि

लातुल्यं अषणं चपलाकणः॥ तत्सर्वं शुष्कमेवादौ मर्दयेत्कज्जलोपमम्। पित्तैः समस्तैः व्यस्तैर्वा भावयेत्सप्त
धाभिषक्। पंचगुंजामितोदेयः स्नातपणीरसेनवा॥ पंचकोलकषायेण त्रिदोषं हन्तिदारुणम्॥ जलयोग
शुक्लवस्तेन वीर्यं भवेदसे। पशुदधो दनंदेयं कार्यतापेहिमाक्रिया॥ ॥ प्रमोदाहोमदोहास्यंगानमाह
ः प्रलापना वैकल्यं नर्तनं पीडां वीक्षणं विकृतेक्षणैः॥ लक्षणैः सन्निपातो यं ज्ञातव्यश्चित्तविभ्रमः॥ ॥ सूतस्य
द्विगुणं गंधं मर्दयेद्दार्द्रकद्रवैः॥ दिनैकं गोतलकं कृत्वा गोलांशे शुल्बसंपुटे॥ पचाद्गजपुटे नैव मृन्मूषांतन्निरु
ध्यतां गुंजैकं प्रक्षयेदेनं घृतशुंठी समन्वितम्॥ गुञ्जैकां प्रक्षयेदस्येति वा पाठः॥ पलद्वयमितंतप्तमनुर्प
नं जलं पिबेत्। दध्यन्नं दापयेत्पथ्यं तक्ष्मा र्त्तं शीतरे जलम्॥ रक्तमारेश्वरो नाम सन्निपातनिवर्हणः॥ रक्त
मारेश्वरः॥ ॥ ज्वरो मूर्च्छा शिरातिशयदाहकंठग्रहस्तथा। भवेत्कंपश्चमोहश्च प्रलापः शीततापरा॥ कंठकु
कुदतिज्ञेयो लक्षणैरेवमादिभिः॥ ॥ रसेन्द्रस्य समं गंधं बृहती कंठकारिका। सन्धारं मर्दयेद्यामं शुष्कतर्द

वये द्वैः॥ रक्तशकिणिका वासा मृग श्वेतादिकर्णजैः॥ रुदनी विजया ब्राह्मी निर्गुण्डी चित्रजैः क्रमा
 तः॥ कपिकच्छुकमूलैः कषायैर्मरिचस्य च। सदा हं भावयेदेतैः धूमसारंततः क्षिपेत्॥ रसतुल्यं भवेत्
 चदिनं पित्रैर्विभावयेत्। ज्योतिष्मत्पुत्र्यैस्तेन वटी च न कसमिता॥ कृत्वा तां भक्षयेद्दोगी संनिपातवि
 षादितः॥ अभावे सति पित्तानां विषमुष्टितुषड्गुणम्॥ क्षिपेद्भसः ससिद्धः स्यात्सन्निपातं कृत्वा ततः॥ सेव्यं
 दध्नाद नंपथ्यं घृताभां वकारयेत्। धाराशिरसि दातव्या सर्व्वी गे शीतलैर्जलैः॥ सन्निपातकृता ह्वकः॥ ॥ स्वा
 सकंपोऽवरः स्वेदः सोफः कर्णता एव च। कंठग्रहः प्रलापश्च हृत्प्रासस्ताप एव च॥ एवं चिद्रानि जायन्ते तत्र ह्ये
 सन्निपातके॥ ॥ सूतं गंधं मृतं ताम्रमन्त्रकं मादिकं विषं तालं वीर्यं धूर्तं वीजं समभागे न मेलयेत्॥ निंबत्रयं
 वचा पाठा नागरं हिं गुलां गलीं त्रात्रयं पटोलं च शृंगी वंध्या समांसे कं॥ सेफालिका रसेर्मर्द्यं दिनं तं वी
 र्यैरपि। कुर्यात्तन्ने पुण्यतः सम्यक् वटी काश्चन का कृतीः॥ अत्युग्रं संनिपातं तु सर्व्वी पटव संयुतं। निह

न्यादनुपानेनदशमूला कृजिनवा॥ कषायेननसंदेहः पथ्यंदध्याद नंहितमरसोविध्वंसको नामसन्निपात
निकृंतनः॥ विध्वंशकोरसः॥ तापोचधिरताकासः श्वासेवतविपर्ययः। मूकत्वं विह्वलत्वं च डिह्वान्तिकठि
नाखरा॥ एतानि जिह्वकस्यैव लक्षणानि विनिर्दिशेत्॥ शुद्धसूतं दिनं मद्यविह्वलवन्नैरपि। वाह्लीका
स्वरविश्रवस्यैः कृत्वामूषां द्विपेद्रसं॥ तस्यां तां वंधयेत्स्त्रियोत्तायत्रेदिनं पचेत्। सारनालेततः सूतं समुधृ
त्पविमर्दयेत्॥ मरिचंगंधकंतुल्यं सूतस्याथ विभावयेत्। निर्गुण्ड्या भृंगराजैर्नधूर्तैर्न हयवैरिणां॥ मं
दूकया काचमाद्यागिरिकर्णशतादूया। वद्विनासृंगवेरेण पाठया सप्तधा पृथक्॥ प्रत्येकं सप्तधा धर्मपंचपि
त्रैर्विभावयेत्। गुच्छद्वयं रसं खादेत्पित्तं मधुशितोदकम्॥ जले योगश्च कर्तव्यः कुर्यात्शीतां प्रति क्रिया
म्। कालाग्निरुद्रनामा यं जिह्वकोद्रेकनाशनः॥ कालाग्निरुद्रः॥ कंठे वाथा भ्रमस्तापः पिपासा वेदनश्च
मः। मोहो प्रलापो जाड्यं च स्वासः शैत्यविसंज्ञता॥ अमी पित्तहृणो ज्ञेयो रुग्दाह इति नामतः॥ भागैकं शुद्ध

सूतस्य दनुजेशादि भागिकम् । मर्दनादि ह्युनीरेण चतुर्धा दिवसं निषकः ॥ तद्धारमार्कवरसैः तिलप
णीरसैरपि । शुक्ल स्यात्स्वतुल्यां शृंगमृतं तां मुनिजो जयेत् ॥ अष्टमांसेन ताम्रस्य मेलयेत् रशोधितं विषम्
। मागधी कृष्णजीरं च विड्डी गानिशिता वल्ना ॥ ताम्राद्धं प्रतिचूर्णं स्यात् सर्वमेकत्र कारयेत् । भृंगराजद्र
वैर्यामं मर्दयेत् कल्कसन्निभम् ॥ स्निग्धभांडे पचेत् कल्कं यावत् पिंडत्वमेतिसः । मृद्वग्निनेति शेषः ॥ चिं विं
वा चौर्द्ध सिंधुभिर्देयावटी च नक्त समिता ॥ पथ्यंदध्योदनंदेयं कार्यं श्रीता प्रतिक्रिया ॥ गुटिका भैरवी
नाम्रा रुग्दाहे सन्निपातके ॥ गुटिका भैरवी नाम्रा ॥ ॥ अंगानां कम्पनं दाहो मोहस्तापो रतिस्तृषा हि
क्काश्वासः शिरः कंपः सन्निपातेऽक्षके भवेत् ॥ ॥ शुद्धसूतो द्विधा गंधः कुर्यात्कज्जलिकातयोः । रसतु
ल्यां मृतं तां मृतं मृतं तीक्ष्णकं ॥ कंकुष्ठतालकं वह्निच्यूषणंदरदं विषम् । मान्निकं हस्तिशुंडी च
विषाचेतः शिलासमं ॥ शृंगवेणुना तुल्या मर्दयेच्चिदिनं दृढम् । दिनत्रयं पुनर्मर्द्य निगुण्टीकि

या डवैः॥ काचकूपी समापूर्यवात्तु कायचुके पचेत् । मृदग्निना द्वियामा त्वेस्त्वांग शीतं समुद्धरेत् ॥ दिनैकं च
 गवेरस्य नीरेण परिमर्दयेत् । सैंधवा डक नीरा भां विगुंज भक्षयेदमुम् ॥ सद्दीरं दापयेत् पथं मृतसंजीवने
 रसः । सन्निपातमृतं जंतुं जीवयत्येव नान्यथा ॥ मोहः कंपः प्रलापनं श्रमो निद्रा ज्वरो धिक् ॥ विस्मृतिर्लोच
 ने भुग्ने घर्मः कंठे तिपिच्छित्ना ॥ स्वसनं कूजनं चेति भग्ननेत्रं विनिर्दिशेत् ॥ ॥ शुद्धसूतं विषंधं ठंकनं म
 रिचं कणा ॥ मर्दयेद्द्वारं यावत् रक्षतूरस्य डवैर्दृढं ॥ पित्तैः समस्तैश्च सैर्वा भावयेद्गुरुयुक्तितः । सर्वस्य
 समभागेन विषेण परिधूपयेत् ॥ पंचवक्त्रोरसो नाम द्विगुंजः सन्निपातजित् । अर्कमूलकषायेण सर्वे ४२
 षमनुपायेत् ॥ जलयोगश्च कर्तव्यः पथं स्यान्मुद्रयूषकम् ॥ ॥ ज्वरो मूर्च्छा श्रमो वांतिरतीसारव्याघातृषा
 रक्तनिष्ठीवनं हिक्का मोहः संज्ञा विपर्ययः ॥ स्वसनं श्वा मरुक्ता नां मण्डलानां च दर्शनम् । रक्तवृषी वीति
 नामा यं ज्ञातव्यः सन्निपातकः ॥ पंचवक्त्रोरसोऽप्यत्र देया गुंजाद्वयोदितः ॥ ॥ प्रज्ञानाशः प्रलापश्चूर्त
 = मत्स्यमाहिषमायूररोहितकृगपित्तसंख्या ५

पः कर्मोऽगपीडनं। वैकल्यं गायनं मोहो लह्यैरेवमादिभिः॥ प्रलापकं विज्ञानीयात्सन्निपातं सुदारुण
म्॥ ॥ सूतस्य द्विगुणं गंधं दंतालकं शिलाकातमभ्रमयस्ताम्रं विषं वस्वर्षमाह्निकम्॥ सर्वमेतदस्य
ममर्दयेत्कज्जलोपमम्। अस्त्रवेतसजं वीरबुल्लिकानां रसेन च॥ करिशुंघ्राय निर्गुंघ्राणीरैर्मर्द्यदि न द्व
यम्। तदुक्षाभूधरे पक्काचतुर्यमंसमुद्धरेत्॥ दहनस्य कषायेण मर्दयेत्प्रहरद्वयम्। शृंगवेरस्य नीरेण हिंशु
अूषणसंयुतम्॥ माषमात्रं रसं रवादेत्सकर्पूरानुपानकम्। घातितः सन्निपातेन नीतो वापि यमालयं॥ तत्तु
णाज्जीवयत्येष मृतोत्थापनकोरसः॥ मृतोत्थापनकोरसः॥ ह्रीणनादक्लमोस्त्रासो हि कार्त्तिस्वरकंपनं। शरी
रं हि मवच्छीतमंगो विह्वलतावमिः॥ शीतांगदुतिनामायं सन्निपातः सुदारुणः॥ ॥ दरदं गंधकं शुल्बं
कनं अूषणं विषं। कनकस्य च वीजानि समंसर्वं विमर्दयेत्॥ विज्ञयायारसे नैव च नकाभां वटी कुरु। अ
नंदभैरवीमा शीतांगं जयति ह्यणत्॥ अर्कमूलकषायानुपिवेत्स अूषणो हितः॥ आनंदभैरवीरसः॥ ॥

नष्टवाक्विद्वलश्चैवचेतनारहितस्तथा॥ निद्रास्रहांमुखंस्वान् मंदोग्निर्वलसंक्षयः॥ अभिन्नासार्द्रितो
 जनुर्ज्ञातव्यःसिद्धिमिच्छता॥ ॥ मृतसूतंकांतंमृताभ्रंतीहांमरैकं। मुण्डकंतालकंद्यौषमाह्निकंठंकनंवि
 षं॥ दरदंचसमंसर्वमर्दयेद्विश्वजैर्द्वैः। पाठानिर्गुण्डिका नीरैर्यष्टी नीरेण वासरं॥ रुधातद्रूधरेयत्रेपुटे
 नैकेनपाचयेत्। माषमात्रंरसंखादेद्दशमूलामुपानतः॥ अंजनेनाथनस्येनसन्निपातान्नकोभवेत्। ज
 यमंगलनामायमभिन्नासनिवर्हणः॥ जयमंगलः॥ ॥ अथसर्वसन्निपातेनस्याञ्जनेनिधीयेते॥ सू
 तंतामृतं नागंलिलातुल्यंसमंदिनमाद्रवैस्त्रेतरवारुणावटिकांचनकाकृतिम्॥ कृत्वानस्येप्रयोक्त
 व्यासन्निपातनिवर्हिणी॥ ॥ कणासूतंचमरिचंप्रतिनिष्कंविचूर्णयेत्। दशानिष्कंचजैपालंरंभाजंवीर
 जैर्द्वैः॥ सप्ताहंसन्निपातस्याशमनंनयनांजनम्॥ ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमहर्षिनाथविरचितेवैद्य
 कल्पतरौज्वरनिदानोपचारकथनं नाम अष्टमं कुसुमम्॥ ॥ अथज्वरेकर्तव्याकर्तव्यविचारः॥ आमा

अथ स्थिराहृत्वाग्निं सामो माग्नीति धारयत । विदधाति ज्वरं दोषस्तस्मात्कुर्वीत लंघनम् ॥ लंघनेन नृयं नी
ते दोषे संधुति ते न ले ॥ विज्वरत्वं लघुत्वं च ह्युषैवा स्योपजायते ॥ दोषाः कदाचित्कुप्यान्ति जितं लंघनपात्र
नैः ॥ ये तु संशोधनैः शुद्धान्तेषां पुनरुद्भवः ॥ कार्येन बाले वृद्धे वा न गर्भिण्यां न दुर्बले । न तथा श्वश्रुम
क्रोधकामशोकभवे ज्वरे ॥ सद्यो भुक्तस्य वा जाते ज्वरे सामे विशेषतः । वमनं वमनाहं स्य पथ्यामि त्याह्व
ग्नयः ॥ वातमूत्रपुरीषाणां विसर्गिणां तलाघवे । हृदयो हारकं ठास्य शुद्धौ तं द्राक्लमे जाते ॥ स्वेदे जाते रु
चौ चैव नृत्पिपासा सहोदये । कृतं लंघनमादे शं निर्वये वा त्तरात्मनि ॥ प्रवृत्ते दोषं गमद्दशुका स स्या सोऽहम
स्तथा । नृत्प्राणशोरुचिस्तस्मादौर्ध्वं श्रोत्रे नेत्रयोः ॥ मनसः संभ्रमोऽप्रीह्णमूर्ध्वा वातस्तमो हृदि दिहाग्नि
वलहानि श्रुतं लंघनेति कृते भवेत् ॥ आसप्राजा त्तराणां ज्वरमाहुर्मनीषिणः । मध्यां चतुर्दशाहं च पुराणम
त उच्यते ॥ त्रिसप्ताहे व्यातीते च दोषे चतनुतां गते । जीर्णसंज्ञा सत् भते ज्वरे देयं तदौषधम् ॥ मृदौ ज्वरे ल

द्यौदेहे प्रचलेषु मलेषु च। पक्वं दोषं विज्ञानी यां तदा संशमनं पिवेत्॥ दोषप्रकृतिवैकृत्यादेवैषापक्वं लक्षण
 म्। वातिकः सप्त रात्रेण दश रात्रेण पैत्तिकः॥ श्लेष्मिको द्वादश रात्रे न ज्वरः पाकं नियच्छति। सप्त रात्रेण ये यान्ति
 सप्तधा तु गता मत्ताः॥ निशमश्वाप्यतः प्रोक्तो ज्वरः प्रयोष्टु मेहानि। सप्त रात्रात्परं केचिन्मन्यते देयमौषधं॥
 दश रात्रात्परं केचिदातव्यमिति निश्चयः॥ न कषायं प्रशंसन्ति न राणां तरुणे ज्वरे। कषायेण कुलीभूता दो
 षा जेतुं सुदुस्तराः॥ यः कषायः कषायस्यात्संवर्त्य सरुणे ज्वरे। संभ्रंते न विपश्यंते कुर्वन्ति विषमज्वरम्॥ पा
 यये दोषहरणं मोहादामज्वरे तु यः। स सुप्तकृत् स र्यं च कराग्रेण परामृशेत्॥ पीताम्बुलं चितः क्षीणे जीर्णे भु
 क्तः। पिपासितः। न पिवेद्दोषजं जन्तुः संशोधनमथेतरम्॥ आमशयस्यादि त एव वृंदान्॥ स्नानं कषायं शीतां बु
 व्यायामं मैथुनं दधि। अभांगं वस्त्रमदिरे क्षीरं दौर्दं द्यूतं तथा॥ रक्तं आवदि वास्त्रं प्रताम्बूलदंतं धावनम्।
 अंगानां मर्दनं तत्रं वज्जयेत्तरुण ज्वरी॥ व्याधौ त्रिदोषजे पूर्वं कुर्यात्कफविनिग्रहं। उद्घाटनं भवेदस्य श्रो

तसां कफनिग्रहात् ॥ तेन देहे लघुत्वं च तृष्णा नाशश्च जायते । अंजनं लंघनं न स्यं स्वेदो निष्ठीवनं तथा ॥ सा
वलेहानिकर्माणि षड्गुशस्तानि दोषजे । आरोग्यदर्शनं यावत्तावत्तुं घनमिष्यते ॥ ज्ञाते दोषक्षये शक्ति
र्न जायेत हि लंघने । कवलग्रहमेवादौ कुर्यात्पूर्वमुत्तंघितं ॥ आठकीचनकामुद्राषष्टिकारक्तशालय
॥ मंडुपेयाय वा गूश्च ज्वरितानां ज्वरापहाः ॥ इति मे श्रीमंगनाथसुतमहर्षिनाथविरचिते वैद्यकस्य
तस्यैव ज्वरे कर्तव्या कर्तव्या वर्तनं नाम नवमं कुसुमम् ॥ दोषोत्प्लोहितसंभूतो ज्वरोत्सृष्टस्य वा पुनः ॥ धातु
मन्यतमं प्राप्य करोति विषमज्वरम् ॥ संततः सततो न्येद्युस्तृतीयकचतुर्थको । संततरं सरक्तस्थः सो न्ये
द्युः पिशिताश्रितः ॥ मेदोगतस्तृतीये हि अस्थिमज्जगतः पुनः । कुर्याच्चतुर्थिकं चोरमन्नकं रोगसंकर
म् ॥ संतत्यायो विसर्गी स्यात्संततः स निगद्यते । अहोरात्रे शततको द्वौ कालावनुवर्तते ॥ अन्येद्युः क
स्तुहोरात्रमेककालं प्रवर्तते । तृतीयकस्तृतीये हि चतुर्थे हि चतुर्थकः ॥ केचिद्भूताभिषंगोत्पंबु

वतेविषमज्वरं ॥ सततोमारुतप्रायः पित्तप्रायस्तृतीयकः ॥ अन्येद्युष्कः कफप्रायः सन्निपाताच्चतुर्थकः ॥
सन्निपातकृतत्वाच्चदुःश्चिकित्स्यश्चतुर्थकः ॥ सवृद्धिं वलकालं च प्राप्य दोषस्तृतीयकम् ॥ चतुर्थकं च कुरु
तेविपरीतवलक्षणात् ॥ कफपित्तात्रिकग्राही पृष्ठादासकफात्मकः ॥ वातपित्ताक्षिरोगग्राही त्रिविधः स्यात्तृ
तीयकः ॥ विदग्धेन्नरसेदेहे श्लेष्मपित्ते व्यवस्थिते ॥ तेनार्द्धं शीतत्वं देहमर्द्धं चोष्णं प्रजायते ॥ काये दुष्टं य
दापित्तं श्लेष्मा चान्ने व्यवस्थितः ॥ तेनोष्णत्वं शरीरस्य शीतत्वं हस्तपादयोः ॥ काये श्लेष्मा यदा दुष्टं पित्तं चान्ने
व्यवस्थितं शीतत्वं तेन गात्राणां मुस्तत्वं हस्तपादयोः ॥ त्वकस्यै श्लेष्मानिलौ शीतमादौ जनयतो ज्वरे ॥
तयोः प्रशान्त्याः पित्तमन्नेदाहं करोति च ॥ करोत्यादौ तथापित्तं त्वकस्यं दाहमतीव च ॥ तस्मिन्प्रशान्ते त्वि
तरौ कुरुतः शीतमन्ततः ॥ दावेतौ दाहशीतादी ज्वरौ संसर्गौ स्मृजौ ॥ दाहपूर्वस्तयोः कष्टः कृच्छुसाध्यो
स्ततो न्यकः ॥ ॥ गुदूची नागरं हृदाधात्री मेवं समांसकम् ॥ पित्ते पाचनकं पूर्वं विषमज्वरशान्तये ॥ ति

क्ताकुटजवीजानिपठोलासारिवाचुदम्। पप्यठश्चसमांसेनकाथोविषमसामकः॥ किरततिक्तकटुकी
 गुडूचीचन्द्रनंजगत्। कायःसितायुतःपीतोदाहपूर्वज्वरंजयेत्॥ असुद्धतालकसमंवीजंभस्त्रात
 कसाच। मर्दयेदृक्कुटुग्धेनवासरत्तयंदृढं॥ मृण्मूढासंपुटेकुत्वावेष्टयेन्मृत्तिकापटैः। पुटंलघुद
 दीतास्पृष्टांगशीतंविचूर्णयेत्॥ वह्नमात्रं समरिचंगुडेन सह भक्षयेत्। तक्तैलंतैलपक्कमन्नं पर्युषितं
 दधि॥ वर्जयेदितिकेष्वांविन्मतमृशीतज्वरंजयेत्॥ तालकेश्वरः॥ अशुद्धं पारदं तालं मर्दयेद्दासरं दृढ
 म्। कारवल्लीमार्कवयोर्भावेद्येद्वारैः सप्तैकम्॥ इवैस्तदुलकाकारं कारयेन्मतिमान्प्रिषक्। भाण्डाद्वै
 लुकापूर्णकुत्वापरिनिवेशयेत्॥ तच्चक्रिकांतदुपरिस्थापयेत्तरसगोलकम्। तमर्कपात्रपिहितं संधौलि
 स्वापचेक्षुनैः॥ मध्याग्निना चतुर्यामंस्वांगशीतं समुद्धरेत्। गुंजाद्वयंददीतास्पृष्टाजीरकसंयुतं॥ दा
 हपूर्वज्वरंशीघ्रंविषमंपरिनाशयेत्। तुलसीनीरमरिचैर्देयः शीतज्वरोपिवा। विषमं नाशयत्येषदधि
 = कारवल्ली भृंगराजकल्ककैचकीकैतेहीउपरदुगोलकराषी ५ = ताम्रपात्रगोलकसमसैमूदी ३

वनकरली।

दुग्धमिव हृणात् ॥ महातालके श्वरः ॥ शुद्धसूतं तथा गन्धं ताम्रं लोहं मनः शिलां मूलां समभागं विमर्द्याथ भाव
ये तुलसीं जलैः ॥ कारवल्ली भृंगराजक नीरैश्चि मर्दयेत् ॥ अजामूत्रेण दातव्यो वह्नी विषमशान्तयो विषमारी
तिनामायं विषमोन्मूलनहृमः ॥ विषमारिः ॥ सूतं गंधार्कं तालं च माद्विकं टंकनं विषम ॥ षण्णरशिषितुरूपं
समभागं विमर्दये ॥ कारवल्ली रसेजानु मर्दयेन्मुनिवासरम् ॥ कृत्वा तद्दोलकाकारं भांडमध्ये निवेशयेत् ॥
ततो मूषामृदातामुपात्रं लिपेदधोमुखम् ॥ सिकतापरितं कार्यं यथा पात्रं प्रदृश्यते ॥ परीक्षां च चतुरस्या
प्यास्तत्रैव शालयः ॥ दीपाग्निना पचेत्तावद्यावद्वाजी भवन्ति ते ॥ स्वांगशीतं समुद्धृत्य स्यापयेदंतमोजने ॥ ४६
तुलसी नीरमरिचैः गुंजा युग्मं शितायुतं ॥ शीतपूर्वे दाहजेतु शितामाद्विकसंयुतः ॥ शीतभञ्जीरसोना
ममहे शो न विनिर्मितः ॥ पुष्पशालिभुक्तं तु गोक्षीरेण प्रदापयेत् ॥ एकाहिकं द्वाहिकं च दारुणं त्र्याहि
कं तथा ॥ चातुर्थिकं पाद्विचमासिकं वर्षसंभवम् ॥ विषमं नाशयेदाशुदैवमम्या स्मृतिर्यथा ॥ शीतभञ्जी ॥

॥ अथैवरसराजस्य दीयते सप्तभावनाः ॥ भृंगराजजया कृष्णधूती इव हनेः पृथक् ॥ तुलस्याः पंचपिहैश्च
विवारं भावयेत् पृथक् ॥ काकोत्तजे न धूपे न धूपयेद्गुरुसुक्तिः ॥ शालिमात्रा शिता युक्ता जंवी राई क
वारिणा ॥ निम्बू जलेन युक्ता सा सन्निपाता सुदारुणा ॥ तत्तृणा न्नाशयत्येव रोगा देवी कृपा यथा
यदारसोष्मा वह्नो रोगि देहे प्रवर्तते ॥ शीतेन वारिणा स्नानं तदा कार्यं पुनः पुनः ॥ घनसाररजो यु
क्तं चन्दना लिप्तं देहकम् ॥ विधाय गोगिने तस्मै कार्यं शीता प्रति क्रिया ॥ तत्रोद नं पथ्य विधौ विद
धीत सुखप्रदम् ॥ कालविध्वंसनो नाम शंभुना निर्मितो ज्वरे ॥ कालविध्वंसनः ॥ अशोधितं रसं ता
लं स्वर्णं रं च मनः शिला ॥ मान्दिकं हिं गुलं गंधं शिखिरुत्थं यथा क्रमम् ॥ मर्दयेत् रयाम मेकं तु त्रिषु क
सम्यग्गुरुसुक्तिः ॥ इन्द्राणिका भृंगराजकारवल्ली जयारसैः ॥ वेदघसं विमर्द्य ततः कुर्यात्सुगो
लकम् ॥ भांडुमध्यगतं ताम्रपात्रे ऐनं पिधापयेत् ॥ अभया खटिका कल्कैः संधितं पेद्गुरुसुक्ति

तः॥ शिकता पूरितं कृत्वा पात्रं किंचित्प्रदर्शयेत्॥ तत्र चिचतुरासम्पक्वनिवेशा शालयः शुभाः॥ दीपाग्नि
नापचेत्तावद्या वह्ना जी भवन्ति ते॥ स्वभावशीतलंग्राह्यमपक्वं न विमेलयेत्॥ इद्राणिकाकारवल्ली
स्वरसेन विमर्दयेत्॥ गुंजा त्रयं कोल्हकेन तुलसीरसतोपि वा॥ निर्गुण्डी मरिचाभ्यां वा पुराणेन गुडे
न वा॥ ज्वरान् विषमजा न्सर्वा न्नाशयेत्शीतपूर्वकान्॥ दाहपूर्वशीतयुक्तान्नाशयेद्विषमज्वरान्॥ प
थ्यंददीतं गोक्षीरैः स्नेहास्त्रैश्च ज्ञेयेत्ध्रुवम्॥ स्त्रीसंगोदूतं स्थाज्यः सीतमस्रः परित्यजेत्॥ विषमारियं
प्रयोक्तुः शंभुनारससागरे॥ विषमारिः॥ शुद्धसूतं समं गंधं दिनं शुष्कं विमर्दयेत्॥ यं वीरनीरेण दिनं ४१
मर्दयेन्मतिमान्भिषक्॥ निःक्षिपेद्दृढमूषायां वा सोभिर्मुनिसंज्ञकैः॥ वेष्टयित्वा सिताय त्रेय्यमैर्द्वा
दाभिः पचेत्॥ स्वभावशीतमुद्धृत्य श्लक्ष्णे खल्वे विमर्दयेत्॥ ताम्रभस्म कणाकुष्ठं प्रत्येकं सूतभागतः॥
प्रक्षिप्य मर्दयेद्दाढं त्रिदिनं तुंगवारिणा॥ प्रदद्यादस्य सूतस्य शृंगवेरसितायुतम्॥ वह्न्नयुग्मं दी

घृतापेवातरोगे महत्पि। निरामनाशयेदाशुपिण्णह्नीमधुसंयुतम्॥ विषमज्वरतीर्णचक्षुयमेहहृत्ती
मकाः। स्थानुषा नात्समं यान्ति रसराजप्रभावतः॥ सेवितो मधुसर्पिभ्यां वर्षमेकं कृतेन्द्रियैः। जरा मर
णरोगादीन्कुष्ठरोगान्सुदारुणान्॥ नाशयेदचिरादैतं देवीसद्वीह्वणं यथा। कामयेत्स्त्री शतं नित्यं
विश्वकामश्वापरः॥ कामिनी चित्तसंचिंत्य किंच वृद्धो युवायते। त्रिवर्षं सेवितः स्वसौ निधाना
निप्रदशयेत्॥ अतुर्वर्षं जिताहारः सेवयेत्साधकोत्तमः। तन्मूत्रनस्याज्जयति श्वेतकुष्ठं त्रि
मासतः॥ सूर्यवर्षप्रयोगेण देहसिद्धिर्भवेद्भवम्। लक्ष्मीवित्तासनामायं शंकरेण विनिर्मितः
॥ लक्ष्मीवित्तासः॥ प्रस्थेकं तिलतैलस्य प्रस्थेकं कांजिकस्य च। प्रस्थेकं यज्ञचूर्णस्य पचेत्तैलं
वसेषतः॥ दाहज्वरं वातरक्तं नाशयेन्मर्दनादिदम्। दीर्घज्वरं दीर्घतापं शाखापित्तं हृत्तीमकं॥
उष्णवातपित्तरोगं कण्डूमेहं ज्वरं जयेत्॥ गोक्षीरस्य पलेद्वेचचतुर्दशपलं कृतं। धान्यकद्विपलं

लंसर्वमेकत्र क्वाथयेत् शनैः॥ ह्रीरावशेषं समितं दाहजीर्णज्वरे जयेत्॥ सूर्योदये सूर्यवारे रक्तापा
मार्गमूलकम्॥ रक्तसूत्रेण कदां वद्धं ज्वरं जयेत्॥ गंधकं वातनिर्मोक्तं माज्जीरस्पपुरीषकम्
धूपश्चातुर्थिके देयः श्वातुर्थिकनिवारणः॥ अभया विजया चूर्णं गुडेन मृदितं दृढं॥ अहमा
त्रमिदं स्वादेत् शीतज्वरनिवृत्तये॥ ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमहर्षिनाथविरचिते वैद्यकल्या
तशैविषमज्वरनिदानोपचारकथनं नादशमंकुसुमम्॥ ॥ अथातीसारनिदानोपचारकथन
म्॥ गुर्धतिस्त्रिग्वरूढोऽस्रद्वस्फूलातिशीतलैः॥ विरूद्धाश्च शनाडीर्णैर्विषमैश्चातिभोजनैः॥ स्नेहाद्यै
रतियुक्तैश्च मिथ्या युक्तैर्भयैर्विषैः॥ शोकदुष्टाद्युपमद्यातिपातैः साम्यत्तुपर्ययैः॥ जलाभिरमणैर्वैगवि
घातैर्क्रेमिदोषतः॥ नृणां भ्रवत्यतीसारो लक्षणं तस्य वदन्ते॥ संशम्या पांथातुरग्निं प्रवृद्धो वच्चीनि
श्रोवायुनाथः पुनुन्नः॥ सरत्यतीवातिसारं तमाहुर्व्याधिघोरं षड्विधं तं वदन्ति॥ एकैकशः सर्व

शश्चापिदोषैशोकेनान्यःषष्टमामेनचोक्तः॥हनाभिषायूदरकुक्षितोदगावावसादानित्तसन्निरोधाः।विद्रुगंम
ध्मानमथ्याविषाकोभविष्यत्तस्तस्यपुरःसराणि॥वाराहस्नेहमांसांबुसदृशंसर्वरूपिणं।कृच्छुसाध्यमतीसारंविद्य
दोषत्रयोद्भवम्॥शोफंशूलंज्वरंतृक्षांस्वांसंकाशमरोचकं।चर्दिमूर्च्छां वहिक्कां च दृष्ट्वातीसारिणं त्यजेत्॥असं
वृतगुदं द्वीणं शूलाध्मानैरुपद्रुतम्।गुदेपक्षेगतोष्माणामतीसारिणमुत्तरे॥स्वासशूलपिपासातृद्धीणंज्वरनि
पीडितम्।विशेषेणनरंवृद्धमतीसारोपिनाशयेत्॥तंघनमेकंमुत्कानान्यदस्तीहभेषजंवलिनः।समुदीर्णदो
षत्रयंशमयतितत्पाचयत्प्रपिच॥आमपक्वकमंहित्वानातिसारेक्रियायतः।अतःसर्वातिसारास्तुजेयाःपर्क
मत्तक्षणेः॥॥भूनिवातिविषाविश्वगुदूचीवत्सकांबुभिः।कृतंकषायःशमयेत्तज्ज्वरातीसारमुत्वनम्॥॥
किराततिक्तमम्रोदंगुदूचीवत्सकंजगत्।उदीचंधान्यकंवित्त्वंतथावातिविषासमम्॥एषांक्वाथःशमयतिज्व
रातीसारमुत्कटम्।सामं सरक्तंशूलाद्यांचिरोत्थमपिनाशयेत्॥पाठेन्दुयवदेवदुविडंगातिविषांबुभिः।

कषायः साधितो ह न्यादक्तशोफाति सारकान् ॥ धानं कं नागरं मुस्ता वालविल्वमुदीचाकम् । वातातिसापश
ममः कायो यंधान्यापंचकः ॥ अस्त्रारनालसंशुद्धैः कपर्दैः सप्तवासरं । वीरवृद्धस्य बीजानि प्रो ॥ निसहतेः कु
रु ॥ ववूलकं ठकैस्तेन भाण्डं सर्वेण पूरयेत् । कंठकैर्मुखमापूर्य स्वर्परै एधि धापयेत् ॥ संघिते पंप्रयत्नेन
कुर्यान्मूषामृदादृढमापंचविंशतिसंख्याकैः ॥ एष कुसुमैः पुढेत् ॥ स्वांगशीतं समुद्धृत्य सम्यक् स्वेवि
चूरयेत् । श्लेष्मकं कृत्वा कुर्यात्तद्वर्द्धारि सनाधयोः ॥ तां भावयेत् सप्तवारं विजयावारिणा तपोमे
लयेत् पूर्वचूर्णेन भावयेद् विजया मृना ॥ एकविंशतिवारं तत् शोषयित्वा पुनः पुनः ॥ ततः सिद्धो भवेत् ५२
स्पृष्ट्यादृढस्त्रत्रयं बुधः ॥ जयाजोतीजातिफलैर्मोदिकै एहरेत् ॥ एतत् प्रवाहिकां च ग्रहणी मती स
रान्सुदारुणां ॥ सेतुबंधननामाय मती सारेति पूर्वकः ॥ अती सारे सेतुबंधनः ॥ पीतात्पीतं हरितं
लोहितं च तस्मा मूर्च्छादाहपाकोपपचम् ॥ ॥ स्थलववूलपत्राणि पेषयेत्तदुत्तामृना ॥ तत्पानात्प्र

शमंयातिरक्तयुक्तोतिसारकः॥कुटजस्यचवीजानिधातकीसुसुमंविष्णोपेषयेत्तदुल्लङ्घनैःपीतं
 पित्तातिसारनुत्॥सितयारालचूर्णंवादध्वावाजेनजीरकम्।सहोद्वंषिकवीजंवापीतंपित्तातिसारनु
 त्॥नवातएदुलतोयेनपेषयेद्वत्सकत्वचम्।अष्टशानमितंजम्बूपल्लवैर्वैष्टितांशुभाम्॥गोधूम
 चूर्णपिष्टेनलेपयेत्सूत्रवेष्टिताम्।लिप्तांतांघनपंकेनवनपुष्पाग्निनादहेत्॥मृत्स्नांसिंदूरवर्णा
 भांदृष्ट्वातस्मात्समुद्धरेत्।गृहीत्वातदुसंन्नीतंक्षौद्रयुक्तंपिवेत्ततः॥विरोधितानूजयेत्सर्वानती
 सारानयंध्रुवम्॥वत्सकपुटपाकः॥शुद्धरसमंगन्धंमर्दयेद्वायसीरसैः॥त्रिवासरंचित्रवाद्या
 स्तद्वन्नीरैर्गुस्तुक्तितः॥लोहपात्रंपचेत्तावद्यात्रतत्सरसंभवेत्।तत्रद्विह्वावोलचूर्णंलोडयित्वासु
 ढालयेत्॥गोमयोपरिरंभायाःपत्रैतेनपिधापयेत्।वोलवद्धोरसोनामरक्तातीसारनाशनः॥वल्न
 युग्मंददीतास्यचानुपानंशिताखटी।रक्ताशंसंरक्तरोगरंरक्तमेहंसुदारुणम्॥महावैलायादोषंचर
 = अवलायाः महादोषं व्याधिं प्रदरमित्यर्थः॥

क्तातीसारमुत्वनम्। अयंसर्वरक्तदोषं नाशयेनात्र संशयः॥ रक्तदोषविनाशाय शंभुना निर्मितः पुरा॥
 वोत्नाहः॥ ॥ शुक्लं सान्द्रं श्लेष्माणं युक्तं विस्वं शीतं हृष्टं रोमामनुषाः॥ ॥ अरुमोदामोचरसोधातर्का
 : कुसुमं जगत्। गोतकेन निरस्तेन पेषयित्वा पिक्वेतुतम्॥ दुश्चिकित्सां प्रकुरुते स्वस्थं श्लेष्मातिसारिण
 म्॥ अथ वा कुठजस्यैव कषायं प्रतिवायतः। चूर्णं स्नाति विषोत्थं पीतः श्लेष्मातिसारनुत्त॥ वच्चूलस्य
 पत्नाशानि जीरकद्वितयं समं। तत्र पिष्टं पिबेद्वा त्रैश्लेष्मातीसारसांतये॥ उर्वूरे कस्य मूलानि नागर
 स्पेषयेत्समं। जलेन तंदुलैश्चैवैरंडसंभवैः॥ वेष्टयित्वा यतं कल्कं मृदालिप्तं पचेत्तद्घृतम्। तद्रसं
 त्रैदृशहितं सर्वतीसारनाशनम्॥ शुद्धसूतस्य भागौ द्वौ द्वौ भागौ गंधकस्य च। तयोः कज्जलिका कृ
 त्वा कपटैः पुविनिहिषेत्॥ चतुर्गुणेषु हरजारे कभागेन तन्मुखं। गोक्षीरप्रतिघृष्टेन कनेन विमुद्र
 यत्॥ अष्टौ भवेयुः शंखस्य भागा एकत्र तत्कुरु। चूर्णं लिप्तं स्रग्भंडस्य मध्ये सर्वं प्रदापयेत्॥ मुद्रयि

त्वामुषंतस्यापवेदजपुटेन च। स्वभावश्रीतंसंगृह्यचूणयित्कः लोपमं॥ द्वात्रिंशन्मरिचैः सा
श्रेद्द्याद्वलत्रयं मतम्। वातरोगे घृतं शस्तं नवनीतं तु पैत्तिके॥ त्रौद्रेण कफजे ज्ञेयमनुपानम
नुत्तमम्। मन्दे गौग्रहणीरोगे स्वासकासोदरेषु च॥ अतीसारैरुचैर्वैवलोकनाघोरसोत्तमः
। पुञ्जीतसघृतं भक्तं शयीतो ज्ञानशायिना॥ मृदूपधानं कुक्षीतसर्वमेतदतं दितः। विनाम्लं भो
जनं कुर्याद्गुह्यान्मधुरं दधि॥ सर्पिषा संस्कृतं मांसं जातं सोषणं हितं। संध्यायां भोजनेन
स्यात्तदा दुग्धोदनो मतः॥ द्वितीये सप्तके दद्याद्मुद्रानं घृतपाचितं। तिलामलककल्केन स्ना
पयेत्सर्पिषा यवा॥ विल्वंतैलं च वात्रा कंसफरीकारवेहकम्। कूष्माण्डं कांजिकं कोपं त्यजेन्नि
द्राविपर्यायम्॥ कालिंगं कोदवं कांस्यं मद्यं व्यायाममैषु नै। माषान् मसूस्संधानं शृंष्टिचितं
च वर्जयेत्॥ ककारादियुतं सर्वं फलशकेविवर्जयेत्। लोकनाघोरसः श्रेष्ठो ग्राह्यश्च द्रवलेह

नि॥ पूर्णतिथौ गुरो वरि शुकपद्मे सुतारके । लोकनाथं समभ्यर्च्य ग्राह्यो द्विघटिका नरे ॥ यदा स्या
दसस्तापस्तदा तु न्यशिता युतम् । सत्त्वं गुडूच्या गृहीयादाडिमस्पर्से नवा ॥ खर्जूरमिन्दुषंडानिमृ
द्विकादीनि दापयेत् । रक्तपित्तकफस्वासे सुस्वरसंनये ॥ वृषोदीब्योद्भवं काशं सन्धौदं सशितं
पिवेत् । अतीसारे ग्रहणाच्च निदानां शोकशून्ये ॥ सन्धौदं विजयाचूर्णं भृष्टं दद्यान्निशागमौ । शूले
जीर्णं जयकृष्णचूर्णं रुचकसंयुतं ॥ पिवेत्तथा ज्वरे देया पिप्पली मधुसंयुता । अशौरे गेवातरक्ते च
द्विप्लीहोदरेषु च ॥ तथा नाशाश्रुते रक्ते दूर्बदाडिमपुष्पजः । रसोत्तमो शिता युक्तो देयो त्नाद्वारसो धर्व ५१
॥ अनेन विधिना सर्वः प्रदेयः पोटरीरसः ॥ लोकनाथ पोटरीरसः ॥ स्नानाभ्यां गावगाहाश्च गुरुस्त्रि
गधादिभोजनम् । व्यायाममग्निं संतापमतीसारी विवर्जयेत् ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमहर्षिनाथ
विरचिते वैद्यकल्पतरौ अतीसारनिदानोपचारकथनं नाम एकादशं कुसुमम् ॥ ॥ अतीसारे नि

वृत्तोपिमन्दाग्नेरहितासनः॥भूयःसदूषितोवह्निग्रहणीमधिदूषयेत्॥एकैकशःसर्वशश्चदोषैरत्य
र्थमूर्धितैः॥सादृष्टावदृशोभुक्तमाममेवंविमुंचति॥पक्वंवासरुजंपूतिमुदुर्वद्वंमुदुईवम्॥ग्रहणी
रोगमाहुस्तमार्युर्वेदविदोजनाः॥पूर्व रूपंतुतस्येदंतक्ष्मालस्येवल्लक्ष्यः॥विदाहोन्नस्यपाकश्चि
रात्कायस्यगौरवम्॥कटुतिक्तकषायतिरुक्ष्णशीताल्पभोजनैः॥प्रमितानशानानश्चवेगनिग्रह
मैथुनैः॥मारुतोःकुपितौवह्निं संश्रायकुरुतेगदं॥तस्यांनंप्रयातेदुखंशुष्कपाकःषरांगतः॥चिरी
दुःखंद्वंशुष्कंतथासंश्राद्वेनिलम्॥पुनःपुनःसृजेद्वर्चःकासःस्वासाद्वितो नित्नात्॥॥पारदंगं
धकंताम्रंमभ्रकंठंकनंजगत्॥सामुदं सैधवंस्वर्जित्वारंचयवसूकजम्॥वरुणस्यपलान्नास्य
जस्मापामार्गजंतथा॥समभाजं समादायमर्दयेन्निंबुनीरतः॥करिशुंदिरसैर्वस्वमर्दयित्वापु
टेह्लद्यु॥माषमेकमभुंखाददसोयंवडुवामुषः॥अभयाचित्रकं पाठात्रिफलावृहतीद्वयम्॥नि

द्वारं सारिवाज्जीतथा लवनपंचकम् ॥ कुठजस्य ववीजानि चूर्षयेत्समभागतः ॥ कांडिकेनपि
 वेद्यानुवातोत्येग्रहणीगदे ॥ वडुवामुखः ॥ अमेनयुक्ताग्रहणीयदास्यात्पंचवेदनैः ॥ हरी
 तकीविषामुस्तावचा कल्कं पिवेदुतं ॥ उक्तां प्रसाजयेदामं चिरंतनमपि स्फुटम् ॥ नागरातिविषा
 युक्तापेयां लघुपिवेत्सुषमा ॥ अथवाधान्यशुंठीभ्यां कृतापेया हि मा भवेत् ॥ रसैर्मात्रकं गंधं ठं क
 णं विजयावचा ॥ यवद्वारं समं सर्वमर्दयेन्मर्कवद्वैः ॥ जीरकस्य रसेर्मद्यं विदिनंतं च गोतृकां री
 षयित्वा पचेत्क्षौद्रपात्रे दण्डचतुष्टयं ॥ शनैस्तुतं समांशेन हि ह्वामे चरसं नवमाभावयेद्विज्याई
 वैः सप्तधा धर्मरहितम् ॥ माषद्वयं मितामात्रं लिहेन्मात्रिकं संयुतम् ॥ नागरं रुचकं विल्वं लव
 णं चित्रका समम् ॥ अनुकोक्तां प्रसापेयं वातिके ग्रहणीगदे ॥ वडुकपावः ॥ कट्वजीर्णविदाह्य
 स्तद्वाराद्यैः पित्तमुत्वनम् ॥ आम्बावयद्वं त्यनलं जलं तप्तमिवानलम् ॥ सौजीर्णं नीलपीताभं तापां

पुरुषः ।

-दोषण।

भः सौर्यतेदवम। अत्यम्लो ज्वरहत्कंठदा हारुचितुडर्दितः॥ पित्तोत्प्राग्ग्रहणीभिर्नामधुरैः शीतलैः
लैः। नातिरुद्धैर्नातिसांदैर्यथावत्तमुपाचरेत्॥ सुदूरसंतथागंधं मृताभ्रं मर्दयेत्सममापचेन्मृद्व
ग्निनायामंघृतात्केलोहपात्रके॥ चालयेत्लोहद्वार्यायस्वांगं शीतं विभावयेत्। जीरकस्य कषायेण
विदिनं गुरुयुक्तितः॥ वक्ष्यमानानुपानेन माषैकं मधुना लिहेत्। त्वक्पत्रकेनाम। चंदेवदारुकु
टं नटं॥ सोराष्ट्रतिविषेषीरं च नपद्मकंतथा। पाठामुर्त्वासमं सेच्यं चूर्णयेद्वसुगालितम्॥ अनुपानेन
योक्तव्यं शानद्वयं मितं सदा। सामांसशूलनां ग्रहणी सरक्तांशमयेदुतम्॥ चित्राम्बरोरसो नाम ग्रह
णीजगके शरी॥ चतुर्गुणेन पयसा द्वाग्राहीरेपवेत्तुणे॥ ह्रीवशेषं निश्चितं पित्तहरं परम्॥ चि
त्रांबरः॥ खरातपेचतुर्यामं मर्दयेन्मूर्च्छितं रसं। दध्ना निष्कषट्कं सिंदूरं शानमात्रकं॥ यवद्वारस्य नि
ष्कैकं मर्दयेद्भजनीरसैः। तथा म्लपणी निर्णयैर्मर्दयेत्त्रिदिनं बुधः॥ वक्ष्यद्वयमिदं लिह्यान्मध्वाज्या

प्यांरसोत्तमम। सुदर्शनइतिख्यातो ग्रहणीरोगनाशनः॥ सुदर्शनः॥ वत्सकस्यत्वचंपाठां नागरं श्रीफ
लं जनां। कुटजत्वक्की जानिधातकी कुसुमं विधा॥ समभागं समादायं संवृण्णमधुना त्तिहेतु। कर्ष
त एतुलतो येन चानुपानं सुदर्शने॥ मृतं संमृतं ताम्रं मधुकं राजवर्तिकं म। समभागं दृढस्वत्वे म
दये सर्पिषा बुधः॥ जणं मृद्वग्निना पक्वा सिता मधुघृता चितं। निष्कार्दं भक्षयेन्नित्यं ग्रहणी गद
सांतये॥ राजवर्त्तोरसः प्रोक्तः पैत्तिके ग्रहणी गदे॥ राजवर्त्तः॥ गुर्विति स्निग्धशीतादि भोजनातिभो
जनात्। भुक्तमात्रस्य वस्त्राद्वा द्वन्वाग्निं कुपितः कफः॥ तस्यान्नं पच्यते दुःखं हृत्वा स्रग्धरो चकाः॥ आर्से ५३
पलेपमाधुर्यका सृष्टी वनपी नसाः॥ हृदयं मन्त्रते स्तब्धमुदरं स्तिमितं गुरु। दुष्टो मधुर उद्गारः सद
नस्त्रीयहर्षणम्॥ मित्रा मश्लेषा सश्लिष्टगुरुः वर्चः प्रवर्त्तनं। अकृशसापि दोर्ध्वत्वं मातृसंयक
फात्मिके॥ ॥ द्विनिष्कं मूर्च्छितं सूतं मृततीक्ष्णं द्विशानिकं। निःश्वितुत्वं तीक्ष्णतुल्यं निष्कैकं विषमूत्र

मम॥ प्रत्येकं सूततुल्यं स्याद्द्वयं कं मौक्तिकं तथा। एतदेकीकृतं सर्वं मर्दयेदादक इवैः॥ सुरसा लांग
ली भृंगविस्फुक्तांतां अग्निपर्णिका म॥ एतासां स्वरसैर्मर्दयेदि नद्यमर्दद्विषक॥ रुध्रात्तु पुष्टे पाचं
स्वांगरीतं समुद्धरेत्। विषस्य चतुर्थी शंतथा दग्धात्तु वराट्कात्॥ द्विष्वात्तु मर्दयेत्सर्वं यामं जंवीरु
इवैः। शृंगवेगं बुनायामं सिद्धेयं पोठली रसः॥ कफोत्थे ग्रहणी रोगे माषे कं मधुना लिहेत्। कज्जला मर्द
द्विण्णैः रेको नविंशदूषणैः॥ अथवा विरुया निष्कं लिह्या द्वा द्वे एणोठली॥ रुन्धती सारदौर्ध्वत्वा गुल्मपां
दुहली मकान्॥ भक्ष्ये पाने प्रयोक्तव्यं तं कंतं कान्नमुत्तमम॥ शुद्धपोठली रसः॥ ॥ मिश्रिते द्वंद्वज्जो ज्ञेया
त्रिदोषे सर्वरूपिणी॥ ॥ रसंगंधकं वयोममेकैकभागं त्रिभागं मरिचं चतुर्भागं गिलौहं। सुत्रं खस्य भा
गा भवेत्पुट्टि वेदान्निपेत्तु रवेत्तनागं शशांकाख्यं भागं क्रमान् मर्दयेत्सर्वं मेतत्सुखत्वे कला भागिकं नि
ःत्रिपोत्पिण्ड भस्मादृढ मर्दयेद्यामयुग्मं समस्तं प्रयोगे प्रयो ज्यो रसो वल्लभा त्रः॥ महासन्निपातं तथा सू

तिवायुंधनुर्वतमामंप्रधानंसमीरं। अतीसारसंग्राहिकां विश्वसंवित्फलत्नौदयुक्तो जयेच्छीघ्रमेव॥ लु
 लाजाहसुंठीवराहौदयुक्तो जयेदामयुक्तां महाशैरुजं च। स्वरो गानुपानेन युक्तः समस्ता जयेदाम
 जानूदैत्यमम्याकृपेव॥ गिरीशेनभूरनृणा यप्रयुक्तः कपाटाभिर्वैः सूतरत्नाकरैर्यम्॥ ग्रहणी कपा
 ठः॥ शुद्धसूतस्य भागैकं द्विगुणं ताम्रं भस्मकं। त्रिगुणं दैन्यभूपातमायसं च त्रिभागिकं॥ वेदभागा मा
 द्विकस्य पंचत्रिकटुकस्य च। ते चः शिलायाः भागैकं भागौ द्वौ तालकस्य च॥ स्वर्णस्य तथा त्रीणिस
 च्चमेकत्रमर्दयेत्। कुमारीविजयानि वृधतूरादकवारिभिः॥ प्रत्येकं भावयेत्सप्तवारं त्रीव्रतपेभिष
 क। अस्य सर्वस्य निःक्षिप्तो ग्राह्यसंख्येष्ट भागिकः॥ तन्मध्ये निःक्षिप्ते चूर्णमिष्टकापटुभूतयः। विम
 र्द्यलेपयेच्छंखं युक्ता गुरुमुखादपि॥ मृद्वस्यैः सप्तभिर्वैश्यावातुकायं त्रयमध्यागं पाचयेद्यामषट्कृतं मं
 दमध्याग्निनादिनं॥ स्वांगशीतं समुद्धृत्य संखन सह मर्दयेत्। निम्बू विश्वकणाकोलैः प्रत्येकं भाव

चर्च ३

५४

ये त्रिधा ॥ वारिणाथ कषायेन मात्रा गुंजाद्वयमता ॥ कासे स्वासे हृये जीर्ण ज्वरे दौघ कणा युतः ॥ देयो म
रिचि सर्पिर्भां मग्निमांद्य जयेदुतम् ॥ विल्वच्छागपयो युक्ते रक्तातीसारनाशनः ॥ अतीसार समूहान्
जेते विश्वसिता युतः ॥ जातीफलानुपानेन जयेत्पौडां विसूचिकाम् ॥ बाह्लीकविश्वरूचकैर्दद्यात्
शूलैश्चतुर्विधैर्ददीतां शो वि कारेषु त्रिफला गुडगुग्गुलैः ॥ अज्जी विजया विश्वैर्ग्रहणी रोगनाश
नः ॥ गुडगुग्गुलशुंठीभिः सर्ववातान्दहरेद्भुवम् ॥ शंखोदरदतिख्यातोः शंभुना निर्मितो भुवि ॥ शंखो
दररसः ॥ रसं गंधं कंतालकंताम्रमभ्रं शिला माक्षिकं हिं गुलं भस्मलोहं ॥ विषं सर्वमेतत्समांशं विद
धात्विपैर्द्रुमशंखं कलानागिकं च ॥ दृढं मर्दयेत्कज्जला भंसमस्तं ददीतां स्पृष्ट्वा जगज्जीरकाभ्याम्
जया चूर्णजातीफलभां प्रयुक्ते ॥ जयेत्तत्र क्रयोगात्पयस्य योगात् ॥ ग्रहनाग्निमांद्यहृयागुल्मशूल
नाभिन्त्यासमुख्यान्महावायुरोगान् ॥ स्वकीयानुपानैर्जयेत्सर्वरोगान् शिवावी नृणां दैत्यवृन्दं यथासु ॥

॥ ताली शं मरिचं च वां प्रत्येकं पलमात्रिकं । पिप्पली पिप्पली मूलं नागरं च पलद्वयम् ॥ चातुर्यातकं च
 नलं च कर्षकं सर्वसमाहरेत् । चूर्णयित्वा स्यात्सर्वस्य त्रिगुणं मेलयेद्गुडम् ॥ पलाई प्रमितानित्यं वटकाभ
 न्नयेदनु । पिबेद्यथेष्टं मद्यं वा काष्ठिकं मूषमेव वा ॥ ग्रहणी पांडुरोगं च कासश्वासज्वररुचिः ॥ तं ता
 ली शवटकाश्चेष्टा ग्रहणी गदशांतये ॥ यष्टी शतावरी मुण्डी गुडूची वानरी जलं । दुग्धिका सैंधवंतुल्यं
 सूत्रा चूर्णितुं कारयेत् ॥ मृदु भृष्टा द्विगुणिता चूर्णस्य मदयत्तिका । गोक्षीरेण पचेद्वा ऐस्त्रिग्वेदशगुणे
 नतत् ॥ शनैर्मृद्वग्निना यावज्जायते पिंडसन्निभम् । पिंडस्य समभागेन शिताये । ज्ञासमान्विका ॥ मृदि ५५
 त्वा भक्षयेन्निष्कं कर्षं वा देहसत्प्रातः । द्वादशे ग्रहणी रोगे श्लेष्मवाते च पैत्तिके ॥ विजयाद्यावटी शप्ता
 सर्वरोगे गुणप्रदा ॥ ब्रह्मगर्भकण मूलं नागरं मरिचं घनं । चित्रकं च चतुर्लतमज्जा जीधान्यकंतथा ॥
 सौवर्चलं समं सर्वं सर्वस्याष्टगुणं भवेत् । कपित्थं च कणविल्वं चिंवादा डिमदीप्यके ॥ धातकी च पृथ

कषट्कं विगुणं विगुणं षड्गुणं शिता। षड्गुणं स्यात्मेतत्सर्वं चूर्णं मित्रं दुग्धं प्रदम् ॥ अरुन्दीरेण कर्षेकं भन्तये
द्रुहणी पन्तुन। कपित्थाष्टकनामैतत्संस्तपित्ते गदे षुच ॥ कपित्थाष्टकम् ॥ यदा स्याद्द्रुहणी रोगः स्तब्ध
तक्कस्य सेवनम्। तत्कालं मथितस्यैव पाने भन्तये नियुज्यते ॥ यदा रोगनिवृत्तिः स्यात्तदा न्नं क
मत्तो भ्यसेत् ॥ ॥ लिङ्गे रसाधो ग्रहणी विकारो नौ स्तेरती सारतदो न सिध्येत्। वृद्धस्य नूनं ग्रहणी
विकारो हत्वा तनुं नो विनिवर्तते च ॥ ॥ इति श्रीमिङ्गनाथसुतमहर्षिनाथविरचिते वैद्यकल्पतरौ
ग्रहणीनिदानोपचारकथनं नाम दशमं कुसुमम् ॥ ॥ अथाशौरेगोपचारः ॥ पृथक् दोषैः समस्तै
श्च शोणितैः सह ज्ञानेन च। अशौसिष्यप्रकाराणि विद्याद्भुदवलित्रये ॥ दोषास्त्रयोऽसमेदांसि संदूष्य वि
विधाकृतीन्। मांसं कुरानपानादौ कुर्वन्त्याशौसितान् जगुः ॥ कषायकटुतिक्तानि सूक्ष्मानीतानि द्यूनि
व। प्रमितात्पानाशनातीक्ष्णैर्मद्यैर्मैथुनसेवनम् ॥ लघनं देशकालौ च शीतौ व्यायामकर्म च। शोको वा

तातपस्योऽहो हेतुर्वात ईसां मतः॥ कटु स्ललवणोऽस्मातिवायामाग्न्यामपप्रभाः॥ देशकालावशिरोकोधमद्यम
 मूयनम्॥ विदाहिसर्वतीक्ष्णमुष्णं च तत्सर्वं पानं भोजनम्॥ पित्तोऽवनानां विज्ञेयः प्रकोपे हेतुरर्शसां मधुरास्त्रिध
 शीतानिलवणामिगुरुणि च॥ अवायामदिवा स्वप्नशयासनमुखेरतिः॥ प्राक्वत्तसेवाशीतौ च देशकालावचि
 त्तनम्॥ श्लेष्मिकानां समुद्दिष्टमेतत्कारणमर्शसम्॥ हेतुत्वं ह्यणसंसर्गाद्विद्याद्वंद्वैत्वानानि च॥ सर्वो हेतुः त्रि
 दोषाणां सहजैर्लक्षणैः समम्॥ विष्टं भोगस्य दौर्घ्यत्वं कुजरोधोप एव च॥ कार्श्यमुद्गारवातुल्यं शक्तिः सा दोऽत्य
 विद्वता॥ ग्रहणीदोषपादुर्तेराशं काचोदरस्य च॥ पूर्वरूपाणि निर्दिष्टान्यर्शसां चामिवृद्धये॥ गुदाकुशवद्वूनि
 त्ताशुष्काश्चिमिचिमान्विताः॥ स्नानास्यावारुणस्तथा विषमापरुषाखराः॥ मिथो विसदशावकास्तीक्ष्णा विस्फुतिता
 ननाः॥ विविक्कैर्धुखजूरकार्पासीफलसन्निभैः॥ केचित्कदंबपुष्पाणाः केचित्सिद्धार्थकोपमाः॥ शिरःपाशैर्मक
 दूरुवं ह्यणभ्यधिकावाथाः॥ हृवथूद्गारविष्टं महद्वोगारोचकप्रदाः॥ कासश्चासाग्निवैषम्यकर्णनादभ्रमावहाः॥

तैरात्रो ग्रथिते स्तोत्रं सशब्दं सप्रवाहिकम् । रुक्फेनपि चानुगतं विवद्वमुपवेश्यते ॥ कृष्णस्त्रनखविष्णु
त्रनेत्रवक्त्रस्रजयते । गुल्मप्रीहोदराष्टीलासंभवस्ततएवच ॥ ॥ यद्वायो रानुलोमाय यदग्निवत्तव
द्वयो । अन्नपा नौषधं पथ्यं तस्मै वां नित्यमर्शसैः ॥ ॥ कर्षश्शुद्धस्य सूतस्य कर्षेकं गंधकस्य च । कर्षत्रयं ताम्रं
प्रभस्ममृतं लोहं त्रिवार्षिकं ॥ द्वाविंशत्तुल्यं कनं चित्रं कंदलीकपिलं मूषणं तथा । लांगलीकंदं जंचूर्णं पृथ
क्कर्षद्वयं मतं ॥ सैंधवं यवचारं प्रत्येकं पंचवार्षिकं । द्वाविंशत्कर्षतुलितं गोमूत्रं तत्समं प्रयः ॥ वज्रीवृ
होद्भवं सर्वं शनैर्मृद्वग्निना पचेत् । यावत्पिंडत्वमायाति स्वांगशीतं समुद्धरेत् ॥ उल्लोदकेन शान्नाद्वपी
तं वातार्शसां प्रणुरा । अर्शश्छेदकुठारो यं निर्मितः शंभुना पुरा ॥ अर्शश्छेदकुठारः ॥ मृतसूतस्य चत्वारो
भागः पंचवलेस्तथा । तावन्तैश्च कनसापि मर्दयेत्त्रिदिनं दृढं ॥ पुनर्नवायाः श्वेताया इवैस्तीव्रातपेभिष
कानिरुध्वाताम्रवकेण मूषायावन्ति सूतयोः ॥ समेन ताम्रधयित्वा पुठमध्याः पुठे पचेत् । स्वभावशीतलं

तच्च चुरेण सह मर्दयेत् ॥ भावयेन्मार्कवरसैदिनमेकं खरातपे । सिद्धश्च केरुवरो नाम द्विगुं
ज भक्षयेदमुम् ॥ सैधवं पिपली शंखं तुल्यं चुरेण पेक्षितम् । तद्वातांशं सिजयेत्तत्राणम् ॥ चक्रैश्च
रवारः ॥ ॥ पित्तो त्रगनीलमुषास्तु पीतासितप्रभाः । तत्त्वसंश्राविनो विस्वास्तनवो मृदवस्तथा ॥ रुक्कडि
यकृतषड्जलोकावक्रसंनिभाः । दाहपाकज्वरसेदतृष्णामूर्च्छारतिप्रदाः ॥ सोष्माणोद्वनीलोक्षपीतार
क्तामवर्चसः । यच्च मध्याहरितीतहारिद्वलकूनखादयः ॥ ॥ मृतं सृतं मृतं तां मृतं तीक्ष्णं मृतं विद्यतम् । मृ
तं मुण्डं मृतं हेममण्डूरं तां गंधकैः ॥ मर्दयेत्कज्जलादावैश्वर्यमिं खरापैते । कलमस्य तुषाग्नौ तदधः ॥ ५१
मूषागतं पचेत् ॥ स्वांगशीतं समुद्रुत्पखादेन्माषं सितायुतम् । पित्तांशं सिद्धयेत्शीघ्रं पित्तो गंसुदारुणम् ॥
रसः तीक्ष्णमुषो नाम पित्तांशो नाशनः परः ॥ भक्ष्यातकं दिनं चर्म मर्दयेद्गङ्गाजैर्द्वैः ॥ तथा शात्मानि पत्रोत्प
लैर्गुग्गुलापत्रसेन च ॥ मुण्डी गुरुवीरसस्तस्ततः रुक्कं विचूर्णयेत् । चूर्णं तुल्यो गुडो योज्यः कर्षमस्यार्द्रां

हितः॥ लोह भद्राकः॥ त्रिफलापिपल्लीमूलं विटुंगानि शिलाजतु चयं कृत्वा तिला ह्रीं अक्षरं च समांस
कम्॥ वीरवृक्षस्य वीजानि लोहादिगुणितानि च॥ चित्रकस्त्रिगुणो योज्यः चातुर्यात्तं समांशकम्॥ सर्वस्य द्वि
गुणेनैव गुटेन वटका नूकुरा॥ भुक्त्वा तान्मुच्यते जंतु मन्दाग्नेः पांडुरोगतः॥ ॥ अर्शो भगंदर स्याददर्शति
श्रुतमेव यथा॥ भद्रातकवटकः॥ ॥ श्लेष्मोत्पलमहामूलाद्यनामंदरुजः स्मिराः॥ उच्छूनोपचितास्त्रिग्व्यास्तत्र वृ
क्षगुरुस्थिराः॥ पिच्छिलास्त्रिमितास्त्रिग्व्यास्तत्राद्याः स्पर्शनिप्रियाः॥ करीरपनसास्थानास्तथा गोस्तनसंनिभाः॥ वंछा
णानाहिनष्यायुवस्तिनाभि विकर्षिणा॥ सकाशस्यासहस्रासप्रसेकारुचिपीनसाः॥ मेहकृच्छुरिशोकाशुशिराश्चर
कारिणः॥ क्लैव्याग्निमईवच्छुर्दिगमप्रायो वि कारदाः॥ वसाचसकफप्रायः पुरीषासप्रवाहिका॥ नसवन्ति न प्रिय
क्षेपाण्डुस्त्रिग्व्यास्त्वगादयः॥ ॥ तत्र श्लेष्मा रक्तमोक्षः स्याद्गुदपाश्वके॥ कृत्वा जलूकयातं च लेपामर्कच्छुदद
वैः॥ केचिद्वाहं प्रशंशंति श्लेष्मा र्शं सुनिषग्वरः॥ वक्त्रेश्वरो रसोप्यत्र नागरविषमुष्टिका॥ अभया ह्रीं च संयु

क्लाश्लेषाशैशोगशांतये॥ अशैशोगेहितं पथंगोधूमारक्ताशालयः। सोभांजनः सूर्यश्च वार्त्तिकं कास
मर्दकम्॥ कूष्माण्डं काचमाचीचसकृतं मरिचादिभिः॥ अथ वासेवयेत्तत्र तत्कालमप्यितं सदा॥ पी
त्ववृद्धस्य वीजानां तैलं नाशागुदांतरे॥ वर्त्तिकां पातयेत्तच्छीघ्रं मश्रीसिगतवेदनम्॥ प्रस्थद्वयं हरीत
क्याः प्रस्थमामलकीफलम्। कपित्थं स्यादशपलं तदद्वाशक्रवारुणी॥ कृष्णाविडंगा मरिचं लोध्रश्च
मैलवालुकम्। पृथक्पलद्वयं ग्राह्यं जलदोणे विपाचयेत्॥ पादशेषे रसे तस्मिन् शीते तत्र कंद्विपेद्रुडम्
पलानां द्विशतं धात्रीपलं स्यात्पलपंचकम्॥ पत्रं यावत्स्थितो भांडे घृतस्निग्धेततः पिवेत्। यथासंस्थं
यथावद्वि। यथाशक्तियथावलम्बम्॥ अश्रीसिवातगुल्मं च हृद्दोगं ग्रहणीगदं। मन्दाग्निशोफकुष्ठघ्नं
प्रतूणीमभयासमम्॥ वीरवृद्धस्य वीजानि यवान्नीकदुरोहिणी। पाठाजात्रीवचाकुष्ठं अभयेन्द्रयवाङ्ग
गत्॥ चित्रकातिविषे वोरं हिं गुपुष्करमूलकं। सौवर्चलं समंसर्वं गोमूत्रेण विपेषयेत्॥ श्रुयाशुष्काकर्ष

मितावाटिकाश्रीविनाशिनी॥पिवेदुलोदकंपश्चात्तलेष्वाश्रीरोगशान्तये॥भस्त्रातकवटिका॥द्वंद्वजातिद्विती
यायांवत्तौयान्प्राप्तानिच।कृच्छुसाध्यानिसान्याहुःपरिसंबत्सराणिच॥मिश्रितेलनक्षत्रेणजेयाद्वंद्वजाःनैक
द्वेचवेगावटिकाकृताद्विगुजाप्रमितादन्ताद्वंद्वजाश्रीविनाशिनी॥मुशलीव्याधिवद्भीनांभागाःषोडशपि
प्यलीः॥पिपलीमूलयोद्वेचचत्वारंकृमिवैरिणः॥कुमार्यावह्नदद्याश्चतथैकैकंविचूर्णयेत्।सर्वस्यद्विगुणे
नैवगुडेनवटिकानुशुभान्॥कर्षाशान्भावयेच्चानुगुह्यरोगस्यशान्तये।वैकान्ताख्यारसोनामसर्वा
श्रीनाशनन्तमः॥वैकान्तवद्धः॥कदंबचिंचानिम्बानांत्वचःप्रस्थंसमाचरेत्।मेषीगोमहिषीमूत्रैःप्रत्येकं
प्रस्थसंमितैः॥पचेत्पादावशेषेस्मिन्नक्षिपेद्वैमवतीशतं।कषायोजीर्यतेयावत्तावन्मृद्वग्निनापचेत्॥शीतं
स्तानयत्नात्पजेद्दीजानिदूरतः।लुप्तगसौवर्चलोत्थेनचूर्णेनपरिपूरयेत्॥सूत्रेणवेष्टयित्वातांक्षिपेत्तद्द्वौ
द्वंअहंभिषक्।भक्षयेत्तद्द्वौदसहितांविषाशःप्रशान्तये॥द्वौदाभयः॥भागाविंशतिसंख्याकानिश्चदस्ये

म्बरस्य लोहस्य पंचगंधस्य तावत्तोहे ममाह्निकम् ॥ शोधितं त्रिगुणं त्रिभ्यः शिवा स्यात् शतभागिकाः । धा
 त्रा शतद्वयं भागसर्वमेकचूर्णितम् ॥ जंवीरलांगली वह्नि भस्मात् करि शुंडिका पाताला गरुडी भृंगकोरं
 ठजलकुम्भिका ॥ एतासां स्वरसैर्भावां पृथक् यामचतुष्टयम् । ततः द्वौ द्राव्यलुलितां स्निग्धे भाण्डे निधापयेत्
 ॥ भक्षितं शानयुग्मं तत्रिदोषा शीतिना शयेत् । सिद्धसावरयोगो यमशरीरे प्रशस्यते ॥ सिद्धसावरः ॥
 वत्सकत्वक्पलशतं तदद्धेऽभसिपाचयेत् । अष्टावशेषं वसनात् सर्वपूतं समाहरेत् । द्रव्यानीमानि निःक्षि
 प्य साधको लोहलमुत्तमं ॥ नागरमरिचं कृष्णामुस्तारोध्रसां जनम् । वालविल्वं मोचरसं समंगानां तकीफल ५८
 म् ॥ दाडिमसाल्यचूर्णं पत्येकं पलसम्मितं । कुठजत्वक् शतपलं गुडं कुडवपंचकम् ॥ घृतं त्रिंशत्पलं दत्त्वा स
 नैर्मृद्वग्निना पचेत् । लेहभावं गतं तस्मिन्निस्त्रिग्विभ्राण्डे निधापयेत् ॥ पूरयित्वा धान्यराशौ स्थापितं स
 ह वासरं । सप्ताहादुद्धृतं खादेत् यथा सात्त्विकं यथा वलम् ॥ त्रिदोषा शीतिना शयन्ते होयं कुठजः स्मृतः ॥

स्वासंकासरक्तदोषंसेवनादेवनाशयेत् ॥ लेपोऽस्यका ॥ श्रीकेनैवहृत्ति सत्यंगुदाङ्कुरान् ॥ कौटजावलेहः ॥
भस्मातकस्यवीजानिचतुःषष्टिपलानिच ॥ चतुर्गुणेनपयसागव्येनपरिपाचयेत् ॥ दुग्धावशेषंतनु
त्यंतत्पादांशर्करानिषेत् ॥ धात्रीफलंतथातृदंतद्विमभयारजः ॥ अभयार्द्धमृतंलोहंगुडूचीमेतयेत्पृथ
क् ॥ त्रिपेक्षिग्वधटेसर्ध्वान्पराशौनिवेशयेत् ॥ सप्ताहात्समुद्धृत्यखादेन्निष्कंत्रयंसदा ॥ रक्ताशैनाशने
शस्तांसिद्धभस्माकास्मृतं ॥ तैलाभ्यंगंतैलपक्वंमम्लशरीरैविवर्जयेत् ॥ भस्मातकामृतं ॥ सूतताम्राभ्रलो
हानांभस्मानिविषगंधके ॥ समभागंसमादायमाषमाज्येनलेहयेत् ॥ अयनित्योदितोनामसर्वासाध्वार्श
सांप्रएत ॥ नागारंभरिचंकृष्णाचित्रकंकमवर्द्धितं ॥ सर्वस्वद्विगुणेनैवसूरणेनविपाचयेत् ॥ सर्वतु
ल्योगुडोदेयः कर्षिकमनुषानकं ॥ आदिवासेवबूलवन्दाकंसमुपाहरेत् ॥ कटीवर्द्धजयेत्सर्वमशैरी
गंनसंशयः ॥ वेगावरोधः ॥ त्रीपृष्ठयानमुत्कटुकासनं ॥ यथासुंदोषलंसास्त्रमर्शः ॥ सुपरिवर्जयेत् ॥ तृ

तुस्त्रारोचकशूलार्तमतिप्रश्रुतशोणितं। शोफातिसारसंयुक्तमशैव्याधिविनाशयेत्॥ गुदपाको भ
वेत्तुल्लाच्छुद्धिरंगस्य तुज्वरे। हृत्पाश्वपीडामोहो यस्य तं परिवर्जयेत्॥ ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमहि
नाथविरचिते वैद्यकल्पतरौ अशौनिदानोपचारकथनं नाम त्रयोदशं कुसुमम्॥ ॥ अथ कृमिरोगो
पचारः॥ कृमयस्तु द्विधा प्रोक्ता वाह्याभ्यंतरभेदतः। वहिर्मलकफासृग्विडाजन्मभेदाश्चतुर्विधाः॥
नामतो विंशतिविधा वाह्यास्तत्र मलोद्भवाः॥ अजीर्णभोजीमधुरसूनि तोदवप्रियः पिष्टद्रवोपभोक्ता
व्यायामवर्ज्यश्च दिवा रात्री च विरुद्धभुक् संलभते कृमिश्च॥ ज्वरो विवर्षता शूलहृद्दोगः क्षर्दनं भ्रम
ः। भक्तद्वेषो तिसारश्च संज्ञतः कृमिलक्षणम्॥ मांसपिष्टान्नलवनगुडशकैः पुरीषजाः। मांसमत्स्यगुड
हीरदधिशुक्रैः कफोद्भवाः॥ विरुद्धाजीर्णशकाद्यैः शोणितोत्पाभवन्ति हि॥ ॥ फलत्रिकंदेवदारुशो
भाञ्जनजठान्बुदं भोषणं कथितं काथः पीतः कृमिविकारनुत्॥ विडंगं पिप्पली चूर्णं दापनं कारये

दिहापारिभद्रशिफांवारिपेषितांयःपिवेन्नरः॥ किंशुकस्यचवीजंवा निंववीजंसवद्रिकं। नौडाहाभद्रि
तंहन्याकिमिरोगंसुदारुणम्॥ माषिकापातरुत्थायतांबुलेनगुडनवाभ्रहिताकृमिरागघ्नीयवानीचो
रसंज्ञता॥ मातुलुंगस्यवीजानिमूलानिभिलेपःकिमिप्रणुत। विडंडजवाहिंगुनापिकिमिप्रणुत॥ ॥
शुद्धसूतंसमंगंधंकुर्यात्कज्जुलिकांतयोः। अजमोजाविडंगानितथाचौरयवानिकाः॥ प्रत्येकंकज्जुली
तुल्यंपारिभद्रद्वैर्दिनम्। मर्दयेत्सूर्यतीनीरैस्तथासेफालिकारसैः॥ तच्चशुष्कंवतुर्वह्निंदद्यादुष्मेण
वारिणामन्दाग्निंकृमिरोगंचनाशयेन्नात्रसंशयः॥ कृमिदुमकुठारोयंमहेरोनविनिर्मितः॥ कृमि
दुमकुठारः॥ रसेन्दुंगंधकंहिंगुकुवेराहंपृथक्समम्। मर्दयेत्सूर्यतीनीरैःशोभांजनजठारसैः॥ त
थापक्ताशवीजानांतैलेनपरिभावयेत्। नागवल्लीपलाशोनकृष्णवृष्ययुजारसः॥ देयोवल्गवय
मितःकिमिज्वरविनाशतः॥ विडंगमाह्निकाभ्यांवादत्तःकृमिविकारनुत्। कृमिचैरवनामायंकृ
=निवारणः।

मिरो गकुत्तांतकः॥ किमिभैरवः॥ त्रीणिमांसानि घृतं गुडं च दधीनि शाकानि च पर्णवन्ति। समांसतो
यामधुरारसश्च कृमीन् जिघांसुः परिवर्जयेत्॥ त्रीणस्य ज्वरसंतापश्च युक्तस्य कृमिसंचयः। न सिध्य
तियदापुंसः कोपं याति सदा गतिः॥ ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमल्लिनाथविरचिते वैद्यकल्पतरौ कृमि
रोगनिदानोपचारकथनं नाम चतुर्दशमं कुसुमम्॥ ॥ आमं विदग्धं विष्टब्धं कफपित्तानिलैस्त्रिभि
ः। अजीर्णं केचिदिच्छन्ति चतुर्थं रसशेषतः॥ अजीर्णं पंचमं केचित् निर्देष्टुं दिनेन पाकि च। वदन्ति षष्ठं
चाजीर्णं प्राकृतं प्रति वासरं॥ अत्यमुपायानां विषमाग्रानाञ्च संधारणात्स प्रविपर्ययाच्च। कालेऽपि सामान्यं
द्युवापि भुक्तमन्नं न पाकं भजते नरस्य॥ देव्याभयकोधपरिप्लुते न लुब्धेन रुग्देन्यनिपीडितेन। प्र
द्वेषयुक्तेन च सेव्यमानमन्नं न पाकं भजते नरस्य॥ ग्लानिर्गौरवमाढोऽपि भ्रमो मासुतमूढता। विवर्ध
ति प्रवृत्तिर्वा सामान्या जीर्णलक्षणं॥ तत्रामे गुरुतो क्लेदः शोफो गंडाद्विकूडगः। उद्गारश्च यथा भुक्तम

विदग्धः प्रवर्तते॥ विष्ट्वो मूलमाध्याने विविधा हिंसा तवेदनाः॥ मलवाता प्रवृत्तिश्च संभो मोहो गपीडनम्॥ वि
दग्धे भ्रमविष्टमूर्च्छापित्तञ्च विविधा रुजः॥ उद्गारश्च सधूमास्रः स्वेदो दाहश्च जायते॥ रसमेषेण विष्टे पोह दया
गुद्धिगौरवम्॥ मूर्च्छाप्रलापो वमथूपसेकः सदन्ध्रमः॥ उपद्रवा भवन्त्येते मरणं वाप्यतीर्णतः॥ अजीर्णमामं वि
ष्ट्वं विदग्धं च यदीरितम्॥ विसूचालसकौतस्माद्भवेच्चापि विलंबिका॥ मूर्च्छाति सारो वमथुः पिपासा शूल
भ्रमोद्वेष्टनजं भदाहः॥ वैवर्ण्यकं पौहदये रुजश्च भवन्ति तस्यां शिरश्च भेदः॥ कुक्षिगन्धतेत्यर्थं प्रतामेत्य
रिकूजति निरुधो मरुतश्चैव कुक्ष्याभ्युपरिधावति॥ वातवच्चैर्निरोधश्च यस्यात्यर्थं भवेदपि॥ तस्यालसकमाचष्टे
तस्मै॥ द्वागैतु यस्यातु॥ यः स्याददन्तोष्टनखोत्पसंज्ञाच्छर्द्यर्दितो भ्रान्तरजातनेत्रः॥ त्वामस्वरः सर्वविमुक्तसंधिः
र्यायां नरोसौ पुनरागमाय॥ निद्रानाशो रतिः कंपो मूत्राद्यातो विसंज्ञता॥ अमी उपद्रवाद्यो रा विसूचां पंच दारुणा
ः॥ ॥ आमे विदग्धाद्वमनं विष्ट्वस्वेदनं हितम्॥ विदग्धे पिवमिः शस्त्रायथादोषमुपाचरेत्॥ आलिप्य

जठरं गठहिं गुसैंधव अषणैः॥ दिवा स्वापं प्रकुर्वीत सर्वाङ्गीर्णनिवृत्तये॥ विवंधे वमनं कार्यं पातवांस्तवर्णैः
दकम्॥ निवन्त्रिताम्बुना पिष्टये योजीर्णनिवृत्तये॥ विसूच्या मपि दातव्यो वमनेन निहृत्तम्॥ पिण्डिको
द्वेष्टनं कार्यं कौसुभारिष्टमर्दनं॥ कारयेद्दमनं सामे गोलोमी लवणोदकैः॥ उपायै विविधैः कान्तिं विसूची
यदि न बुजेत्॥ दाहपक्ष्मस्तदा कार्यं लघनं च समाचरेत्॥ स्वेतापराजितामूलं श्वेतावापि पुनर्णावा॥ का
ञ्जिकेनां जयेन्नेत्रे विसूचीतेन राम्यति॥ विसूच्यां वामकैडवैर्वमयेद्देवयेदपि॥ अंजुना न्मर्दना अपि वि
सूचीमेये शामयेत्॥ अंतर्न सहसा दद्यात् अजीर्णभेषजं निषक्॥ दोषादीन्पचेद्द्विर्गुणैश्च भस्मावृतः
॥ जातीफलस्य कल्केन तुरैरेमर्दनं हितम्॥ विसूचिकायां प्रवल्तापि पासा जायते यदि॥ पिष्टं पातेत दादेयं च
न्यनदे वपुष्वाकम्॥ न प्रदेयं क्वचिद्धारि मूर्च्छाति तद्भुंतिकारियत्॥ मातुलुंगस्य मूलत्वक्चूर्णं कारंजवीजक
म्॥ पिप्पली मरिचं गुंठी समभागेन मेतयेत्॥ मर्दयित्वा थवटिका कार्यं मरिचसंनिभाः॥ कुर्यान्नयनयोः

श्रीधुमञ्जनं हयलालया जयति प्रवलं शैलं विसूचीनेत्रजं बुद्धम॥ सुवामितं साधु विरेचितं वासुलं धितं वामनुजं
विदित्वा पेयादिभिर्दीपनपाचनीयैः सम्यक् क्षुधा तैः समुपक्रमेत्॥ इति विसूचिका चिकित्सा॥ ॥ अथाजीर्णवि
कित्सा॥ शुद्धरसं तथा गंधं विषं च समभागकम्। सर्वस्य समभागेन मरिचं मेलयेद्यथा॥ निदिग्धिका फलर
सैः मर्दयेन्मसृणं दृढं॥ त्रिसप्तकृत्व स्तेनैव भावयेद्दुर्मरद्वितम्॥ अस्या गुंजा त्रयं खादेत् शृंगवेरस्य वारिणा
॥ विसूचिकां हरत्पाशु सर्वा जीर्णविकारनुत्। अजीर्णकंठको नाम रसो यं शृङ्गं करोदितः॥ अजीर्णकंठकः॥ ॥ अ
थाग्निमांशचिकित्सा॥ शोधितं पारदं गंधं यवहारं च जीरकं। खर्जिद्वारं विषं कृत्वा विटुंगं मरिचं वरा॥ नागरं पं
चलवणं समभागं समाहरेत्। विषमुष्टि सर्वतुल्यं जंवीरास्तेन मर्दयेत्॥ मरिचस्य प्रमाणेन कर्तृवा वटिकाशु
भा। तामेकां वटिकां खादेत् प्रातः पश्चाज्जगद्गुडैः॥ दूरं करोति मद्याग्निं वायुमेव च यं यथा॥ अयं वैश्वानरो नाम र
सो मंदाग्निनाशनः॥ वैश्वानरः॥ एकभागं ताम्रचूर्णं शुद्धसूतं त्रिभागकम्। अस्तेन कारयेत्पिष्टिं नवनीत

निभां बुधः। पृथक् पिष्टि समंगंधं सैंधवं चूर्णय ततः॥ पिष्टि कोपरित चूर्ण द्विह्वानि वूर संक्षिपेत्। वारं वारं सं
 दत्वा स्थाप्य घर्मेदिनाष्टकम्॥ ततः प्रच्छाल्य पिष्टितां पिष्टुं शंभूतमभ्रकं। दत्वा भृंगरसैर्भावां त्रिवारं चाद्रक
 कडवैः॥ त्रिवारं चणक द्वारैः ततः सिद्धोरसो भवेत्। त्रिगुंजं भद्रयेन्नित्यं पथ्या कृष्णागुडैः समं॥ अयमसि
 कुठाराख्योरसो मन्दाग्नि दीपनः॥ अग्नि कुमारोरसः॥ ताम्र भस्मरसं कृष्णां चूर्णयेत् कज्जली पमाम्। शान्ता
 र्द्ध मधुना खादे नित्यं मंदाग्नि शान्तये॥ ताम्रेश्वरः॥ शुद्धस्पर्शस्य कर्षकं कर्षवत्ते स्यात्। अश्रकस्य कर्षं स्यात्
 पाच्यं शंख भस्मनः॥ विषसिंधुजगत्कोलाः प्रत्येकं शान संस्मिताः॥ एकत्र मर्दयेत् शुष्कं सर्वं कज्जल संनिभं॥ भुजं
 गवल्ली पर्णेन गुञ्जै कोवद्रि मान्यजित्। अरुचौ वद्रि सादेयं प्रयोक्तव्योरसोत्तमः॥ अयं शंभुरिति ह्यस्तौ व
 द्दिसं दीपनः परः॥ शंभुः॥ पारदस्य त्रयो भागास्तावन्नो गंधकस्य च। नागस्य भस्म नस्तद्वत् चत्वारो गग
 नस्य च॥ कटुत्रिकं त्रिभाभं स्यात् अष्टौ स्युः शंख भस्मनः। द्वौ द्वारौ सैंधवं हेमविडुं सौवर्चलं तथा॥ खर्परं

ग्रावभेदी च पृथक् भागं समाहरेत् । संचूर्ण्य शंगवेरस्य नीरेण परिभाचयेत् ॥ मातुलुंगस्य नीरेण समी मूलरसे
तदा ॥ ज्वाला मुखी रसेनापि चणक द्वारवारिणा ॥ प्रत्येकं भावनातिस्त्रोदात व्यागुरु युक्तितः ॥ शंगवेररसे
नैव ग्राह्या वल्लमिता वटी ॥ अग्निमाद्यं निहत्येषा वडवानल संज्ञिता । मन्दे ग्रावरुचौ गुल्मे जीर्णे जलोदरे
॥ विशखां ग्रहणी रोगे वातशिराजय ह्मणि । वैश्वानरेण विहिता वद्विदीपनकारणात् ॥ वडवानरः ॥ शु
द्धं रसं ताम्रभस्म गंधकं नागकेशरं । अमृतं रेणुकं वद्विस्तिट्टी कंजलं समम् ॥ सर्वतुल्यं गुडं दत्वा वटि
कां कोलसंज्ञितां । भक्षयेत् प्रातरुत्थाय वद्विमांशं प्रशान्तये ॥ नीलकंठोरसानाम ह्वयशूलनिवर्हणः ॥ नी
लकंठोरसः ॥ पिप्पली मरिचं गुंठी सैधवं जीरकं कटुयम् । अजमोदाष्टकं हिं गुरुचूर्णैश्च कज्जलोपमम् ॥ अर्श
हं भोजनस्यादौ भुञ्जीत स घृतोदनम् । मंदाग्नि वातगुल्गंच वात रोगानि हन्ति ततः ॥ हिं गुरुष्टकं ॥ ॥
इति श्रीमंगनाथसुत महर्षिनाथविरचिते वैद्यकल्पतरौ अङ्गीर्णविमूर्चिकाऽग्निमाद्यनिदानोपचार

कथनं नाम पंचदशं कुसुमं ॥ अथ रक्तपित्तोपचारः ॥ धर्मव्यायामशोकाश्च वायोरतिसेवितैः ॥ स्त्री ह्योक्षहार
 लवणैरसैः कटुभिरेव च ॥ पित्तं विदग्धं स्रग्गुणैर्विदहत्या शुशोणितम् ॥ ततः प्रवर्तते रक्तमूर्द्धं वाधो द्विधा त
 था ॥ शूदनं ग्रीतकामित्वकंठधूमायनं वमिः ॥ लोहगंधिश्च निःस्वासो भवत्यास्मिन् भविष्यति ॥ सांद्रं सपांडु
 सस्नेहं पिष्टिलं च कफान्वितम् ॥ श्यामारुणं सफेणं च तनुरुद्धं च वातिकम् ॥ रक्तपित्तं कषाया भंकृत्संगो मूत्र
 संनिभम् ॥ मेचकांगारधूमाभं मज्जनाभं च पैत्तिकम् ॥ संसृष्टलिंगं संसर्गी त्रिलिंगं सान्निपातिकम् ॥ उद्धृगं क
 फसंसृष्टमधोगं मारुतानुगं ॥ द्विमांसी कफवाताभ्यां उभाभ्यामनुवर्तते ॥ मांसप्रच्छालनाभं कृषितमिव यत्क
 र्दमाभो निभं वा मेदं पूयास्वकल्पं यद्वदिव यदि वा पक्कजमूपलाभं ॥ यच्च कृत्स्नं यच्च नीलं भृशमति कुणपं यत्र
 चोक्ता विकारास्तदुर्जं रक्तपित्तं सुरपतिधनुषाय चतुल्यं विभाति ॥ लोहितं छर्दयेद्यस्तु वदुःखो लोहितेन
 णः ॥ लोहितोद्गारदग्नीवम्रियते रक्तपैत्तिकः ॥ भावयेत्पिप्पली चूर्णं सप्तधा वृषवारिणा ॥ लिह्यात्तं मधुना

श्या. य्या

कर्षरक्तपित्तनिवृत्तये॥ खर्जूरमभयादाह्नाफला नौदुंदरसाचामधुना भक्षयेन्नित्यं रक्तपित्तप्रशा-
त्तये॥ धात्रीफलानि शुक्रानि घृतभृष्टानि पेषयेत्। जले नलेपयेत्तेन वस्त्रं ध्रुं पुनः पुनः। नाना शार-
निहत्या गुयथाऽपथ्यासि नांगदः॥ श्वेतलाह्वा भवं चूर्णं शानैकं मधुना लिहेत्। भोजनावसरे पूर्वै-
खर्जूरं घृतं भक्षितम्॥ भक्षयेद् रक्तपित्तस्य प्रकोपपरिशान्तये॥ अथ वा यावत्करसो माह्निकेन प्र-
योजितः॥ निहंतितत्त्वणाच्चित्रं नाशारक्तं सुदारुणम्॥ गोक्षीरं च घृतं काथः पंचमूलः सशर्कर-
ः पीतः पायु भवं रक्तं चित्रं सद्यो व्यपोहति॥ एला लवंग भृंगानां पलं सार्द्धं प्रकल्पयेत्। यष्टी खर्जू-
रमृद्धीका शितानां च पलं पलं। चूर्णितं कर्जूरलाभं तत्कर्षद्वौ देण भक्षयेत्। रक्तपित्तं ज्वरं हन्तिका-
सं स्वासं वमि श्रमम्। अस्त्रपित्तं पित्तशूलं मूत्रशोधमरोचकम्। पुमेहं स्वरभंगं च मूत्राद्यातं तथा-
स्मरीम्॥ एलादिचूर्णम्॥ फलत्रिकंतु वृत्कृष्णा प्रियंगु त्रुटि माह्निकम्। समभागं समादाय भक्ष-

येत्कषमात्रयारक्तपित्तं ज्वरं हृत्तिविष्टं भवं हि सादनम ॥ त्रिफलादिकः ॥ यथावत्प्रकुर्वीतरक्तपि
 त्तैर्विशोधनं ॥ साधितं पित्तं वेद्वारिजलजाम्बुजचन्दनैः ॥ ॥ उर्ध्वरक्ते विरेकः स्याद्वात्री सम्पाकमात्रे
 कैः ॥ सन्निहैरथवापयात् वृत्ताखण्डमात्रिकैः ॥ वोलवद्धरसं खादेतरक्तपित्तनिवृत्तये ॥ खण्डकू
 ष्माण्डकं चापिरक्तपित्ती सुभक्षयेत् ॥ शितावरारुणैः सेकः प्रशस्तो रक्तपित्तिनाम ॥ शालयश्चेक्षुमु
 द्गाद्यायांगताः पक्षिणोहिताः ॥ शालिषष्टिकनीवारचणकमुद्गससूरिकाः ॥ पटोलनिम्बवेताग्रतंडु
 लीयादयोहिताः ॥ ॥ अथप्रदरचिकित्सा ॥ शर्करामधुसंयुक्तं गोक्षीरं कथितं पित्ते ॥ यथावद्भि
 त्तवेदं रक्तप्रवाहस्य प्रशान्तये ॥ तण्डुलोदकसंपिष्टा तण्डुलीयकमूलिका ॥ शितामधुयुता पीतार
 क्तआवंनिहन्ति सा ॥ पटोलिकाशिफापिष्टा गोक्षीरेण जलेन वा ॥ शर्करामधुसंयुक्ता पीतारक्तप्रवा
 हनुत ॥ ॥ पारदं टंकनं गंधं पृथक् तुल्यं समाहरेत् ॥ शृङ्गवानलिकंदं वेदभागं विमर्दयेत् ॥ लिंगिनी

रसेन तत्सर्वं दिवसत्रितयं बुधः॥ मधुना भावितं पश्चात्खादेत् वस्त्रचतुष्टयम्। कर्षेत् शितापलं ह्रीरम
नुपानं पिवेदनु॥ प्रदरं यो निगूलं चरन्ताती सारमुल्बनं रक्तमेहं मूत्रकृच्छ्रं त्रिदिनान्नाशयेद्भुवम्॥
गुह्यरोगारिः॥ शितावरो रुणैः सेकः प्रशस्तो रक्तपित्तिनां। शालयश्चैतन्मुद्राद्याः जंगलाः पक्षिणि
हिताः॥ ॥ इति श्रीमंगनाथसुतमहर्षिनाथविरचिते वैद्यकल्पतरौ रक्तपित्तप्रदरनिदानोपवा
रकथनं षोडशं कुसुमम्॥ ॥ अथ प्रमेहचिकित्सा॥ आस्यमुखं स्वप्नसुषंदधीनिग्रामोदकानूपर
साः पर्यासाः नवान्नपानं गुडवैकृतं च मेघेहहेतुः कफकृच्छ्रसर्वम्॥ साध्याः कफोत्पादनापि तृजाः षड्ज
प्पाः असाध्याः पवनचतुष्काः समकृयत्वा द्विषमक्रियत्वा नमहाक्रियत्वा च यथाक्रमेण॥ दन्तादीनां म
लादुत्पन्नं प्रागुपपाणिपादयोः॥ दाहश्चिकनतादेहेतुः स्याद्वा संचक्रयते॥ सामान्ये लक्षणं तेषां प्रभू
तावित्तमूत्रता॥ दोषंदूषा विज्ञेयेण तत्संयोगविशेषतः॥ मूत्रवर्णविभेदे न भेदो मेहेषु कल्पते॥ अ

अहं वदु श्रितं श्रितं निर्गंधमुदकोपमम् ॥ मेहेत्पुदकमेहेन किंचिदाविलपिच्छितम् ॥ इच्छोरसमिवात्पर्यम
 धुरं चेन्नुमेहतः ॥ सांडी भवेत्पर्युषितं सांडमेहेन मेहति ॥ सुरामेही सुरातुल्यमुपर्युक्तमधोवनम् ॥ संह
 द्योरोमापिष्टेन पिष्टवद्धलंसितम् ॥ शुक्राभं शुक्रमिश्रं वा शुक्रहीर्मप्रेहति ॥ मूत्रेण सिकतामेही सिक
 तारूपिणो मलान् ॥ श्रितमेही सुवदुशो मधुरं भृशं श्रितलम् ॥ शनैः शनैर्मेही मन्दं मन्दं प्रमेहति ॥ लालातं
 तूपमं मूत्रं लालामेहेन पिच्छितम् ॥ गंधवर्षरसस्पर्शैः क्षारेण क्षीरतोयवत् ॥ नीलमेहेन नीलाभं कालमे
 ही मखीनिभं ॥ हारिद्रमेही कटुकं हरिद्रासंनिभं दहति ॥ विस्त्रं मांजिष्टमेहेन मंजिष्टात्सलिलोपमं ॥ वि
 स्त्रमुत्संसलवनं रक्ताभं रक्तमेहतः ॥ वसामेही वसामिश्रं वसाभं मूत्रयेन्मुहुः ॥ मज्जाभं मज्जामिश्रं वा
 मज्जामेही मुहुर्मुहुः ॥ कषायं मधुरं रूतं क्षौद्रमेहं वदेद्दुधः ॥ हस्ती मज्जाद्वज्रं मूत्रवेगविवर्जितम् ॥
 सलसी कं विवद्धं वहस्तिमेही प्रमेहति ॥ अविषाको रुचिस्थूर्दिनिद्राकासः सपीनसः ॥ उपद्रवाः प्रजा

यत्ते मेहानां कफजन्मनाम् ॥ वस्तिमेहनयोस्तोदो मुष्कावरणं ज्वरः ॥ दाहत्तस्मात्क्रमे मूर्च्छा विड्वेदः पित्तजन्मज्जा ॥ वा
तजानामुदावर्त्तकं पट्टुहलोलताः ॥ शूलमुन्निद्रता शोषः कासस्वासाश्च जाम्यते ॥ यथोक्तोपद्रवा विष्टमतिप्र
श्रुतमेव च ॥ पिडकापीडितं गाढं प्रमेहो हन्ति मानवं ॥ सर्वमेव प्रमेहास्तु कालेनाप्रतिकारिणः ॥ मधुमेहत्वमा
यांति तदा साध्या भवन्ति हि ॥ प्रमेहिणो यद्गामूत्रमना विलसपिच्छितं विशदंति तत्तु कदु कंतदारोग्यं प्रयच्छ
ते ॥ ॥ वृषामाककोद्वोदालगोधूमवर्णकाठकी ॥ कुलत्थाश्च हिताश्च हिता भोज्ये पुशणामेहिनां तिक्त
शक्कादिजंगलाहरिणां दुजाः ॥ यवान्न विकृतिर्मुद्गाशस्यन्ते शालिषष्टिकाः ॥ सौवीरकं मुरासुस्तैलं ह्रीरंगु
डंतथा ॥ अम्ले नुरसपिष्टान्नानूपमां सानिवर्जयेत् ॥ मेहिनं वलिनं पूर्वे रैचयेद्दामयेद्दृढमाज्जाते कफहा
येपश्चात्तत्र द्योगान्प्रकल्पयेत् ॥ यवार्तिकामृतापय्यामृणालैः साधितं पयः ॥ पीतं श्लेष्म भवान्मेहान्ना
शयेत्सप्तभिर्दिनैः ॥ हरीतकी हरिदेहे विडुंगं नागरं समम् ॥ एषां कषायः श्लेष्मोत्थान्प्रमेहान्जयति ध्रु

वस॥ भस्मसूतं ऐं मे भस्मशिलातापं शिलाजतु। कांतं वरात्रिकदुकं कपित्थं वदरीफलम्॥ समभागं
 मादाय भावयेन्मार्कवडवैः॥ एकविंशतिवारं ततश्चुष्कं ह्रीं देवाभक्षयेत्॥ चतुर्मण्डहरेमेहान्मेघवद्धोर्मे
 त्तमः॥ षड्गंधाका निवीजानि महानिश्चस्येषयेत्॥ शालित एतुलतोयेन युंज्या निष्कद्वयं घृतं॥ अनुपा
 नं पिवेन्नित्यं सर्वमेहानुपतये॥ कातनागाभ्रसूतानां भस्मनि समभागतः॥ मेलयेन्मर्दयेत्तत्र ह्मरसेन
 नदिवसं भिषक्॥ वासरं बालुकायं त्रेवस्त्रेव ध्वाविपाचयेत्॥ उद्धृत्य चूर्णयेत्तत्र द्रव्यानीमानि मेलयेत्॥
 मंदूरं माह्निकं ताप्यं वै कातं च शिलाजतु तृप्त्यं कंच समं सर्वं पूर्वचूर्णं समं कुरु॥ अंबुदं वंदनं दार्दीनारिके
 लस्य मूलकं कपित्थं रात्रिपुत्रागैः सर्वतुल्यं विचूर्णयेत्॥ सर्वं ज्वीरनीरेण मर्दयेन्मसृणं दिनम्॥ माषद्व
 यमितां कुर्याद्वटिकां मेहशान्तये॥ वेदविद्यावटी नाम्ना भक्षणादिह्युमेहजित्॥ माह्निकेनामृतासत्वं
 ह्रीं द्वादशमलकीरसं॥ अंकोलवीजं दावावाचानुपानं पिवेदनु॥ वेदविद्यावटी॥ पंचवक्त्रं रसं खादे

तुल्यं सांद्र प्रमेहके। नागस्य भस्मसुसूतं निरुत्यं वंग भस्मवा ॥ अंको ह्यस्य च वीजा निदग्धं हरिणशं
गकं। कार्पासवीजमज्जाचसमंतकेण पेषयेत् ॥ वासरं वटिकां खादेत् साषट्कं यमितां सदा ॥ दाह्य विभीतम
भयापाठाकं। यं पिवेदनु। सुरातुल्यं सुरा मेहं प्रशमयति निश्चितम् ॥ अथ वा गंधकं कर्षं गुडे नाक्ष प्रमेह
जित् ॥ रजतस्य नागानां सूताय स सुरवर्त्मनां। वंगमुडारताम्रानां भस्मणि मधु टंकनम् ॥ घृतं पृथक् स
मांसा निमर्दयेत् प्रहरद्वयं। चांडालीराक्षसी पुष्परसैरथ निरुंधयेत् ॥ मूषायां भूधरे पक्वं दिना त्रेतद्विचू
र्णयेत्। द्विमाषं मधुना लिह्या निष्काट्टं टंकनं पिवेत् ॥ तत्र केण मेहवृंदाति विलयं यांति वेगतः। प्रमेह
नाशनं सत्यं प्रमेह गजके शरी ॥ प्रमेह गजकेरी शुक्ल मेहे ॥ भस्मसूतं वंग भस्म मधुना मर्दयेत् समं।
लिह्या द्रव्यं सदा सीत प्रमेहस्य निवृत्तये ॥ ह्रीरेण पिष्टं गुंजायामूलं पानेष योजयेत् ॥ वंगश्वरः ॥ तुल्या
नि वंगसूताभ्र भस्मानि परिकल्पयेत् ॥ सर्वतुल्यं महा निवटी जचूर्णं विमिश्रयेत् ॥ लिह्या तद्दोडेण माषे

कंलालामेहप्रशान्तये॥ शृणुअयंनिशाचूर्णमधुनाभक्षयेत्तु। विद्यावंगेश्वरोनामदुश्चिकित्स्यप्र
 मेहनुत्त॥ विद्यावागेश्वरः॥ असभश्माश्रकंलोहंवंगतुल्यंविमर्दयेत्। सर्वतुल्यंमहानिंबवीजंतत्र
 विनिहितेत्॥ माहिकेनचतुर्यमंमाषैकंतेनभक्षयेत्। अस्यानुपानंमलजूपलंपक्वंविचूर्णयेत्॥
 मधुनाकर्षमात्रंतत्तभक्षितंस्यात्सुषावहम्। तारकेश्वरसोनाममूत्रमेहनिर्कृतनः॥ मूत्रमेहनिर्क
 तनःतारकेश्वरः॥ जातीफलंजयापष्टीकासीसंसूतभक्षमकम्। एताधात्रीसिताह्वद्रादादिमंवाप्त
 वेतसम्॥ शताह्वद्रादिचंद्रंसममेकत्रचूर्णयेत्। दिवसंलांगलीद्रावैःमेषदुग्धीरसैर्दिनम्॥ ना
 गवल्लीरसैर्द्यस्वभावयेन्मर्दयेन्मुहुः। कोलप्रमाणंवरि कांखादेचंद्रप्रभांसदा॥ पटोलनिवासलक
 कषायंमधुनापिबेत्। साध्यासाध्याप्रमेहघ्नीपुष्पायुर्वलवद्धिनी॥ चंद्रप्रभा॥ हारिद्रमेहेपिवटी
 योज्याचंद्रप्रभायवा॥ मृगमालावटीदेयाकषायमनुपाययेत्॥ सयथा॥ उदीचाधातकीलोद्वं

दनेः साधितं जलं सन्नौदमुभयत्रापि बानुपानं सुखावहं॥ विष्ठीमूलं तालमूलीकृत्वा चूर्णी शितायुसः।
कर्षैकं मधुना खादेत् रक्तमेहप्रशान्तये॥ महानिंबस्य बीजानि पेषयेत्तंडुलां भसा। सघृतं पययेच्चानु
सर्वप्रमेहशान्तिकृत्॥ रसभस्ममृतं वंगं समभ्रं विधारसात्। त्वग्बज्यं तसुनं योज्यं सर्वतुल्यं विम
र्दयेत्॥ कोत्नाभां वटिकां खादेत् रक्तमेहनिवृत्तये। अयमेव विधिः कार्यो मज्जा मेहे सुदारुणे॥ इयं व
टी समाख्यातानां मेहकुलंतका॥ मेहकुलान्तका॥ शुद्धस्य रसराजस्य भस्म वंगस्य भस्म च। अर्जु
नस्य त्वचः सर्वं समं शात्मलिजैः रसैः॥ मर्दयेद्वासरं दध्मे कुर्यान्माषमितां वटीम्। भक्षयेदनु सन्नौदं पि
बेत् शात्मलिजं रसं॥ अप वेदविद्येयं मधुमेहनिवृत्तमीम्॥ अथ सर्वप्रमेहानां समुदायेन चिकित्सा
निरूप्यते॥ सूतायो वंगभस्मानि कर्पूरं गोक्षुरं त्रुटिः॥ शिलाज्जातीफलं धात्रीभृंगवप्रावृषायणी॥
चूर्णयित्वा समं सर्वं कषायाभ्यां विभावयेत्। गुडूची शात्मलीजाभ्यां सप्तवारं क्रमाद्विषका॥ माषद्वया

मितांखादेत्तमधुनावटिकांशुभां। एषासर्वप्रमेहघ्नीपुष्टिकातिविवद्धिनी॥ इयंचन्द्रकलाना
सर्वमेहनिवृत्तनी॥ चन्द्रकलासर्वमेहे॥ चंद्रप्रभांवृंदद्वीग्रथिककरिपिपली। गोलोमीर
जनीवद्धिश्चविकातिविषावरा॥ लवणत्रितयैहारीकृमिशत्रुकुचयं। भूनिंवसरदारुश्च
धनिकाधातुमान्त्रिकं॥ एतानिष्टं कमात्राणि प्रत्येकं कारयेद्बुधः॥ त्वक्त्रिवृत्तचकंदनीचुरिस्तु
गान्धसम्पिताः॥ अन्तद्वयंमृतंलोहंशर्करापलसम्पिता। द्विपलाद्विपलं ग्राह्यं गुग्गुलीशिलाल
तौ॥ एकत्रकुटितैरेभिर्भवेच्चंद्रप्रभावटी। प्रमेहान्विशतिविधान्मूत्रकुचुंतथास्मरीम्॥ मूत्राद्या
तंकटीशूलंपांडुरोगंदूरीमकं। अर्घुदंमेहनं ग्रंथिविविधानाहकामलाः॥ उदरंवांचवृद्धिचका
संस्थासंभगंदरम्। अंडवृद्धितथाशूलंपांडुरोगंहलीमकं॥ मुखरोगंदंतरोगंनेत्ररोगंविषाणता
म्। मंदाग्निंमरुचिंरुद्धिंस्त्रीणांमार्तवजांरुजां॥ तथाशुक्रगता नदीषान्वायुं पित्तं कफं तथा। हन्या

६८

सर्वीशदानेषागजेन्द्रमृगराडिव॥ रसायनी वृषातमावल्या चंद्रप्रभावटी॥ चंद्रप्रभावटी॥ प्रमेह
जानांप्राक्कार्यापिष्टकानांमसृक्श्रुतिः॥ ॥ अथमुत्रकृच्छुनिदानचिकित्सा॥ व्यायामतीक्ष्णोषधरू
द्रमद्यप्रसगानित्यदुतपृष्ठयानात्। आनूपमस्याध्यशनादजीर्णस्पृमूत्रकृच्छ्राणिनृणांतथाष्टौ॥ ती
वार्तिकृद्वंछणवस्तिमैदुश्चलंमुहुमूत्रयतीहवातात्॥ ॥ वातिकेस्नेहनंस्वेदंकारयेन्मूत्रकृच्छुके॥ ॥
भस्मसूतंताम्रतुल्यंतुल्यंसर्वविमर्दयेत्। शतावरीरसेर्धसंतगोतं प्रहरंपचेत्॥ तैलेसर्षपजेतस्मात्
समुद्धृत्यविचूर्णयेत्। लिह्यात् द्विवह्नंमधुनामूत्रकृच्छुनिवृत्तये॥ पिण्णकंतुलसीविल्वमूलंकर्षेतु
षांवुना॥ अनुपानंशुषायाशुमूत्रकृच्छुगदिभवेत्॥ मूत्रकृच्छ्रांतकः॥ ॥ पीतंसरक्तंसरुजंसदाहंकृच्छु
मुहुर्मूत्रयतीहपित्तात्॥ ॥ लोकनार्थरसंस्वादेरपि तान्मूत्रकृच्छुप्रणातये॥ ॥ वस्त्रेःसलिंगस्यागुरु
त्वश्रीफौमूत्रंसपिचुंकफमूत्रकृच्छु॥ ॥ वैकान्तंकनकंसूतंमारितंमर्दयेत्समं। चंडालीरान्नसीनीरि

द्विजामंगोलकीकृतं॥ शोषयित्वा करीषाग्नौ चतुर्यमंपचेत्ततः॥ मूत्रकृच्छ्रप्रशान्त्यर्थमाषैकं मधुना लिहेत्॥
वैकान्तवद्धः॥ ॥ अथास्मरीचिकित्सा॥ शुद्धसूतंसमंतुत्थं सूतद्विगुणगंधकं॥ मर्दयेद्दृषनीरेण शितशोफ
रुगरसैः॥ त्रिदिनं त्रिदिनं घर्मे शुष्कमृत्संपुटेदिनं॥ स्वेदयेद्दोलिकायंत्रे मधुना चूर्णितं लिहेत्॥ अयंपाषा
णभिन्नामरसोऽस्मरि कुलात्तकः॥ अनुपानं कुलत्थानां काथोवातास्मरीप्रणुत्॥ पाषाणभेदोरसः॥ पारदा
द्विगुणगंधं शितपौनर्णवैड्वैः॥ मर्दयित्वादिनं रुक्षापवेद्यंत्रे यभूधरे॥ पाषाणभेदंतत्तुल्यं चूर्णयित्वा
विमिश्रयेत्॥ एकत्र सर्वसंमर्द्यद्विवह्नं मधुना लिहेत्॥ गोक्षुरांबुदजं काथमनुपाणं प्रशस्यते॥ पाषाणव
ज्रः॥ मृद्दीकारजनीदन्त्रीशिलाजतु शिवा विषां वद्विपाषाणभिस्तुल्यं माषं श्लेष्मास्मरीप्रणुत्॥ ॥ इति
श्रीमंगनाथसुतमह्विनाथविरचिते वैद्यकल्पतरौ प्रमेहमूत्रकृच्छ्रास्मरीनिदानोपचारकनंनाम सप्त
दशंकुसुमम्॥ ॥ अथरोगराजचिकित्सा॥ वेगरोधाह्नयाच्चैव साहसाद्विषमाशानात्॥ त्रिदोषकोपनेन

ह्मागदोहेतुवतुष्टयात्॥ कफप्रधानेर्दोषैस्तु रुद्धे पुरसवर्त्मसु। अतिवावायिनेवापि द्वीणेरितस्य न
तः॥ द्वीयन्नेधातवः सर्वततः सुष्यतिमानवः॥ भक्तद्वेषोज्वरः स्वासः कासः शोणितदर्शनम्। स्वरभेद
श्च जायेत षडूपेण जयन्मणि॥ अंशपाश्वीभिर्तापश्च संतापः करपादिकः। ज्वरः सर्वगिगश्चेतिलह्मणं राज
यन्मणिः॥ काशतीसारपाश्वीर्हि स्वरभेदारुचिज्वरैः। तृभिर्वापीदितं लिङैः कासस्वासासृगामयैः॥ जह्या
द्योषादितं जंतुमिच्छन्सुविपुलंगदः॥ शृक्काहमन्नेष्टारमूर्द्ध स्वासनिपीडनम्। कृक्कुणवदुमेहंतं य
ह्माहतीहमानवम्॥ स्वरभेदोऽनिला कूलं संकोचश्चांशपाश्वयोः॥ ॥ पादं कनकं वज्रं तारं ताम्रं मयोमृ
तं माह्निकं मौक्तिकं शंखं समं सर्वं विभावयेत्॥ सप्ताहं चित्रकरसेस्ततः शुष्कं विवृण्वयेत्। वराटान्पूरयेत्तं
नतन्मुखं मुद्रयेदधरविद्वीरेण पिष्टेन टंकनेन ततः परम्। निरुंध्य मृत्तिकाभांडे पुटे कुंभमिते पचे
त्॥ स्वांगशीतं समुद्रतप्तं सप्तवारं विभावयेत्। निर्गुडी स्वरसेनैव तद्वदार्द्रकवारिणा॥ त्रिसप्तकृत्वोहैदेन

तत्र शृङ्गं विचूणयेत्। कुमारी वदुकं शंभुं वैद्यं कुलदेवतां॥ पूजयित्वा रसश्रेष्ठं खादेद्भुं जाचतुष्टयम्। ह्रीं देण क
ह्लादशकैर्मरिचैः सर्पिषा यवा॥ पोटली रत्नगर्भेयं नृयनृयकरः परम्। रोगाष्टके ज्वरो देयः सर्वव्याधिनि कृतनः
॥ रत्नगर्भः॥ भस्मसूतं मृतं सर्पेण शानं शानं प्रकल्पयेत्। गंधकं मौक्तिकं शंखं पृथक् शानद्वयं तथा॥ पादांशं टंकं
कनंदत्वा वद्विक्के वमयेत्। प्रहरं गोमूत्रं कृत्वा मृद्वस्त्रैर्वेष्टयेदथ॥ शोषयित्वा चतुर्धामयचेत्तत्र णजे पचेत्।
स्वांगश्रीतं समुद्धृत्य पिप्पल्यामधुना पिवा॥ सघृतैर्मरिचैर्दद्यात्तत्र युग्मं नृयार्तिजित्। मृगांको यं रसः श्रेष्ठः नृय
शेगे प्रशस्यते॥ मृगांको नाम रसः॥ ॥ ज्वरो दाहो तिसारश्च पित्तादृक्तस्त्वग्गमः॥ ॥ षण्मासप्रमिते स्वर्षे विदुते ११
तत्र निःक्षिपेत्। कर्षरसकसत्त्वस्य श्रीतं नृचूणयेद्दृढम्॥ षट् शानं शोषितं शंखं चतुःशानं च तालकम्। तुरु
त्यं कंकगुनी वीजं मंको ह्रंतालतुल्यकं॥ विदुमं मौक्तिकं योत्तं प्रत्येकं वसुशाणकम्। टंकं णस्याष्टशानास्युः द्वै
शाणौ लोहभस्मनः॥ शानत्रयं शिता योज्य सर्वं खल्वे विमर्दयेत्। एवं पुठाष्टकं देयं मेकं देयं तु षाग्निना। पु
थुकि काम्ने नदिवसं दिनं जंवीरजे द्वैः। रुक्मा लघुपुटं देयं जंवीराम्ने नमर्दयेत्॥ ११

नर्णवीरनीरेणमर्दयित्वावनोपलैः॥महङ्गजपुटंदेयंस्वांगनीतंविचूर्णयेत्।तदहं गंधकंदद्याहं धाहं मरिचं
कुरु॥सर्वमैकीकृतंचूर्णं त्रिमाषं मधुना लिहेत्।पथ्या वीप्रतियामे स्यात् अभुक्ते विषवद्भवेत्॥अयं वज्रे श्वरी
नाम नृपपर्वतभेदनः॥वज्रे श्वरः॥॥शिरसःपरिपूर्णत्वमभक्तच्छंद एव च।कासः कंठस्य च ध्रुवं सो विज्ञेयः
कफकोपठः॥॥रसभक्ष्मचतुर्निष्कं निःकं कनकभक्ष्मनः।गंधकं माह्निकंतुल्यं तालकं खर्परं शिला॥ए
तानि सूततुल्यानितुल्यं स्वर्णं नटं कनमरविचूर्णीरेणदिवसं जयन्तीवारिणादिनम्॥दिवसं भृंगनीरेण वासा
नीरेण वासरम्।लांगल्या च चतुर्यामंतद्वन्मुनिदलद्वैः॥वह्निना पाठयाद्यसंमर्दयेत् शोषयेद्य।गुंजाद्व
यमितं खादेत् पिप्पल्या मधुना हरेत्॥महापुटं रोगराजं रसः कनकसुंदरः॥कनकसुंदरः॥सुवर्णताम्रयै
भक्ष्मपृथक् भागसमाहरेत्।रसभक्ष्मत्रिभागः स्यात्त्रिभागं शुद्धगंधकं म॥तद्वन्मनः शिलातालमेकीकृत्य
विमर्दयेत्।पंचगुल्मान् पीतवर्णं चण्डांस्तेन पूरयेत्॥मेषीदुग्धविमिश्रेण मर्दयेत् कणैः नतत्।रुक्षाता

नृत्तिकाभांडेपुटेद्वजपुटेनच॥ स्वांगक्रीतंविमर्द्यायवह्नयुग्मंरसोत्तमम्। पिपल्यामधुनादद्यात्मरिचैःसां
पिषायवा॥ नाम्ना राजमृगांकोयंसर्वहृयनिवारणः॥ अक्षीनश्चेत्तन्नातस्यपंचकर्मणिकारयेत्॥ रक्षयित्व
वलंतस्यवल्लमूलंहिजीवितम्। दशमूलीपयःपानंश्वासोदेकेतिदारुणे॥ महालाक्षादिकंतैलंदाहेदाहे
हितेतराम्। वातश्लेष्मातरेकासेप्रचुरेदशमूलजम्॥ भागीशं प्रवापेनकषायंसेवयेन्निशि॥ यस्यस्यस्य
चुरतारोगस्यपरिदृश्यते॥ तस्यतस्यप्रतीकारंकुर्यान्नागाग्निभावना॥ मद्यानिजांगलंपक्षिमृगमांसंवि
द्यताम्। मुह्ययष्टिकगोधूमयवशाल्यादयोहिताः॥ संहृपेणहृयव्याधिप्रतिकारोऽवदर्शितः॥ ग्रंथवि ११
स्तरभीतेनमह्विनाथेनसूरिणा॥ ॥ इतिश्रीमिंगनाथसुतमह्विनाथविरचितेवैद्यकल्पतरौराजरोग
निदानोपचारकथनंनामअष्टदशंकुसुमम्॥ ॥ अथकाशचिकित्सा॥ धूमोपघाताद्वजसस्तथैवव्याय
मरुत्तान्ननिषेवनाच्च॥ विमाग्गित्वादपिभोजनस्यवेगावरोधाल्लवधोस्तथैव॥ प्राणोद्युदानादुद्धतः

प्रदुष्टः संभिन्नकां स्य सचनतुल्यघोषः । निरेति वक्त्रात्सहसासदोषो मनीषिभिः कास इति प्रदिष्टः ॥ पंचकं
शाः स्मृता वातपित्तकफक्षतक्षयेः । क्षयायोपेक्षिताः सर्वे वलिनः स्युर्यद्योत्तरम् ॥ पूर्व रूपं भवेत्तेषां शुकः पू
र्णगत्वा स्यता । कंठे कण्ठश्च भोज्यानां मवरोधश्च जायते ॥ क्षतशोषमूर्द्धादरपाश्च शूलान्नामाननः क्षीनव
रस्वरौजाः प्रसक्तवेगश्च समीरणेन । भिन्नस्वरः कासति शुकमेव ॥ ॥ वास्तूको वयसीशाकं मूलकं मुनि
षर्किकम् । स्नेहास्तेलादयो भक्ष्याः क्षीरेक्षुरसगोडिकाः ॥ दध्मारनाला मूलफलं प्रसन्नापानमेव च ।
शस्यते वातकासेषु स्वाद्वल्लवणानि च ॥ शुद्धरसंतथा गंधं द्विगुणं मर्दयेद्दिनम् । भृंगादिकर्ण
वातारिका च माचाद्वैः पृथक् ॥ सूतगंधकयोः पादं ताम्रं लिप्त्वा पचेच्छनैः ॥ मृद्वग्निना रुणं यावद्
वेत्तावत्प्रचालयेत् ॥ कदलीपत्रकृत्यं यत्कुर्यात्तद्दोलवद्भवत् । तस्य शीतस्य पादांशं विषं नित्वा विमर्द
येत् ॥ भक्षयेत्तन्नाथुनानावल्लं वातकाशनिवृत्तये ॥ अनुशोफलिका मूलं चूर्णं शानद्वयं लिहेत् । पि

वेदभृंगनीरेणवातकाशनिवृत्तये ॥ रुडपर्वटिका नाम वातकासनिवृत्तिनी ॥ रुडपर्वटी ॥ शु
 द्वस्परसराजस्य भागंतद्वच्चगंधकं । तासं भागत्रयं योज्यं मृताभ्रं वेदभागकम् ॥ शुद्धं विषं सूततु
 ल्यं मरिचदशभागकम् । भूतां कुशं विषसमं सर्वजं वीरवारिण ॥ मर्दयेत्प्रहरं स्नेहान्ततः शुष्कं वि
 चूर्णयेत् । विभीतकं सौत्वक् चूर्णेन माषं दौडेण दापयेत् ॥ अयं भूतां कुशो नाम वातकाशगजं कुशः ॥
 ॥ उरोविदाहज्वरवक्त्रशोषैरभ्यर्हितस्त्रिस्तम्बमुखसूषार्तः । पित्तेन पैतानि वमेत्कंदूनि कासेत्सपाण्डुः परिद
 ह्यमानः ॥ मृतमभ्रं मृतताम्रं मृतं तीक्ष्णं विमर्दयेत् । मुनिना वेतसास्त्रेन कासमर्दं मधुना दिनम् ॥ भक्षयेत् १३
 मधुकृष्णभ्यां द्विमाषं पित्तकासजित् । त्रिनेत्रदतिनामायं पित्तकासनिवृत्तनः ॥ लोके श्वरो पिदातवाः
 कासस्त्रासाग्निमांद्यजित् ॥ त्रिनेत्रः ॥ ॥ प्रतिपामानेन मुखेन सीदन् शिरो रुजार्तः कफपूर्णदेहः । अभक्त्वा
 गौस्वसादकंडूः कासेद्भृशं सांडकफः कफेन ॥ ॥ निदिग्धिका कषाये पिपत्वा मधुना सह । पंचवक्त्रोर

वेदभृंगनीरेणवातकाशनिवृत्तये ॥ रुडपर्वटिका नाम वातकासनिवृत्तिनी ॥ रुडपर्वटी ॥ शु
 द्धस्पर्शराजस्य भागंतद्वच्चगंधकं । तासं भागत्रयं योज्यं मृताभ्रं वेदभागकम् ॥ शुद्धं विषं सूततु
 ल्यं मरिचदशभागकम् । भूतां कुशं विषसमं सर्वजं वीरवारिण ॥ मर्दयेत्प्रहरं स्नेहान्ततः शुष्कं वि
 चूर्णयेत् । विभीतकं सौत्वकचूर्णेन माषं दौडेण दापयेत् ॥ अयं भूतां कुशो नाम वातकाशगजं कुशः ॥
 ॥ उरो विदाहज्वरवक्त्रशोषैरभ्यर्हितस्त्रिस्तम्बमुखसूषार्तः । पित्तेन पैतानि वमेत्कंदूनि कासेत्सपाण्डुः परिद
 ह्यमानः ॥ मृतमभ्रं मृतताम्रं मृतं तीक्ष्णं विमर्दयेत् । मुनिना वेतसास्त्रेण कासमर्दं मधुना दिनम् ॥ भक्षयेत् १३
 मधुकृष्णभां द्विमाषं पित्तकासजित् । त्रिनेत्रदतिनामायं पित्तकासनिवृत्तनः ॥ लोके श्वरो पिदातवाः
 कासस्त्रासाग्निमांश्च जित् ॥ त्रिनेत्रः ॥ ॥ प्रतिपामानेन मुखेन सीदन् शिरो रुजार्तः कफपूर्णदेहः । अभक्त्वा
 गौस्वसादकंडूः कासेद्भृशं सांडकफः कफेन ॥ निदिग्धिका कषाये पिपत्वा मधुना सह । पंचवक्त्रैर

सोदेयः श्लेष्मकाशानुवर्तये ॥ पारदंगंधकंकुस्माश्चिवाः क्षंवासकंतया मधुकंकमवृधैतत् चूर्णयेत्कज्जलोपमम्
॥ त्रिसप्तकृत्वोवच्चूलकायेनपरिभावयेत् शुकंतन्मधुनानिष्कंभनयेत् श्लेष्मकाशजित् ॥ पंचवक्त्ररसः ॥ ॥ अति
व्यवायभाशक्षं युद्धाश्वगजविग्रहैः ॥ रूक्षस्योरक्षतं वायुर्गृहीत्वाकासमावहेत् ॥ सपूर्वकाशते शुकंततः श्री
वेत्स शोणितम् ॥ कंठेनरूक्षतात्यर्थं ॥ विरूक्षतैर्वचोरसा ॥ शूचीभिरिवतीक्ष्णाभिस्तुद्यमानेनशूलिना ॥ दुः
खस्यत्रैनिशूलेनभेदपीडाभितापिना ॥ पर्वभेदज्वरस्वासतृष्णावैश्वर्यपीडितः ॥ पारावतइवाकूज्ज्वरकाशवेगा
नक्षतोद्भवान् ॥ ॥ तारंसूताश्चतुर्थीशंतालकंचमनःशिलासूताश्चतुर्गुणंदेयं मर्दयेत्प्रहरद्वयम् ॥ वृषद्यो
ढकनीराभ्यांततस्तत्प्रहरद्वयम् ॥ संखेद्यशिकतायत्रेस्वांगरीतंविचूर्णयेत् ॥ खादेद्गुंजाद्वयंकाशीवक्ष्मार्ज
नुपान्ततः ॥ तद्यथा ॥ त्रिफलाडाडिमचूषचूर्णं सर्वसमंगुडम् ॥ द्विह्यतद्गृह्येत्कर्षं सर्वकाशानिवृत्तये ॥ तारे
स्वरोरसोनामक्षतकाशानिकृत्तनः ॥ तारेश्वरः ॥ ॥ विषमासात्स्यभोज्यानिव्यवायाद्देगनिग्रहात् ॥ घृनिनां

शोचतां नृणां व्यापने गौत्रयो मत्नाः ॥ कुपिता ह्ययं कासं कुर्युर्देह ह्ययं प्रदम् ॥ सगात्रमूलज्वरदाहमोहप्राणं
 एन्यं चोपलभेत कासी ॥ ॥ शुद्धं रसं द्विधा गंधं कुर्यात्कज्जलिकातयोः ॥ तीक्ष्णस्य चूर्णं तिक्तुल्यां योजयित्वा
 विमर्दयेत् ॥ द्विधा मेकन्य कानीरैः स्ततस्तद्गोलकीकृतम् ॥ कृत्वा ताम्रमये पात्रे तैले नैरुं जेनतु ॥ आन्नादि
 ते भवेदुल्लंघ्या मार्देन खरातपे ॥ पश्चाद्दिनद्वयं धान्यराशौ न्यस्तं समुद्धरेत् ॥ वस्त्रेण गालयेत्पृष्ठं भवेद्धारित
 रं दृढं ॥ जस्तीफलं त्रिकटुकं लवंगं त्रिफलात्रुटिः ॥ तीक्ष्णस्य भस्मपूर्वोक्तं नवानां कारयेत्समम् ॥ चूर्णयित्वा
 माह्निकेण भस्मं निष्कृद्वयं सदा ॥ अयमग्निरसो नाम ह्ययं कासनिर्कृतनः ॥ अग्निरसः ॥ पारदं गंधकं शुद्धं
 मृतं लोहं चटं केनम् ॥ रास्त्राविडंगं त्रिफलादेवदारु कटुत्रयम् ॥ अमृतापद्मकं ह्यौडं विषंतुल्यां च चूर्णितम्
 ॥ त्रिगुंजं सर्वकाशान्नः सेवयेदमृतार्णवम् ॥ ॥ कंठकार्याः पल्लवतमपां द्रोणे विपाचयेत् ॥ पादशोषे रसे तस्मिन्
 चूर्णनीमानि दापयेत् ॥ भार्गी कटुत्रयं रास्त्रासटी शृंगी दुर्गलभा ॥ अमृताग्निर्जलं वाद्यं प्रत्येकं पलपंचकम् ॥

अथैष पलानि तैलस्य तद्वदाज्यस्य विंशतिः। पलानि शर्करायाश्च पञ्चकाले हृत्त्वमानयेत्॥ प्रदद्यात् शीतलेतः॥
 स्मिन्मात्रिकं च पलाष्टकम्। चतुःपलं कणायाः चूर्णं तद्वत्त्वक्कीरिकारजः॥ स्थापयेन्मृन्मये भाण्डे जातिपुष्पं
 धिवासिते। लिह्यात्पलहन्ति हिक्काकासश्चासान् शोषतः॥ कंठकार्यं वलेहः॥ अस्त्रिका तैलवार्त्ता ककूष्म
 णश्च पुसीफलं। वर्ज्यं मासत्रयं सर्वं कफकृत्स्वी सुखादिकम्॥ ॥ अथ स्नासचिकित्सा॥ ॥ विदाहि गुरुवि
 ष्टं मिरुत्वा भिष्यन्दि भोजनैः। शीतपानानां स्थानरजो धूमात्तपानिलैः॥ व्यायामकर्मभाराश्च वेगाद्या तातैषे
 ष्यन्तिः। हिक्काश्चासश्च कासश्च नृणां समुपजायते॥ महोर्ध्वच्छिन्नतमकक्षुद्रभेदैस्तु पञ्चधा। भिद्यते शमहा
 व्याधिः स्वास एको वि शोषतः॥ प्राग्रूपंतस्य हृत्पीडा शूलमाध्मानमेव च। आनाहो वक्त्रवैरस्यं शोषनिस्तोदर
 वच॥ यदा श्रोतांसि संरुध्य मारुतः कफपूर्वकः। विष्वग्बुध्निसंरुद्धस्तदा स्वासान् करोति वा॥ ॥ रसाद्गंध
 कं यामं सद्दृष्टे कन्यकाद्वैः। द्वयोः समं शुल्बपत्रं कन्या कल्पेन लेपयेत्॥ तत्पत्रे द्वां डि कायत्रे चतुर्यमं

उरुत्कितः। स्वांग शीतं समादाय खादे दुं जाद्वयं रसं॥ चित्राया जहावोषं देवदारु सशर्करं। दरदं धान्यग
 गनं गंधकं मर्दयेत्समं॥ श्वेतापामागनीरेण प्रहरं गोलकी कृतमापवेत्तत्पातनाय त्रेदिव संमतिर्म
 न्निषेकः॥ उद्धृतं समादाय द्विचक्षु मधुना लिहेत्। भक्षयेदनु निष्कै कां सत्तौ द्वां कटुरोहिणीम्॥ स्त्री
 संपंचविधं हस्ति सप्तोदय भास्करः। भृंगमेलामागधिका विडं गं प्रति कर्षिकम्॥ द्वि कर्षं मरिचं योज्यं
 नागरं च चतुःपलं। सर्वं तुत्पाशिता योऽप्यकर्षमात्रं च योजयेत्॥ स्वासका सज्जराहृत्तिय ह्मणमपि नाश
 येत्॥ ॥ अथ हिक्का चिकित्सा॥ ॥ मुहुर्मुहुर्वोरु रुरदेति सख नोय कृत्स्नी हां चाणि मुखदिवा ह्निपन। सद्योष
 वाता सुहि नस्त्य मृत्यतस्त सुहि केत्य भिधायते बुधैः॥ अन्नं यमलां हृद्वां गं भीरां महती तथा। वायुः क
 पे नाचुगतः पंच हिक्काः करोहि तै॥ कंठोर सोर्गु रत्वं चदन स्य कषायता। हिक्का नां पूर्व रूपाणि कुहोरुणि पर
 वच॥ दृष्टि श्रोत्रं याति मोहश्च यस्यां कंपः क्षीणं संकुच त्याशु गात्रं। ओजः क्षीणं वर्जयेत्तं च मर्त्यं वैद्यो य

त्वादिक्कि नंदृष्ट कर्मा ॥ ॥ पारद गंधकं तुल्यं त एदुली यद्वेदि नम । मद्दयित्वानिरुध्या यवज्जमूषागतं पचे
त् ॥ भूधरे भावयेद्गन्धकं कषायाद्दशमूलजान् । यामद्वयं ततो वल्लवं च नूपमानानुपानतः ॥ हिक्कां प्रशमयेदाशु
दावाग्निमिव तोयदः ॥ अनुपानं यथा ॥ पुष्करं कर्कटं भागी सटी मागधिका समम् । शर्कराष्टगुणा देया ह्य
नुपानं प्रकल्पयेत् ॥ अजशृंगी त्रिकटुकं भागी पुष्करसैध्वैः । सममुक्षाम्बुना चूर्णं कासस्य सहस्रं परम् ॥
पलाहं विल्वमूलं स्यत्वचो लेहः प्रकल्पयेत् । शितामधु समा युक्ता रोगिनं लेहयेन्मुहुः ॥ हिक्का त्रिदोष
जनिता बीदिते वापसर्पति । मुहुः शीतजले तप्तं रजतं निर्घयेत्ततः ॥ अरण्योपलजं भद्रमहिष्मातदवलोड
येत् । निर्मलं नातिवहुलं पिवेत् हिक्कापनुत्तये ॥ दशमूली पयः पानं हिक्काकासादिनाशकम् ॥ ॥ अथ स्य
रभंगनिदानोपचाराः ॥ ॥ अत्युच्चभाषणविषाध्ययनाभिघातसंदूषणैः प्रकुपिताः पवनादयस्तु । श्रोतः सु
ते स्वरवहेषु गताः प्रतिष्ठां हन्युः स्वरं भवति चापि हिषड्विधः सः ॥ वातेन कृष्णनयनाननमूत्रवर्ज्यं

निग्रहम्

पिन्नं स नैर्वदति गर्ह भवत्स्वरं च पित्तेन पीत न य नान न मूत्रवर्च्च वृथा क्लेन च सदा ह सम चितेन ॥ वृथा
त्कफेन सततं कफरुद्ध कंठः स्वप्नं नैर्वदति चापि दिवा वि शेषात् ॥ सर्वात्मिके भवति सर्वविकार संपन्नं चाप्य
साध्यमृषयः स्वर भेदमाहुः ॥ सुनष्ट वा चरु विनष्ट वक्त्रे भवेत्सदा हीन वल स्या यस्या कृश सा वृद्ध सा व शोषिणी
वाचिरंत नो सोपरिवर्जनीयः ॥ ॥ शूषण ग्रीति ति डि कंताली शं चासू वेत सं ॥ अरु र्जीव विकालुंगा भृंग पत्रं
त्रुटिः समम् ॥ सर्वस्पष्टि गुणे नैव गुडे न गुटिका कृता ॥ वैश्वर्य मरु चिं स्वा सं कफं हन्त्याति वेगतः ॥ ॥ अणो
चक चिकित्सा ॥ ॥ अणो चकाः स्युः परिहृष्ट दंत कषाय व क्रु स्या मनोऽ निलेन ॥ कटु स्रमु स्रं विरसं च पूति पित्तेन वि
द्याल्लवनं च वक्रं ॥ माधुर्यं पौष्टि ल्य गुरु त्व शैत्य स्निग्ध त्व दौर्गंध्य युतं कफेन ॥ ॥ गोलेमी निंवय श्या क्लं कुर्या
द्वानि मरो चके ॥ मरिचं कारवी शन्ना वृद्धा स्त्री जीरकं तथा ॥ सौवर्चलं दाडिमं च समं द्यौद्र गुडै युतं ॥ भक्षितं कुरु
ते शीघ्रं सर्व शोचक नो र्ज्ञानम् ॥ कटु चिकंति ति डि कं जीरकं चित्रकं तथा ॥ ताली शपत्रं च विक मसू वेत समुत्त

सम॥ प्रत्येकं योजयेत्कर्षं त्रिंशत् नं त्रिंशद्गंधिकम् । गुडः स्याद्विंशतिः कर्षं कारयेद्गुटिकाशुभा ॥ तासामेकं तमं जग्धं
जयेदरुचिपीनसान् ॥ ॥ अथ वमिनिदानोपचारमाह ॥ ॥ दुष्टदोषैः पृथक्सर्वैः वीभत्सालोकनादिभिः क्षुर्द
यः पञ्चविंशत्यास्तासां वद्ध्या मिलन्नाम ॥ हृत्वा सोऽङ्गाररोधश्च प्रसेको लवणा स्यता ॥ द्वेषान्नपाने च भृशं वमी
नां पूर्वतन्नाम ॥ हृत्वा श्वपीडामुखशोषशीर्षनाभ्यर्तिकासस्वरभेदतोदैः उङ्गारशद्वप्रवलं सफेनं विच्छि
न्नकृत्स्नं तनुकं कषायं ॥ कृच्छ्रेन यात्यमहता च वेगेनातीति नित्यं रक्षयतीति हि दुःखमा मूर्च्छापिपासामु
खशोषमूर्च्छताल्वान्नि संतापतमो भ्रमाहः ॥ पीतं भृशोऽहं रितं सति तं धूम्रं च पित्तं न वमेत्सदाहं । तं द्रा
व्यमाधुर्यं कफप्रसेकं संतोषनिदरुचिगौरवार्तः ॥ सिग्धं घनं स्वादुकफाद्विच्छिन्नं सलोमहर्षोऽल्परुद्धं वमे
व । आमाशयोत्केशभवा हि सर्वाश्चूर्णमतात्तं घनमेव तस्मात् ॥ प्राकारयेन्मारुतज्ञां विनातु संशोधनं च क
फपित्तहारिः ॥ ॥ सर्पिषा संधवं पेयं गौरिकंत एडुलाम्बुना । कृमिशुचुवरा विद्वच्चूर्णैर्हो देणभक्षयेत् ॥

क्रमेण यादि का योगा वातश्च द्विविनाशनाः॥ कसेरत्वक् चुटिः श्यामा वदरा स्थिकणा मृदु मा शिता ला जा ज
 ये च्चाशु चूर्ण सर्ववमिदुतम॥ पारदं गंधकं लोहं शंख भस्म पृथक् समम मर्दयेत् कृत्वा धतूरा वांगेरी कन्या
 कारसैः॥ ततस्तद्गोलकं कृत्वा वेष्टयेन्मृत्तिका पटैः॥ सप्तभिः शोषयित्वा घण्टे लघु घण्टे न च॥ वस्त्रद्वयं ददी
 तास्प पिपात्न चारनी रतः॥ सर्ववांतिं जयेदाशु कामः कापुरुषं यथा॥ वाहि हरः॥ ॥ अथ तृष्णा निदानोपचा
 रमाह॥ ॥ भयं अमाभां वलसं चया द्वा उर्द्ध्वं चितं पित्तविवर्द्धनैश्च॥ पित्तं स वातं कुपितं नराणां तात्तु प्रपन्नं
 नयेत्पिपासाम॥ सततं यः पिबेत्तोयं न तृप्तिमधिगच्छति पुनः कां ह्वेति तोयं च तंतु ह्मादितमादिशेत्॥ श्रो
 तः स्वर्णं वाहिषु दूषितेषु दोषैश्च तृट् संभवती हज्जत्वेः॥ तिस्रः स्मृता स्ताः क्षतज्ज चतुर्थी क्षयात् तथा चाम समुद्र
 वाच्च॥ भक्तोद्भवसप्तमिकेति तासां न्यवोधलिंगान्यतु पूर्वशस्तु॥ ॥ कुष्ठं षष्ठिकं धान्या स्य लाजा वटज्जठो
 त्पलम॥ एषा ह्यौ देण गुटिका कृता तृक्षा जयेदुतम॥ चंदनं कमलं लोध्रं केसरं सारिवावरं॥ मधूकं पूषां मृ

मयस्तद्विगुणं भवेत् । विडं गमन्मुदयोषं विडं च कुटजम्वचम् ॥ फलविकंचूर्णयित्वा पृथक् भागं समा
हरेत् । माद्विकेण लिहेत् कर्षेपित्वां डु निवृत्तये ॥ लोहगर्भे रसो नाम पथ्यमत्र मृगां कवत् ॥ लोहगर्भः ॥
॥ कफप्रसेकश्च यथुस्तं डालस्यातिगौरवैः ॥ पांडुरोगी कफाक्षुल्लैस्त्वग्मूत्रनयनाननैः ॥ रुद्धसूतं त
था गंधं कर्षे कर्षे समाहरेत् । दूरीतक्यस्त्रयः कर्षास्तावन्तश्चित्रकस्य च ॥ एतापत्रकमुस्तानां योज्यं सार्द्धं
पलं पृथक् । कणामूलं त्रिकटुकं विषं कर्षे पृथक् भवेत् ॥ पाकां चरेणुकं कर्षे निष्कं स्यान्नागकेशरं । सर्व
वर्तुल्येन जीर्णेन गुडे नैव प्रपाचयेत् ॥ घृतेन मर्दयेद्याममथ वा कन्याकाडवैः । कारयेत्कोलबीजाभां नित्यं
तां भक्षयेद्गुटीम् ॥ सरोथं कं पतं पाण्डुं जयेत्कामेश्वरे स्वरः । देवदाल्नास्तु पंचांगं पयसामाषमात्रकम् ॥
पिवन्नित्यं जयेत्पाण्डुं मृत्युः पापरतं यथा ॥ कामेश्वरी वटी ॥ ॥ सर्वान्नसेविनं सर्वेदुष्टादोषास्त्रिदोषजम्
। त्रिदोषलिंगं कुर्वन्ति पांडुरोगं सुदुःसहम् ॥ ज्वरा रोचकहृत्नासश्चर्दितृष्णा क्लमा चित्ताः । पांडुरोगं वि

भिर्दोषं स्थाज्यनीणे हतेन्द्रियः॥ ॥ पारदं कनकं रौप्यं शुल्बतुल्यं विमर्दयेत्। जंवीरपणनीरेण दिनंती
 वातपेभिषक्॥ पुनः सर्वं समं सूतं क्षिप्त्वा पिष्टिं प्रकल्पयेत्। धतूरफलमध्यास्थं दोशयं चेच्च हृदये
 ॥ वस्त्रेण बन्धयित्वा तामिष्टकायं त्रिगुणं पचेत्। अधोर्द्ध्वं गंधकं दत्त्वा पिष्टं जंवीरनीरतः॥ तस्मान्न लोह
 भस्म योजयित्वा विमर्दयेत्। हृद्वा द्वायस्थनीरेण तथा चित्रकजैर्देवैः॥ प्रतिद्वैर्दिनं मर्द्यं पुटेत्पंचभि
 रूत्पलैः॥ एवं निंबपुष्पानि स्युः द्रावे द्रावे त्रिधा त्रिधा॥ बद्ध्वा चिरवित्त्वानां द्वैर्देवैर्द्वयं पुटं पृथक्। अं
 धमूषागतपक्त्वा समुद्धृत्य विचूर्णयेत्॥ योजयित्वा दशांशेन विषं गुजाप्रयोजयेत्। कालविश्वं सन्नोना
 मरसः पांडु निकृंतनः॥ कालविश्वं शनः॥ चित्रकं च विका कृष्णमूलं च अषणं वरा। दारुदावी दुविगं
 त्वगं बुद्धं धातुमाह्निकम्॥ पृथग्गृह्यंतथा सर्वं द्विगुणलोहकिट्टकं। गोमूत्रैः षट्गुणे पक्त्वा पूर्वचूर्णं विमे
 लयेत्॥ चालयित्वा ततः कुर्यात् अत्र किंदाकांक्षितं॥ ॥ पांडुरोगी तु योज्यं पित्तशानिनिषेवते। तस्य

पित्तमसृग्मांसदग्धारोगायकल्पयेत् । हारिद्रनेत्रः सर्गो भृंहारिद्रत्वक् चाननः । रक्तपित्तसकृन्मूत्रो
जैकवर्णो हितेन्द्रियः । दाहविपाकदौर्बल्यसदंतोरुचिकर्षितः । कामला बहुपित्तैषा कोष्ठसाखाश्रयामंता । कालं
तरारवरीभूता कृच्छ्रास्पाकुंभकामला । सरक्ताक्षिमुखाच्छादिविन्मूत्रो यश्चताम्यति । दाहारुचितुडानाहतं दामोह
समन्वितः । नष्टाग्नि संज्ञः त्रिप्रं हि कामला वान्निप्रद्यते ॥ चर्दो रो न कहत्वा सज्वरक्लमनिपीडितः । नक्षति क्वा सर्क
सात्तो विडुदीकुंभकामली ॥ ॥ राजवृक्षस्य नीरेण विदार्य मलकस्य च । व्योष कर्षेति वेन्नित्यं कामलारोगसांतये ॥
अंजनं कारयेद्वा यद्रोणपुष्पीरसैः शुभैः । चूर्णं प्रकल्पयेद्वा यन्निशामनकगैरिकैः ॥ लोहमामलकै व्योष हारिद्र
शर्करामधु । एष लेहो निहत्याशु कामलां दारुणामपि ॥ अमृताया वराया वापि मन्दस्य वारसः । मधुना से
वितः प्रातः कामलान्मूलनक्षमः ॥ कृष्णा गोक्षुरसंघृष्टद्योषानीरस्य न स्पतः । कामला प्रशमं याति यथा वीरि
पूरतः ॥ रसभग्ममृतं ताम्रं तीक्ष्णमध्रं च माह्निकम् । तातकं च समंसर्वदेवदाती इवैर्दिनम् ॥ मर्दयित्वा पत्रे

द्यं वेदि नं सैक तमेततः। स्वभावश्रीतलंकृत्वा माषं द्वौ द्रवितायुतम्॥ भक्षयेदनुपानेन नव द्वासाने
 नमानवः॥ अनुपानं यथा॥ अमृतोत्पलकद्वारकंदोमधुकनीरतः। पेषितो। हामितः पीतः कुंभ
 कामलशांतयो। रसं पंचास्यसंकोर्य दुर्लभं भांतिमण्डले॥ पंचास्यः॥ अमृतास्वरसद्वीरं समं मृद्वग्निर्न
 पचेत्। दुग्धावशेषितं योज्यं हृत्विचि उहलीमकम्॥ विश्वं विडुं गंदेवदुमरिचेंद्रियवाविषा। पिवे
 त्कोष्माभुना चूर्णं शोफानहं त्यतिवेगतः॥ ताम्रमागधिका द्वौ द्रुमाषैकं भक्षयेत्प्राह्म। निहन्त्यास्त्र
 यथुं पाण्डुं सच्चैर्गैकांगसंश्रयं॥ गोमूत्रैपाचयेत्तच्छुद्धं मण्डूरं दिवसं सुधीः। वज्रवल्पासमं पिष्टुं ८०
 दहं भक्षितं जयेत्॥ असाध्यं श्वयथुं पांडुं मन्दारिणं नित्यं पांडुताम्॥ कोकिलाक्षस्पृश्याणि नवनीतेन भक्षे ३०
 येत्। जयति श्वयथुं तानितत्कायस्य पित्तपनम्॥ यवगोधूमशाल्यान्नरसैर्लूङ्गलजैः शुभैः। मुद्राढकि
 मसूराद्यैरेषां भोजनमिष्यते॥ आइति श्रीमंगनाथसुतमहर्षिनाथविरचिते वैद्यकल्पतरौ पांडुरोगकामली